

رەوشى ئازادىي باوەر لە كۆمەلگاي كوردیدا تويزينه وههيهكى مهيدانييه له پاريزگاي ههولير

د. نەسرین زرار قادر

بهشى كۆمهلهناسى-كولتورى ئاداب-زانكۆى سه لاهه ددين/ههولير
asrin.qader@su.edu.krd

بوخته

مىژووى پر له ململانتى باوهر و ئايينهكان و پهسندنهكردى
جياوازييهكان، ههروهها ههولى خووسهپاندنى ئايىنى زورينه، بوونه
هوكارى دروستبوونى چهكى ئازادىي باوهر. له بازنهى تيگهيشتنى ئەم
چهكهدا، ههموو باوهره جياوازهكان مافى يهكسانىيان له پيادهكردى
ئازادانهى سرووت و پيروزييهكانيان ههيه. گرنگى خستنهرووى ئەم
پرسه له وهدايه بتوانریت دانپيدانانى ياسايى به ئازادىي باوهر و ئايين له
كۆمهلگاي كوردیدا، بكریته عهقلییهتى بىركردنهوه و ئاكارى
كۆمهلايهتى ههموو باوهره جياوازهكان. ئەم تويزينه وههيه به ئامانجى
روونكردنه وهى رهوشى ئازادىي باوهر ئەنجامدراوه به له بهرچاوگرتنى
دهسته به ره دهستوورى و ياسايییهكان له عىراق و ههریمی كوردستاندا.
بۆ شىكردنه وهى ئەم چهكه پشت به خویندنه وهى پارادایمه هزرىيهكانى
(برتراند راسل) سه بارهت به: ئازادى، ئايين و عهقلانییهت به ستراره. له
سه ره كىترين ئەنجامهكانى ئەم تويزينه وههيه: زوربهى ئايينهكان
به شيوهى ئاشكرا و له شوینى تايبهت پيادهى سرووت و
رپورهمهكانى باوهرهكهيان دهكهن. پرسى گورپنى ئايين به ياسا
رپگاپينه دراوه. ههموو ئايين و باوهرهكان به پىيى ياساى بارى كه سىتى

عیراقي گریبهستی هاوسه رگیری ئه نجامدهدن، له کاتیکدا مادهکانی ئەم یاسایه له سه ر بنه مای حوکمهکانی ئایینی ئیسلام دانراون، ههروهها هاوسه رگیری نیوان ئایینه جیاوازهکان رگیری ئایینی ههیه. دهرفه تیک بو ئازادیی باوهر ههیه، بهلام به پیتی پتیوست نییه، دانپیدانانی یاسایی بهم پرسه نه بوته هوکاری دانپیدانانی کومه لایه تی. بی باوهران له روهی یاسایی و کومه لایه تییه وه مافیان پاریزراو نییه. ناھوشیاری به چه مکی ئازادیی باوهر و په سندنه کردنی جیاوازییهکان، ههروهها ناسه قامگیری بارودوخی سیاسی و که مته رخه میی پرۆگرامی په روه ردهیی و دانان و جیبه جیکردنی یاساکان له رگیریه سه ره کییهکانی ئازادیی باوهرن.

وشه کللییهکان: ئایین، ئازادی، ئازادیی باوهر، یاسا، عهقلانییهت.

۱. پێشەکی

ئازادىي باوەر پێويستى بەتینگەيشتن و پەسندکردنى ئەو راستىيە هەيە كە مرۆف پێويستە ئازادىيەت لە هەلبژاردنى ئەو ئايين يان باوەرەي كە برۆاي پێيەتي، هەروەها رەتکردنەوەي ئەوانىتر بەبى سووكايەتپيكردن و بەكەمتردانان. هەريمى كوردستان، هەلكەوتەيەكي فرە ئىتني - ئاييني هەيە. لە كۆمەلگايەكي فرە ئاييندا، ويست بۆ ئازادىي باوەر زياتر بەدەردەكەويت. لە مەملانى نيوان زۆرينە و كەمىنەدا، دانپيدانانى ياسايى بەئازادىي باوەر دەبيتە پێويستىيەكي ژيانى كۆمەلگايى، بەئامانجى نەهيشتنى مەملانى و پىكەوژيانى باوەرە جياوازەكان و لىبوردهي ئاييني. بۆيە لە هەريمى كوردستان سەرەپراي پرۆژەي دەستور، بەياساي تايبەت جەخت لەسەر مافى ئازادىي باوەر و ئايين كراوئەو، ئەگەرچى ياسا بەتەنيا ناتوانىت دەستەبەرى تەواوى پاراستنى ئەم مافە بيت. كەواتە لە رىگاي ھۆشيارى، مەعريفە و عەقلانىيەتەو دەكرىت ئازادىي باوەر لە تەنيا چەمكىكەو بەگۆردرىت بۆ واقعىيكي كردارى و ببىتە بەشىك لە ھزر و ئاكارى تاكەكان. رپوونکردنەوەي ئەم پرسە لەم تويزىنەوەيەدا وىپراي پىشەكي و پوختە چەند بەشىك لەخۆي دەگرىت كە ئەمانەن: رپوونکردنەوەي رەگەز و چەمكە سەرەكىيەكانى تويزىنەوەكە، خستتەرپووى تويزىنەوە ھاوشىوەكان و رپوونکردنەوەي رەوشى ئازادىي باوەر لەبەر رۆشنايى پارادايمە ھزرىيەكانى برتراند راسل، رىكارە مەيدانىيەكان و خستتەرپووى زانىارىيەكانى تويزىنەوەكە، هەروەها ئەنجام، دەرنەنجام و پىشنىيازەكانى تويزىنەوەكە.

۱.۱ په گهز و چه مکه سه ره کییه کانی توژیینه وه که

۲.۱ پرسى توژیینه وه که

باوهپر، بابه تیکه په یوه سته به لایه نی رۆحی و سۆزداریی مرۆقه وه، هه ر ئه م هۆکارهش ئه و مافه ی به مرۆف داوه به پپی بروای خۆی په پرهوی رینمایى و بنه ماکانى باوهپر یان ئایینیکی دیاریکراو بکات، یاخود بی باوهپر و پابه ندنه بوونی خۆی به هیچ ئایینیکی یه کلا بکاته وه. به چاوپۆشین له و تاییه تمه ندیییه ی ئایین که بابه تیکى ئاره زوومه ندانه نییه، تاک به خواست و ویستی خۆی ئایین و باوهپر که ی هه لئابزیریت، به لکو ئایینی دایک و باوک، ئایینی منداله که ی ده ستنیشان ده کات. به واتایه کی تر، ئایین ره هه ندیکى بۆماوه یی هه یه.

ئایین به رله وه ی جیهانیکی بابه تیانه ی باوهپر و سیسته میکی کولتووری بیت، کرده یه کی مرۆیییه (لیژى و ئه وانیت، 2008، 157). باوهپر، هه رچه نده بابه تیکى ناوخۆییش بیت، به لام ره هه نده ده ره کییه که ی له پیاده کردنی سرووت، په رستن، رپوره سم و پیرۆزییه کانی وا له تاکه که س ده کات باوهپر و ئایینه که ی ئاشکرابکات. ئه م واقیعه پیوستیتی تاکه که س بۆ پیاده کردنی نازادانه ی باوهپر که ی ده سه لمینیت. لیروه نازادیی باوهپر پرسیکه جیگای پرسیار و هه لوه سته کردنه. له هه ریمی کوردستان له پرۆژه ی ده ستوور و یاسای تاییه تدا، جهخت له سه ر پاریزراوی و ده سته به رکردنی مافی هه موو ئایین و باوهپر که ی کراوته وه، له گه ل مافیان له نازادیی پیاده کردنی په رستن و سرووته کانیان. ئه گه ر ئه م واقیعه یاساییه، به راستی پراکتیزه ده کریت، پرسیارى سه ره کی ئه مه یه: نازادیی باوهپر چون پیاده ده کریت؟ تاکه که س به چی شیوه یه ک گوزارشت له نازادیی باوهپر که ی ده کات؟ بازنه ی تیگه یشتن له نازادیی باوهپر، ته نیا باوهپر داران ده گریته وه، یان بی باوهپر انیش؟

۳.۱ پرسیارهکانی توژیینه وهکه

له بهر رۆشنایی پرسی توژیینه وهکه، پرسیارهکانی ئەم توژیینه وهیه ئەمانه:

- (a) له سایه دهسته بهره دهستووری و یاساییهکان، له کومه لگای کوردیدا ئازادیی باوهپر چۆن پیاده دهکریت؟
- (b) دانپیدانانی یاسایی به مافی ئازادیی باوهپر، چۆن دهسته بهری دانپیدانانی کومه لایه تی دهکات؟
- (c) بۆچی هه ندیک له باوهپر و ئایینهکان، به پرا دهی پیویست ئاشکرانین؟
- (d) ئەگه مرۆف مافی ئازادیی ههیه، بۆچی مافی بی باوه پرهکان له دهستوور و یاسادا پاریزراو نییه؟

۴.۱ گرنگی توژیینه وهکه

به هۆی ههستیاریی بابه تی ئایین و باوهپر، له بواری ئەکادیمی و توژیینه وهی زانستی، له کومه لگای کوردیدا که متر بایه خ به م بابه ته دراوه، هه رچه نده هه ندیک توژیینه وه، کتیب و نووسینی ره خنهیی ده باره ی ئایین ههیه، به لام به په نجه ی ده ست ده ژمی دررین. ئەجامدانی توژیینه وهی زانستی بابه تیانه ده باره ی ئازادیی باوهپر گرنگه، نه ک ته نیا وه ک ئاماژه یه ک بۆ جووری باوهپر و ئایینه هه بو وهکان، به لکو تیشک خسته سه ر ئاستی ئەم ئازادیه له رووی چۆنییه تی پیاده کردن و دانپیدانانی یاسایی و کومه لایه تی له ئاستی کومه لگای کوردیدا، بایه خی تاییه تی خو ی ههیه. بۆیه ئەم توژیینه وهیه وه ک هه ولێکه بۆ ده رخسته ی ئاستی پیاده کردنی ئازادانه ی ته واوی ئایین و باوه پرهکان، هه رو هها روونکردنه وهی رهوشی دانپیدانانی کومه لایه تی ئازادیی باوهپر، له سایه ی دانپیدانانی یاسایی له هه ری می کوردستان. وێرای روونکردنه وهی چه مک و تیگه یشتن له رهوشی ئازادیی باوهپر، وه ک

خستنه پوویه کی تیوری، ههروهها واقیعی بهرجهسته و پراکتیزه کراوی ئازادیی باوهږ له ریگای ئه نجامدانی چاوپیکه وتن له گه ل نمونه یه که له په پره و کارانی باوهږ و پیکهاته ئایینییه جیاوازه کانی پاریزگای هه ولیر، به شیکي سهره کی و گرنگی ئه م توژیینه وهیه پیکدینن.

۵.۱ ئامانجی توژیینه وه که

له سهر بنه مای پرسیاره کانی توژیینه وه، ئامانجی سهره کی له م توژیینه وه یه دا بریتییه له: پروونکردنه وهی رهوشی ئازادیی باوهږ له کومه لگای کوردیدا، به له بهر چا و گرتنی پاراستنی ئه م مافه بو ته و اووی باوهږ و ئایینی پیکهاته جیاوازه کان له پرۆژهی دهستوور و یاسای تایبته به مافی پاراستنی پیکهاته کان له هه ریمی کوردستان-عیراق.

۶.۱ ئیتیکی توژیینه وه که

به هووی هه ستیاریی بابه تی توژیینه وه که و په یوه ستبوونی به لایه نی تایبته تی و که سییه وه، دوا ی ئه وهی توژیهر ناسنامه ی ئه کادیمی و ئامانجی ئه نجامدانی توژیینه وه که ی بو لیتوژیهران خسته پروو، هه ولدرا ره زامه ندییان وهر بگریت بو ئه نجامدانی چاوپیکه وتنی تاکه که سیی ریخراو له گه ل هه ر یه کیکیان، به ئاراسته کردنی چه ند پرسیاریکی کراوه و تومار کردنی زانیارییه کانیان؛ چونکه له ریگای چاوپیکه وتنه وه ده توانریت گفتوگویه کی چر و ورد ئه نجام بدریت و زانیاریی پیویست به دهست به یتریت. بوچوونی یه که کانی نمونه که به ئه مانه ته وه خراونه ته پروو، ههروهها ناسنامه یان نهیئی و پاریزراون، ته نیا پیتی یه که می ناوی سیانیان و جوړی باوهږ و ئایینه که یان ئاماژه ی بوکراوه. دوا ی شیکردنه وه یه کی بابه تی و زانستیانه بو بوچوونه کانیان، به بی لایه نگیری کردن بو هیچ باوهږ و ئایینیک ئه نجامه کانی ئه م توژیینه وه یه خراونه ته پروو.

۷.۱ ئازادیی باوهر

یه‌کیک له و مافه گرنگانه‌ی که مرۆف پیاده‌ی ده‌کات و هه‌لگری کومه‌لیک سرووت، په‌رستن و دروشمی تایبه‌ته، ئازادیی باوهره. ئەم مافه پیناسه ده‌کریت به‌وه‌ی که مرۆف خاوه‌نی باوهرپیکه ره‌زامهنده پپی به‌تیروانین له گه‌ردوون و خالق، ژیان و مرۆف، به‌بی رق و زۆرلیکردن، یان فه‌رزکردن له‌سه‌ری (سعاد، 2016). مه‌به‌ست له ئازادیی باوهر بریتییه له: ئازادیی تاک له باوهره‌هینان به‌و ئایینه‌ی که ده‌یه‌ویت، ئازادی له په‌یره‌وه‌کردنی سرووته‌کانی ئەو ئایینه به‌ئاشکرا یان نه‌یتی، ئازادی له‌وه‌ی باوهر به‌هیچ ئایینیکی نه‌هینیت و هیچ ئایینیکی به‌سه‌ریدا نه‌سه‌پیندریت و ناچار نه‌کریت له سرووته‌کانی ئایینیکیدا به‌شداربیت، هه‌روه‌ها بتوانیت ئایینه‌که‌ی بگۆریت، له‌چوارچێوه‌ی سیسته‌می گشتی و پاراستنی ئادابا (مجیدیه 2016). ده‌کریت پیناسه‌ی ریکاری له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا بۆ چه‌مکی ئازادیی باوهر بریتی بیت له: مافی هه‌ر تاکیک له پیاده‌کردنی ئازادانه‌ی ئاین و باوهره جیاوازه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی یه‌کسان له کومه‌لگای کوردیدا، به‌پپی سنووربه‌نده یاساییه‌کان، به‌بی هیچ جوهره‌ریگری و ناچارکردنیک که ببه‌هۆکاری ئازار گه‌یاندن و به‌رته‌سکرده‌وه‌ی ئەم مافه له‌لای ئەوانیتر.

۸.۱ کومه‌لگای کوردی

گه‌ردبوونه‌وه‌ی کومه‌لایه‌تیانه‌ی به‌رده‌وامی کومه‌لیک خه‌لک له‌سه‌ر پارچه زه‌وییه‌کی دانپیدانراو و دیاریکراو که سیسته‌میک له په‌یوه‌ندی کومه‌لایه‌تی دروستده‌که‌ن، به‌کومه‌لگا ناوده‌بردریت. ده‌کریت کومه‌لگا بریتی بیت له: سیسته‌میکی کومه‌لایه‌تی به‌رده‌وام له مانه‌وه‌دا که خاوه‌ن هیزی تایبه‌ته و جوهره‌ریگه‌زی و پیکهاته‌ی جیاوازی ته‌مه‌نی، پیشه‌یی و چینه‌یه‌تی جو‌راوجۆر ده‌گریتته‌وه (الصقور، 2009، 270).

هروهها پیناسه دهکریت بهگرووپیک له خه لک که ئامانجی ئایینی، سیاسی، کولتووری و خیرخوازی پیکه وهیان ده به سستیته وه، هه ولده دهن له پیناو پاراستن و سه لامة تییان، له ریگای هیئانه دیی ئاشتی و گونجانی نیوانیان بۆ بونیادنانی جیهانیک له ئاشتی، ده رکه وتن و په ره سه نندن (خضر، 2021، 1). به پیی بابه تی ئه م توژیینه وهیه چه مکی کومه لگای کوردی بریتیه له: نیشته جیبوون و پیکه وه ژیانی کومه لیک پیکهاته ی ئیتی و ئایینی جیاواز، له سنوواریکی جوگرافی-سیاسی دیاریکراودا که خاوه ن باوهپ و ئایینی دانپیدانراون به ده ستوو و یاسا، ههروهها کولتووری تایبهت و کومه لیک ئامانجی هاوبهش کویانده کاته وه.

۲. خستنه پرووی توژیینه وه هاوشیوه کان و پروونکردنه وهی پهوشی ئازادیی باوهپ له کومه لگای کوردی له بهر رهوشنای پارادایمه هزرییهکانی برتراند راسل 1872-1970

۲. ۱ توژیینه وهی "واقع التعایش وتقبل الاخر وخطاب الکراهیه علی الاساس الدینی لدی عینه من محافظات اقلیم کوردستان العراق-دراسة میدانیة" (بیدار، 2016).

ئه م توژیینه وهیه به شیوازی وهسفی له پاریزگاکانی (ههولیر، سلیمانی، دهوک، هه له بجه) ئه نجامدراوه به وهرگرتنی نموونه یه که به قه باره ی (1247) هاوولاتی له هه ردوو ره گهن، نیر به ریژه ی (66,6%) و می به ریژه ی (33,4%) له هه موو پیکهاته ئایینی، ئایینزایی و نه ته وه بییه کان. فۆرمی راپرسی بۆ کوکردنه وهی زانیارییه کان و پرۆگرامی IBM SPSS V22 بۆ وهسف و شیکردنه وهیان به کاره یئراوه. ئامانجهکانی ئه م توژیینه وهیه ئه مانه ن:

• هه لوهسته کردن به شیوه یه کی ئه کادیمی ورد له سه ر رهوشنیری دانیشتوانی هه ریمی کوردستان له پیکه وه ژیان و راوبوچوونیان ده رباره ی فره یی و په سندکردنی ئه وانیتیر.

- دانانی بنه مایه کی زانستی بو کارکردن له سهر پاراستنی فرهیی و په سندرکردنی ئه وانیتیر.
- کردنه وهی ئاسویه کی نوی له به ردهم دامه زراوه کانی تووژینه وه و ریکخواوه کارکه ره کانی بواری فرهیی له پیناو هه لستان به تووژینه وه و پرؤژه کاریگه ره کان له سهر کومه لگا.
- هه ندیک له و ئه نجامانه ی ئه م تووژینه وه یه پینان گه یشتووه ئه مانه ن:

- ده رکه وتوووه که (84,3%) بروایان به نازادی ئایینی هه یه. (43,4%) جیاوازی ئایینی به هوکاری هه ستیاری پیکه وه ژیان دانانین، (40,8%) بوچوونیان پیچه وانه یه.
- (77%) گرنگی به به شداریکردنی هاوبه شییه ئایینییه کان ده دن له گه ل ئه وانه ی ئایینیان جیاوازه، هه روه ها (66,7%) یان به شداری له بوئه ئایینییه کانی یه کتریدا ده که ن.
- (71%) بروایان به بوونی په یوه ندی کومه لایه تی به هیژ هه یه له نیوان ئه وانه ی ئایینیان جیا یه، هه روه ها (80,7%) ئه و وتاره ئایینیانه وه رده گرن که بانگه شه ده که ن بو ریزگرته ی ئه وانیتیر و پیکه وه ژیان له گه لیاندا.

۲.۲ تووژینه وه ی «حریتا التعبير والمعتقد كأسلوب للاتصال والتبادل» (صبرینه، 2017).

ئه م تووژینه وه یه تیزی دکتورایه و له جه زائیر ئه نجام دراوه، پشتی به ستوووه به میتودی وه سفی له ریگای ره هه ندی میژووی و سه رچاوه یاسایییه کان و ئاستی کاریگه رییان له سه لماندن یه یوه ندی نیوان نازادی بوچوون و باوهر، له گه ل تیشک خستنه سهر ولاتانی نازادبخوان، بو تواناسازی له تیگه یشتنی کاریگه ریی ئه م ره هه نده په یوه نیداره له سهر بواره جیاوازه کانی نه سیجی کومه لایه تی له سیاست و ئابووری

تد... . ئامانجی ئەم توێژینه‌وهیه هه‌ول‌دانه بۆ تیگه‌یشتن و ته‌فسیرکردنی کارلیکه سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری و کولتووورییه‌کان که ئه‌نجامی په‌یوه‌ندییه به‌یه‌گه‌یشتن و ئالوگۆرکراوه هه‌بووه‌کان، له سایه‌ی هه‌ردوو ئازادیی بۆچوون و باوهر، هه‌روه‌ها ئه‌و دیارده دژپیکانه چین که دروستیان ده‌که‌ن، له ریگای هه‌ول‌دان بۆ وه‌لامی ئەم کیشه‌یه: چۆن ده‌کریت رابه‌ر یان ریکخه‌ر، له‌پیناو هه‌تانه‌دی پیکه‌ی سه‌ره‌کی بۆ پرۆسه‌ی به‌یه‌گه‌یاندن له سایه‌ی ئازادییه‌کان، ته‌واوکاری بیت، نه‌وه‌ک ململانێکاری؟ به‌واتایه‌کی تر، کێ رۆلی ریکخه‌ر ده‌بینیت له پرۆسه‌کانی به‌یه‌گه‌یشتن و ئالوگۆرکردن له‌نیوان گۆراوه‌کانی ئازادیی بۆچوون و ئازادیی باوهر؟ هه‌ندیک له‌و ئه‌نجامانه‌ی که ئەم توێژینه‌وهیه پێیان گه‌یشتووه ئه‌مانه‌ن:

• یاساکان له‌سه‌ر ئاستی ناوخۆیی و نیوده‌وله‌تی کۆتوبه‌ندیی ئازادییه‌کانی بۆچوون و باوهرپیان کردووه، هه‌روه‌ها شینۆه‌که‌ی دیاریکراوه له ریگای دیاریکردنی به‌رپرسیاریتییه‌کان و له‌به‌رچاوگرته‌ی زیانه‌کان له‌گه‌ڵ ده‌ق له‌سه‌ر پێ و شوینه‌کانی چاودی‌ری و پوونکردنه‌وه‌ی رۆله‌که‌ی.

• له جیهانی ئیسلامیدا هه‌یچ پاساوێک بۆ خسته‌ن‌پرووی دروشمی عه‌لمانییه‌ت نییه، چونکه له ئیسلامدا دوژمنایه‌تی زانسته ده‌کریت و ئازادیی ئایینی قه‌ده‌غه‌یه. له‌به‌رئه‌وه ئازادی لای زانایانی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی بریتیه له: ئازادبوونی مرۆف له شه‌هوه‌تی ناخ و ده‌روونی مرۆیی، موسلمان پیاده‌ی مافی بۆچوون ده‌کات له چوارچیوه‌ی ئه‌و ریسایانه‌ی که ئاین به‌پێوه‌یان ده‌بات.

٣.٢ توێژینه‌وه‌ی ((الحماية الجنائية لحرية المعتقد-دراسة مقارنة)) (فرقور، 2014).

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا که تیزی دکتورایه و له جه‌زائیر ئه‌نجامدراوه، به‌په‌شتبه‌ستن به‌شیوازی به‌راوردکاری هه‌ول‌دراوه ره‌فتاری یاسادانه‌ر

له نیوان ولاتانی عهره بی و پوژئاوایی بهراورد بکریت، بهو ئیعتیاره ی یاساکانی (جه زائیری، میسری و عیراقی) که نمونه ی بهراوردکارین له به شداریکردنیان له کاروباری وهکو: زمان، ئایین، یهک میژوو تد... ههروه ها جیاوازیان له چاره سه رکردنی ئەم بابته. بهراوردکردنی ئەم بارودوخه له گه ل بارودوخی یاساکانی (فه رهنسی، ئەمریکی و به ریتانی) که تیگه یشتنی تاییه تییان هه یه بو چه مکی نازادیی باوهر. دواتر هه لویستی نیوده وه له تی (یاسای نیوده وه له تی بو مافه کانی مروف) له سایه ی ئیعتیاراته جیهانییه کانی مافه کانی مروف و بهراوردکردنی هه لویستی شه ریه تی ئیسلامی. ئامانجه کانی ئەم توژیینه وه یه ئەمانه ن:

- زانیی هه لویستی یاسا بهراوردکراوه کان له ناوه روکی نازادیی باوهر له په رستن، سرووت و بوئه ئایینییه کان.

- زانیی جوهره کانی تاوانی په یوه ست به پیاوه کردنی ئایینی.
- بلاوکردنه وه ی هه لویستی یاسای نیوده وه له تی بو مافه کانی مروف له نازادیی باوهر و راگه یه ندراره جیهانییه کانی په یوه ست بهم بواره.

- توانای هاوولاتی له جیاکاریی لیکچوون و جیاوازی له نیوان جوهره کانی کو توبه ند و سنوره ده ستووری، یاسایی و ریکخستنکارییه کان، که یاسا بهراوردکراوه کان دایانناوه له چاره سه رکردن و که فاله تکردنی نازادیی باوهر.

- زانیی هه ولی یاسای جه زائیری له که فاله تکردنی ئەم نازادییه له سه ر ئاستی ده ستووری و یاسای تاوان، ههروه ها پاراستنی له سه ر ئاستی نیوده وه له تی. ئایا ده گونجیت له گه ل پیوه ره نیوده وه له تییه کان و ئایینی فه رمی ولاتی جه زائیر؟

- ئاماژه کردن به نمونه یاسایییه کان که جیگای بهراوردکردن له ولاتانی عهره بی و پوژئاوایی، هه ولیان له پاراستنی نازادیی باوهرپی ئایینی تاکه کان، به چاوپوشین له و ئایینه فه رمیه ی که ته به نی یاساکان

دهکات، یان نایانکات، جیاوازیان چونه له پاساوکردنی نهو کۆتوبه ندانهی دایدنهین؟ ئایا مه بهست له مه پاراستنی سیسته می گشتیه؟ یان پاراستنی نازادیی باوهپر و ئایا هه موو باوهپرک؟ به شیک له و نهجامانهی نه م تووژینه وهیه پنیان گه یشتوو نه مانه ی خواره وهن:

• هیچ کومه لگایه ک نییه که فره یی ئایینی تیدا نه بیته، هه موو هه ولک بۆ پاککردنه وهی کومه لگا له فره یی و جۆراوجۆری سه رکه وتوو نایته.

• کومه لگا فره کولتور و ئایینه کان له به رامبه ر ته حه دایه کی گه وره دان له پووی دروستکردنی جۆریک له پیکه وه ژیان له نیوان هاوولاتییه کانیا ن بۆ ریگریکردن له رق و ده مارگیری، به لام ته حه دای خۆیا ن ده کهن به رامبه ر نه و ولاتانه ی که خۆیا ن به یه ک یه که ی گونجاو داده نین، یان خاوه نی ئایینی زۆرینه ن، یان دان ناین به هیچ ئایینیک.

• یاسا به راوردکراوه کانی تاوان سزای نه و کرده وانه ده دن که به تاوان داده ندرین، نه وه ی په یوه سته به تاوانی ئایینی و سووکایه تیکردن به پیروزییه کان و هیتا ئایینییه کان، نه وه سزاکان به پیی پیویست دامرکه ره وه نین، به لکو هاندهرن بۆ دووباره کردنه وه ی تاوانه کان، بۆیه تاکه کان ترسیان له نه جامدانی نییه.

• یاساکان و سیسته مه سیاسیه کان هه لسوکه وت له گه ل ئایین و باوه پره مرویییه کان ده کهن به پیی به رژه وه ندی و باکگراوندی ئایینیان، به راشکاوی نه ویتتر ره ت ناکه نه وه، به لکو ده یخه نه ژیر رکینی خۆیا ن و ملکه چی حوکم و سیسته مه که ی خۆیا ن ده کهن، به پاساوی سیسته می گشتی و به رژه وه ندی گشتی بالای ولات.

٤.٢ روونکردنەوهى رەھوشى ئازادىيى باوەر لە كۆمەلگای كوردى

لەبەر رۆشنایى پارادایمە هزرىيەكانى برتراند راسل 1872-1970 ئەگەرچى هەولە زانستىيەكان دەربارەى تيۆرەكانى كۆمەلناسى ئايىنى زۆر و جۆراوجۆرن، بەلام پرسى سەرەكى ئەم تيۆرانە ئەوەندەى قسەکردنە دەربارەى ئەوهى كە ئايىن چىيە؟ چۆن كارىگەرى دادەنيت لەسەر كايەكانى ئابوورى، سياسى و كۆمەلایەتى؛ ئەوەندە بابەت و پرسەكانى وەكو: ئازادىيى باوەر و ئايىن، فرەيى باوەرەكان و بى باوەرى كەمتر هەلسەنگاندىن و شىكردنەوهى كۆمەلناسىيانەيان بۆكرەوه. لەبەر ئەم هۆكارە، بۆ روونکردنەوهى رەھوشى ئازادىيى باوەر لە كۆمەلگای كوردیدا، گەرەىنەوه بۆ پارادایمە هزرىيەكانى فەيلەسوف و رەخنەگرى كۆمەلایەتى برتراند راسل Bertrand Russell سەبارەت بەچەمكەكانى ئازادى، ئايىن و عەقلانىيەت.

يەكەم: پوختەى پارادایمە هزرىيەكانى برتراند راسل

Bertrand Russell 1872-1970

راسل لە كتيبەكانى (ئەوهى باوەرەم پىيەتى -What do I believe in- خواپەرستى مرۆقى ئازاد -Free manWorship- لەبەرچى مەسىحى نيم Why I AM Not a Christian) بۆچوونەكانى خۆى دەربارەى ئازادى، ئايىن و عەقلانىيەت خستوونەتەر وو. لەم تويزىنەوهىدا بۆ تىگەيشتن و شىكردنەوهى رەھوشى ئازادىيى باوەر بەگشتى و لە كۆمەلگای كوردى بەتايبەتى، پوختەى ئەم بۆچوونانەى راسل دەخەينەر وو:

ئازادىيى بىرورا لە بوارى باوەرى ئايىنى و نەتەوهيى، تەوهرى سەرەكى گرنگىيەدانەكانى راسلە. بەپرەوى ئەو ئازادىيى تاك پىرۆزە، پىيوانىيە بلاوبوونەوهى نەتەوهكان و كۆمەلەكان رىگای هينانەديى ئازادىن، لەبەرئەوه بەرھەلستى هەلمەتى خيانەتکردنە كە بەناوى كۆمەلەى جيا جيا پىكدەھىنرین لە ئايىنەوه بۆ نەتەوه و دواتر بۆ سۆشىاليستى. بىرۆكەكانى راسل دەربارەى ئازادى لە دوو پوانگەوه

سه رچاوه ده گرن: له لایه ک به ناکابوونی له فرهیی هیزه سه رکوتکه ره کانی نازادی که به پوخساریکی به رگریکار له نازادی خوین دهردهخن، له لایه کی تر، به رگریکردنی له نازادی تاکه که سی. راسل بروای وابووه که هیچ باوهږیک نییه توانای رووبه رووبوونه وهی هه بیت له گه ل دوژمنه کانی نازادی، نه لیبرالییه کان نه مارکسی و نه سوشیالیسته کان. ئەم باوهږه یان بو سه رکوتکرنی نازادی، به ناوی خودی نازادییه وه، به کارهیناوه. نازادی له تیگه یشتنی راسل به هایه کی جیگیره. هیچ گروویکی سیاسی یان نایینزایه کی نایینی، به پرادهی نازادی جیگیر و پیروژ نییه (راسل، 2016، 11).

سه بارهت به نایین، راسل ره خنه ی له سه رکوتکردنی باوهږداران گرتووه و به رگریکردووه له گوزارشتکردن له بیروباوهږه کانیان، له هه مانکاتدا ره خنه ی له باوهږداران گرتووه له سه رکوتکردنی بی باوهږه کان. پتیوايه باوهږدار و نه وانیه ده لاین نازانم وه کویه کن، چونکه نه گه ر عه قلانی بیربکه ی نه وه ده بینین باوهږداریکی نایینی به خودا، یان سه روهری پیغه مبه ران هه لویستیکی ناعه قلانییه، بو نه وانیه ی که ده لاین نازانم، نه بوونی وه لامیکی یه کلاکه ره وه و کوتایی، یان نه بوونی به لگه ی پیویست و په سند دهرباره ی پرسه کانی په یوه ست به سه رووی سروشت وه کو: مردن، بوونی خودا و تد... که واته هه ردووکیان هه لویستی ناعه قلانین و پشت به به لگه نابه ستن (راسل، 2016، 11-12) نه و واده بینیت که نه و به لگانه ی به کارده هینرین بو سه لماندنی بوونی خودا، به تیپه ربوونی کات خه سله تیان ده گورپین. له سه ره تادا به لگه کان عه قلییه تیکی پته ون، هه له دیاریکراو و روونه کان له قالبده دن. کاتیک ده گه ی نه سه رده می نو، که متر عه قلانی ده بن و زورتر کاریگر ده بن به جوریک له ناروونی نه خلایقی (راسل، 2015، 21). له بنه مادا نایین دیارده یه کی کومه لایه تییه. شوینه کانی په رستن ده توان بنه ما نایینییه کان فیری خه لک بکه ن، به لام که من نه وانیه ی که باوهږ و بنه ما نایینییه کان

وهرده گرن، بتوانن کاریگه‌ری دروستبکهن له‌سه‌ر شوینه‌کانی په‌رستن. له کاتی‌کدا ئه‌م شوینانه کاریگه‌ری گه‌وره له‌سه‌ر کومه‌لگاکان دروستده‌کهن (راسل، 2015، 37). که‌واته هه‌لویستی راسل سه‌بارهت به‌ئاین، سی ته‌وه‌ری سه‌ره‌کی ده‌گریته‌خۆ:

یه‌که‌م: به‌رگریکردنیکی توند له مافی هه‌مووان، باوه‌ردار و بی باوه‌ر، له گوزارشتکردن له بۆچوونه‌کانیان له‌گه‌ل ره‌تکردنه‌وه‌ی هه‌موو شیوه‌کانی سه‌رکو‌تکردنی ئازادیی راده‌رب‌پین.

دووه‌م: باوه‌ر ناعه‌قلانییه، له کاتی‌کدا بی باوه‌ریش وه‌کو باوه‌ردار پشت به‌هیچ به‌لگه‌یه‌کی عه‌قلانی نابه‌ستیت.

سێیه‌م: ئاین له شیوه چه‌قبه‌ستوویی و دۆگماییه‌که‌ی بلاوبۆته‌وه بی بلاوکردنه‌وه‌ی ئاکار، فه‌زیله‌ت و عه‌قلانییه‌ت له‌نیوان مرۆڤدا (راسل، 2016، 12).

سه‌بارهت به‌چه‌مکی عه‌قلانییه‌ت، راسل به‌دریژایی ژیا‌نی به‌رگری له عه‌قلانییه‌ت کردووه. باوه‌ری به‌هیچ پرس و بیرو‌پایه‌ک نه‌کردووه ئه‌گه‌ر به‌به‌لگه‌یه‌کی عه‌قلانی روون پالپشت نه‌کرایت. پینوایه عه‌قل سنووریکی هه‌یه. هه‌لویستی عه‌قلانی ده‌مانگه‌یه‌نیت به‌وه‌ی که تیگه‌یشتنمان بۆ جیهان سنوورداره به‌سنوورداری عه‌قل. راسل هه‌لویستیکی عه‌قلانی ئازادیخ‌وازان‌ه‌ی کراوه‌ی هه‌بوو، که رۆچووبوووه نیو هه‌لویستی لیبورد‌ه‌یی له‌سه‌ر بنه‌مای په‌سندکردنی ئه‌ویتر و ریزگرتنی راکانی (راسل، 2016، 12-13). به‌بۆچوونی ئه‌و زانست و دل ده‌توانن مرۆڤایه‌تی فی‌ری ئه‌وه بکه‌ن که له چوارده‌وریان به‌دوای یارمه‌تییه خه‌یالییه‌کان نه‌گه‌رین و هاوپه‌یمانیتی له ئاسمان دانه‌هینن، به‌لکو له‌سه‌ر زه‌ویدا به‌دوای ئه‌وه‌دا بگه‌رین، چون ئه‌م جیهانه بکه‌نه شوینتیکی گونجاو بۆئه‌وه‌ی تیندا بژین. جیهان به‌عه‌قل ده‌کریته‌وه، نه‌وه‌ک به‌ملکه‌چبوون و کۆیلایه‌تی بۆ ترسه‌کان. ئه‌مه بیرو‌که‌یه‌کی دروست نییه بۆ تاکی ئازاد. جیهانی باش پیوستی به‌مه‌عریفه،

نهرمونیانی، عهقلی نازاد و هیوا به داهاتوو ههیه (راسل، 2015: 34-35). بیرکردنه وه (نازاد) نابیت، کاتیک سزای یاسایی دهخریته سهر ئهوانه ی هه لگر، یان هه لنه گری بوچوونیکى دیاریکراون، یاخود ئهوانه ی گوزارشت له باوه پری که سی، یان باوهر نه بوونیان به کاریکی دیاریکراو دهکن. بی باوه پری له هه موو ئایینیکا، ریگه پینه دراوه، یان ده بیت په سنبکریت، یان له حاله تی په سندنه کردنیدا، ده بیت بیده نگ بن. که واته مهرجی یه که می هزری نازاد، بریتییه له: نه بوونی سزای یاسایی په یوه ست به راده برین. هیچ دهوله تیکى مه زن نه یوانیوه ئه م ئاسته تیپه ریئیت، له کاتیکا هه ندیکیان پینانویه تیپه ریان کردوه. بیرکردنه وه نازاد ده بیت، کاتیک هه موو را جیاوازه کان به نازادی کتیرکی دهکن. واته کاتیک هه موو راو بوچوونه کان پرسه کانی خویان ده خه نه روو به بی فهرکردنی هیچ جوهره سزایه کی دارایی، یان یاسایی له سهریان. ئه مه حاله تیکى نمونه بییه، ناکریت به شیوه یه کی ته واو بیته دی به هو ی کومه لیک هوکاری جوړاو جوړ (راسل، 2016، 156-155). لیپورده یی ئایینی، تاراده یه ک سه رکه وتوو بووه، چونکه خه لک پینانویه ئایین به راده ی جارن گرنکی نه ماوه، به لام له سیاسه ت و ئابوو ریدا که جارن ئایین جیگای ئه وانى گرتبووه، مه یلیان زیاتر بو چه وساندنه وه هه یه (راسل، 2016، 166). زانست هیچ وته یه ک به بی به لگه په سند ناکات. بو بیرکردنه وه ی زانستیانه، کاتیک گومان له سه لماندنى تیوریک ده که یین، هه ولئى دوزینه وه ی تیوریکى نوئى ده دین و واز له تیوره کوئه که مان دینین له پیناو گه یشتن به وه ی که زیاتر متمانه مان پینیه تی. ئه م پیاده کردنه عه قلانییه له سیاسه ت، ئایدیولوژیا و ئایینه کاندای به دی ناکه یین، به لکو له برى ئه وه ده مارگرژی، توندی، زیاده پو یی، تراویله که و په سندرکردنی ئه و بوچوونانه ی که ده گونجین له گه ل حه زى تاک و گرووپه کان، ته نانه ت ئه گه ر به تالبوونیشیان سه لمینراو بییت (راسل، 160، 2016).

دووهم: شىكردنەوهى رەھوشى ئازادىيى باوەر بەپىيى بۆچوونەكانى راسل – كۆمەلگای كوردى بەنموونە

جياوازىيى وينا و راقەكردنى گرووپە مرۆيىيەكان بۆ ھىزى ناديار، باوەر و پيادەكردنى سرووت و پيۆرەسى جياوازيان دروستكردوون. ئەم راستىيە بەدرىژايى ميژووى مرۆفائىيەتى، پيويستىيى كۆمەلگاكاني بۆ لەبەرچاوگرتن و ريزگرتنى ئازادىيى باوەر و جياوازيى ئايىنى دەرخستوو، ئەگەرچى ئەم ئازادىيە وەك مافىكى ئاسايى پيادە نەكراو، تاك و گرووپەكان سەختى، ريزگى و قوربانيدانى زورىان بينيوە لە پيئاو گوزارشتكردن لە باوەرەكەيان و بەدەستھينانى دانپيدانان لە لايەن ئەوانەى باوەرى جياواز لەمانيان ھەبوو.

ئازادىيى باوەر لە شارستانىيەتە كۆنەكاندا، چەمكىكى نەناسراو و بى پيئاسەيە. پەيامى ئايىنە ئاسمانىيەكان، بەئامانجى ئازادبوونى مرۆف لە كۆيلەبوونى بۆ مرۆف و وەستان لە دژى رق، زۆردارى و توندوتىژى ھاتوو (العبيدي و حسين، 2010، 70). كەچى ميژووى دەسەلاتى تەواوى ئايىن و باوەرە يەكتاپەرستەكان، بەزەمىنى و ئاسمانىيەكانىشەو، بەو جياوەكرىنەو كە ھەموو ھەوليان بۆ لەناوبردنى ھەر بەرھەلستكارى و سەربەخۆيىيەكى سياسى و ئابورى بوو كە مەترسى بووبىت بۆ سەر دەسەلاتيان. بۆيە ئامرازىكى كارايە بۆ دەسەلات ئەگەر بىھويت گەل، كۆلتور و كۆمەلگا بەھەموو جياوازيەكانيانەو يەكبخت و سيستەمىكى سياسىيى ناوھندى رەھا دابمەزىنيت، بەناوى خواوھند و فەرمانرەوايى ئايىنى تاك و تەنيا. يەكبوونى ئايىنى، يەكبوونى كۆلتورىيى بەدواوھى، دواچار يەكبوونى سياسى ئاسان دەبىت. كەواتە يەكتاپەرستىيى ئايىنى، واتە يەكبختنى سياسى (پنجويىنى، 2007، 55-59). بەگەرانەو بۆ ميژووى ولاتان، وابەستەيىيەكى توند و بەھىز دەبينىن لەنئوان دەسەلاتى ئايىنى و مەدەنى. لەم بارودۆخەدا بەرھەلستكارىيى ئايىنى و جياوازيى باوەر،

به پیلانگیزی سیاسی دانراوه. له کپکردنه وهی ئەم دەنگه جیاوازو ئازادهدا، دهسه لاتی مهدهنی رۆلی کارای هه بووه له فهرزکردنی تاک باوهری به به کارهینانی هیزی دهولهت. به رهه لستکارانی ئایینی دوچاری بی سهروشوینگردن، ئازاردان و کوشتن بوونه تهوه. چه ندین شهر و ویرانکاری بو فهرزکردنی تاک باوهری ئایینی روویانداوه (المؤسسة الدولية للديمقراطية و الانتخابات، 2014، 1). میژووی ده رکه وتن، بلا بوونه وه و گه شه کردنی ئایینه جوړاو جوړه کانی نه ته وهی کورد، به در نه بوون له ململانی خۆسه پاندن و هه ولی مانه وه. هه میسه ده رکه وتنی ئایینیکی نوئ هه ژموونی له سه ر ئایینه کانی تر دا کردووه، بۆیه مافی ئازادیی باوهر پیشیلکراو و به رده وام له ژیر هه پر شه دا بووه. که واته میژووی نه ته وه و ئایینه کان، سه لمینه ری ئەو راستیه ن که راسل ئامازهی بۆ ده کات به وهی بلا بوونه وه و زۆر بوونی گرووپه ئیتنییه کان و کومه له جیاوازه کان، هۆکاریک نه بوون بۆ په ره سه ندنی بیروکهی ئازادیی بیروپا و باوهر، به لکو ئازادی ته نیا دروشمی خۆسه پاندن و هه ژموونی ئایینی زۆرینه بووه، له پالیشیدا به هیز کردنی پیگه ی سیاسی و ئابووری ولات. ره خنه کانی سه بارهت به ئایین وه کو ته رزیکی هزری چه قبه ستوو و په تکر دنه وهی ئەوانیتر، هه روه ها ناعه قلانی بوونی بیروکهی باوهرداری و بی باوهری، برابوونی به یه کسانیی هه مووان له مافی پیاده کردنی ئازادیی باوهر، له ململانی نیوان ئایین و نه ته وه کان و نه بوونی دانپیدانان به جیاوازییه کانی یه کتر سه رچاوهی گرتوووه. به بۆچوونی راسل عه قل، مه عریفه و به لگه ی به رجه سه ته کراو ده توان مرۆقایه تی به یه قین بگه یه نن. بی رکردنه وهی عه قلانی، پیویستی به عه قل و هزری ئازاده، ئازاد له هه ر کۆتوبه ندیکی هزری له قالدراو. بۆ باوهرداریک ته نیا ئەو چوارچیوه هزری و ئا کاریهی ئایینه کهی دایر شتوووه، په سنده، پیچه وانه ی ئەمه ش بۆ بی باوه ریک راسته. که واته چه مکی ئازادیی باوهر و په سن دکردنی ئەوانیتر،

له مملانی نیوان باوهر دار و بی باوهر دا، چون بتوانن پاریزراوبن؟ مروقیه تی لهبری مملانی و پهسندنه کردنی یه کتر، چون بتوانیت جیهانیک له پیکه وه ژیان دروستبکات به هموو جیاوازیه کانه وه؟ ئایا یاسا توانیویه تی ئەم جیهانه دروستبکات؟ مروقیه تی له سه رده می یاسا و دستووری نووسراودا، هه ولیداوه له نیو دهقه نووسراوه کاند، پانتاییه ک دسته به ربکات بو نازادی باوهر و ئایین وه کو مافیکی بنچینه یی بو مروق. له ماده (18) ی جارنامه ی جیهانی مافه کانی مروق ۱۹۴۸ هاتووه: هه موو که سیک مافی نازادی بیر، ویزدان و ئایینی هه یه، ئەم مافه نازادی له گوپینی ئایینی یاخود باوهری، هه روه ها نازادی له خستنه پرووی ئایین و باوهره که ی له په رستن و ئەنجامدانی سرووت و فیکرکردن به تهنیا، یان به کومهل دهگریته وه (United Nations, 1948, 1). ئەه گهرچی ئەم جارنامه یه تهنیا بنه مایه کی ئاکارییه و پابه ندبوونی یاسایی تیدانییه بو ولاتان، به لام له ماده (۱۸) ی په یماننامه ی نیوده وه تی مافه مه دهنی و سیاسییه کانی نه ته وه یه کگرتووه کان ۱۹۶۶ نازادی باوهر مافیکی بنچینه یی و پیویسته ولاتان دانی پیدابنن (جامعة منیسوتا، بدون سنة، 2-1). ماده (6) ی راگه یه نراوی نه هیشتنی هه موو جوهره کانی ده مارگیری و جیاکاری له سه ر بنه مای ئایین و باوهر له لایهن کومه له ی گشتی نه ته وه یه کگرتووه کان له ۱۹۸۱، مافی نازادی به هه ر ئایین یان باوهریک داوه له م کاروباران: نازادی پیاده کردنی په رستن و گریدانی کو بوونه وه، دروستکردنی شوینه کانی ئەم مه به سته، هه روه ها مافی خاوه نداریتی و به کارهینانی بری پیویست له که ره سته ی په یوه ست به سرووتی ئایینی. نازادی نووسین، چاپکردن، دابه شکردنی بلاوکراوه و فیکرکردنی ئایین له شوینی شیوا. وه رگرتنی به شداری خۆبه خشانه ی دارایی و نادارایی له تاک و دامه زراوه کان. هه لپژاردن یاخود جینشینی سه رکرده ی شیوا بو به جیهینانی پیداو یستییه کانی هه ر ئایین و باوهریک. له به رچا و گرتنی رۆژانی پشو،

ناهنگ، جه ژنه کان. بهرده و امیدانی په یوه نندیکردن به تاک و گرووپه کان له سهر ئاستی نه ته وهی و نیوده ولته (قرار الجمعية العامة للامم المتحدة، 1981، 2).

له دهستووری عیراقی 2005 ماده (2-2)، ههروهها ماده (17) له پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستانی عیراق 2020 هاتوه: (ئهم دهستووره ناسنامهی ئیسلامی زورینهی گهلی عیراقی دهپاریزیت، ههروهها هه موو مافه ئایینییه کان بۆته واوی تاکه کان له نازادیی باوهږ و پیاده کردنی ئایین وهک مه سیحیه کان و ئیزیدییه کان و سابیییهی مه نداییه کان) به زیاد کردنی دهسته واژهی (نازادیی باوهږ و پاراستنی پیاده کردنی ئایینی ئه وانیترا) له پرۆژهی دهستووری ههریمی کوردستان. له پرۆژهی دهستووری ههریمدا، جهخت له سهر نازادیی پیاده کردنی ئایینه جیاوازه کان ده کریته وه، له ماده (63) دا ئماژه به وه کراوه که: (له ئاییندا زوره ملی نییه، هه موو که سینک نازادیی بیر و ئایین و باوهږی هه یه و حکومه تی ههریم پابه نده به وهی نازادییه کانی هاوولاتیانی کوردستان به موسلمان و مه سیحی و ئیزیدی و ئه وانیترا پاریزیت بۆته وهی پیادهی ریوره سمه ئایینییه کانیان بکه ن و ریز له مزگه وت، کلیسا و شوینه کانی عیبادت ده گیریت و په رهیان پیده دریت). هه مان ئه و مافانه له دهستووری عیراقی 2005 دا له ماده کانی (42، 43) 1،2 جهختیان له سهر کراوه ته وه. له یاسای سزادانی عیراقی ژماره (111) ی سالی 1969 له ماده (372) دا، تاوانی زیانگه یاندن به ههستی ئایینی، سزاکه ی دیاریکراوه به بندکردن که له سی سال زیاتر نه بییت به رامبه ر به هه ر جوړه سووکایه تیکردنیک به ئایین و باوهږه جیاوازه کان. جیی ئماژه یه که تیگه یشتن له چه مکی نازادیی باوهږ و ئایین، دوو به های سهره کی له خۆده گریت: **یه که م/ به های ویژدانی-ناوخویی**: واته مافی مروّف له بروابوون به ئایین و باوهږیک، یان بروانه بوون و په تکرده وهی. **دووه م/ به های خستنه پرووی-دهره کی**: واته مافی تاک له

بلاوکردنه وهی ئایینه که ی له نیو ئەوانیتردا، دواتر نازادیی له پیاده کردنی ریوره سم، کاروبار و سرووته کان (مونیر، 2012، 9). به های یه که م باس له مافی تاک دهکات له گۆرینی ئایین یان باوهره که ی، ده چیتته چوارچیوهی مافی نازادیی خودی ره ها. به های دووهم که نازادیی دهره کییه، ویرای پیشنیازی فراوانکردنی چوارچیوهی پاراستنی باوهر یان ئایین، ئەو یاسایانه ی که ته نیا باوهر ده پاریزن، یان ته نیا به رته سکی ده که نه وه له خستنه پووی پیاده کردنی سرووته کان، به نه گونجاو داده ندرین. بویه پیویسته یاساکان نه که ته نیا ئایین و باوهره کان، به لکو ئەو تاکانهش بیاریزن که خاوهنی ئایینیکی دیاریکراو نین. پیوه ره نیوده وه له تیههکانی مافهکانی مروّف به ته نیا باسی ئایین ناکه ن، به لکو ئایین و باوهر پیکه وه، چونکه بازنه ی چه مکی باوهر فراوانتره له ئایین. لایه نی باوهر عاده تن په یوهسته به بروا ویژدانییه کان که رۆچوونه ته ناخی مروّفه کانه وه، به م پییه، بی باوهره کانی هه مان مافی پاراستنیان هه یه که دهسته به رکراره بو باوهرداره ئایینییه کان. یاساکان به پیی پیویست پاریزگاری له بی باوهره کان ناکه ن، یان ته نانه ت ئامازه شی بو ناکه ن. که واته پیداچوونه وه به یاساکان دهرباره ی جیاکاری دژی بی باوهره کان کاریکی پیویسته (لجنة البندقية، 2004، 8-10). له هیه مادده و بره یه کی دهستووری عیراکی و پرۆژه ی دهستووری ههریمی کوردستان، ئامازه به پاراستنی مافی ئەو که سانه نه کراوه که ده شی ت ئینتیمایان بو هیه ئایینیکی نه بیت. لیردها به و ئەنجامه ده گه ین که ئەو ته رزه هزرییه ی راسل بانگه شه ی بو دهکات له جیهاندا، به وه ی باوهردارو بی باوهر هه مان مافی وهک یه کیان هه یه له پیاده کردنی نازادانه ی ئەوه ی که باوهریان پییه تی، تا ئیستا له واقیعدا به راده ی پیویست به رجهسته نییه، ته نانه ت دهستوور و یاساش نه یاننوانیوه ئەم مافه دهسته به رکه ن. سه باره ت به گۆرینی ئایین، بریارده ری تاییه تی په یوه ندیدار به نازادیی ئایین و باوهری سه ره بریکخراوی نه ته وه

یه کگرتووه کان له راپوړتی 2012، له بهرچا وگرتنی ئەم مافانه به پینو بیست داده نین (عزت، دون سنة الطبع: 37-38):

۱. مافی گواستنه وه (واته گورپینی ئایین یان باوهړی که سینک).

۲. مافی له دوچار نه بوونی رِق، زور لیکردن و ناچارکردن له سهر گواستنه وه که ی.

۳. مافی هه ولدان بو گواستنه وه ی ئەوانیتر به ئامرازی باوهړ پینهنانی نازوره ملی.

جیی ئاماژه یه، عیراق تیبینی له سهر خالی (1) ماده (14) ی ریککه و تننامه ی جیهانی مافه کانی مندالان هیه که تایبه ته به نازادیی بیر، ویژدان و ئایین که پینوایه پیچه وانهی شه ریه تی ئیسلامه (الغالی، 2016، 1). له کاتی کدا ده ستوری عیراقی 2005 له ماده (41) دا ئاماژه ده کات به وه ی که (عیراقیه کان ئازادن له پابه ندبوون به باری که سینتیان به پینی ئایین و ئایینزا و بیرو باوهړ و هه لژاردنی خو یان، ئەمه ش به یاسا ریکده خریت)، هه روه ها له یاسای ژماره (3) ی سالی 2016 ی تایبه ت به کارتی نیشتمانی له ماده (2، 1-26) دا هاتووه: (ناموسلمان ده توانیت به پینی یاسا ئایینه که ی بگوریت. ئەو مندالان هی که نه گه یشتوونه ته ته مه نی یاسایی ده چنه سهر ئایینی ئیسلام له کاتی به ئیسلام بوونی باوک یان دایکیان). ئەم ماده یه له ده قی ماده کانی (21-3، 20-2) ی یاسای باری مه ده نی (که سینتی) عیراقی ژماره (65) ی سالی 1972 ی هه موارکراو وه رگیراوه، ویپرای ئەوه ی پیچه وانهی ده ستور و بهرته سکرده وه ی نازادیی باوهړ و ئایینه، هه روه ها دژیکیشه له گه ل حوکمه کانی یاسای مه ده نی عیراقی ژماره (40) ی سالی 1951 که له ماده (1-46) دا، ئاماژه ده کات به وه ی ئەو که سه ی ته مه نی بالقبوونی ته واو نه کردینت، ئەهلییه ی یاسایی نییه. که واته به پینی ماده (26) ی یاسای ناوبراو، مندال هه لسوکه وتی یاسایی له گه ل ده کریت، به بی ته واو کردنی ته مه نی یاسایی، جگه له مه ش ده شیته له

داهاتوودا بهو ئایینه رازی نه بیته و هه مان ماددهی ئەم یاسایهش رپی پینادات ئایینه که ی له ئیسلامه وه بگوریت بو ئایینیکی تر. هه رچه نده کارتیی نیشتمانی که له ئیستادا بو ته وای هاوولاتیانی عیراق دهرده هینریت و له بری ناسنامه ی باری شارستانی به کارده هینریت، تیایدا ئاماژه به ناسنامه ی ئایینی ناکریت. ده کریت ئەمه وه ک ئاماژه یه کی سه ره تاییی بو نازادیی باوهر و ئایین سه یربکریت.

له هه ندیک باردا، خودی ئایینه کان ده بنه رپگر له بابته که سییه کان، بۆنموونه: بابته ی هاوسه رگیری له نیوان ئایینه جیاوازه کاندا مه رجدارکراوه به حه رام و حه لاله وه، به پپی یاسا و باوهری ئایینی. له یاسای باری که سیتی عیراقی ژماره (188) ی سالی 1959 مادده (12) هاتووه: مه رچی هاوسه رگیری دروست ئەوه یه که ده بیته ئافره ته که له روه ی شه ره وه قه دهغه نه بیته. له مادده (13) دا مه رچی قه دهغه کردن بریتیه له: ئینتیماکردن بو ئایینیکی نا ئاسمانی. له مادده ی (17) دا هاتووه: هاوسه رگیری پیاوی موسلمان به ئایینه کانی تر دروسته هاوسه رگیری ئافره تی موسلمان به ناموسلمان دروست نییه. مادده (18) ی هه مان یاسا، هاوسه رگیری و جیاوونه وه ی ژن و میرد پابه ند ده کات به حوکمه کانی شه ریعت، ئەگه ر پیاوه که موسلمان بیته و ئافره ته که له ئەهلی کتیب نه بیته، ده بیته بیته به موسلمان. ناوه رۆکی ئەم ماددانه جه خته له سه ر جیاکاریی باوهر و ئایین ده که نه وه که پپچه وانیه ی ده ستوور و رپکه وتننامه کانی تایبته به مافه کانی مرۆف و نه هینشتنی جیاکاریین له سه ر بنه مای ئایین و باوهر. به پپی باوهره ئایینییه کانیش بۆنموونه: له ئایینی ئیزیدیدا، شووکردنی ئافره ت به پیاویک که سه ره باوهر یان ئایینیکی تر بیته رپگه پینه دراوه، له نیو کاکه بییه کانیش هاوسه رگیری له گه ل موسلمانان ئەنجام نادریت، هه روه ها مه ندائییه کانیش ته نیا له نیو خویاندا هاوسه رگیری ده که ن و رپگه ناده ن که سانی تر بیته ناو باوهره که یانه وه. ئیزیدییه کان ئەوه په سندناکه ن که

که سیک له ئایینیکی تر باوهر به ئایینه که ی ئه وان بینیت، به لکو به گومانه وه سهیری ئەم ئینتیمایه ده که ن. له نیواندا دیارده یه که هیه پیی ده لاین (کریف)، واته نزیکایه تی و په سندرکدنی ئه و که سانه ی که له ئایینی ئیزیدی نین، ئەمه ش وه ک گوزارشتیک بو پیکه وه ژیا نی گرووپه ئیتنی و ئایینییه کانی تر که که سیک له ده ره وه ی ئایینی ئیزیدی ده توانیت بییت به کریقیان. کاکه بییه کان که خاوه نی ئایین و ورده کولتووری خویانن، به شیوه یه کی نهینی داب و نه ریت، سرووت و ریوره سمه ئایینییه کانیا ن ئەنجام ده دن، ته نانه ت هه ندیکیا ن خویان به موسلمان داده نین، هۆکاری هه موو ئەمانه ش ترسانه له له ناوچوونی ئایین و کولتووره که یان (محهمه د، 2019، 189-174-149-9-65-79). په یوه ندیی ئایینی-کومه لایه تی له کوردستان و ده ور به ری، جیگای سه رنجه. په یوه ندیی ئیزیدی به کوردی موسلمان سیمایه کی ترس و ئاگایی پیوه یه، هۆکاری ئەمه ش و پرای جیاوازیی باوهری ئایینی، ده گه رپته وه بو شه ر و کوشتاری نیوانیا ن. ئایینزای شیعه یی له گه ل ئیزیدییه کان هه لئا که ن به هۆکاری ئایینی-میژووی. کاکه یی، ئیزیدی به برای ئایینی خویان ده زانن. که واته په یوه ندیی نیوان ئایینه کان بارودۆخی میژووی خوی هیه. شیوه ی په یوه ندیییه که ئەوه ندی ده وه ستیتته سه ر هه لومه رچی ئابووری، کومه لایه تی و سیاسی، ئەوه ندی بنه ماکانی باوهره ئایینییه که دروستی نا که ن (میران، 2000: 150-148). به بوچوونی راسل، له ئیستادا لیبوره یی ئایینی تاراده یه ک سه رکه وتوو بووه و هۆکاری ئەم بارودۆخه ده گه رینیتته وه بو پاشه کشه ی گرنگی ئایین له په یوه ندیییه نیوده وه له تیه کان، له بری ئەمه، هاتنه پیشه وه ی به رژه وه ندیییه سیاسی و ئابوورییه کان. ئاماژه بو ئەوه ده کات ئەوه ئامانجه سیاسی و ئابوورییه کانن که نه خشه ی په یوه ندیییه کانی نیوان گرووپه ئایینییه کان ده کیشن، نه وه ک خودی باوهره ئایینییه که، به م شیوه یه ش به رژه وه ندیییه کان دروشمی ئازادیی باوهر به کاردینن. ئەم بارودۆخه

میژوویییه کومه لایه تییه ی نیوان گروپه ئایینییه کانی کوردستان پیمانده لیت: نازادی باوهر و ئایین سنوورداره، جوړیک له ترس و ناگایی له هه لسوکه وتکردن و تیکه لاوبوونی کومه لایه تی له نیوانیاندا بهدی ده کریت. هوکاری میژوویی، ئابووری و سیاسی بنه مای دروستبوونی ئەم په یوه ندیبانه ن. ئەگەر بو باوهر دارانی ئایینه جیاوازه کان ژبانی کومه لایه تی بهم شیوه یه بیت، بی باوهر پیک چون بتوانیت بی باوهر پی خو ی رابگه یه نیت و به شداری کومه لایه تی شی هه بیت؟

له م چند ساله ی دوایی، له هه ری می کوردستاندا زیاتر مافی پیاده کردنی پیکهاته ئایینییه کانی وهکو: (سایینییه ی مهنائی، ئیزیدی، کاکه یی، یه هودی، زهرده شتی، به هائی، شه به ک و فه یلی) ریگه پی دراوه. سالی 2015 ئەنجومه نی زهرده شتییه کان دامه زرا، ئەمه ویرای بوونی نوینه رایه تی مه سیحی، تورکمان و ئەرمه نه کان له په رله مانی کوردستاندا. جی ئامازه یه له پرۆزه ی نویی ده ستووری هه ری می کوردستاندا ماده (2) برگه (1-a) ی ده ستووری عیراقی ره تکراره ته وه که تیایدا هاتووه: نابیت هیچ یاسایه ک در بچیت پیچه وانه ی حوکمه نه گوهره کانی ئیسلام بیت. به له به رچاوگرتنی ئەوه ی ئەم برگه یه پیشیلکردنی نازادی باوهر له ولاتیکی فره باوهر و ئاییندا، چونکه ئایینی زۆرینه فره زده کاته سه ر ئایینی که مینه، له کاتیکدا له ماده (3) ی ده ستووری عیراقی 2005دا، ئامازه کراوه به وه ی که عیراق ولاتیکی فره نه ته وه، ئایین و ئایینزایه. ده کریت بلین هه ری می کوردستان به به راورد له گه ل ناوچه کانی تری عیراق و ولاتانی ده وروبه ر، نازادی ئایینی و پیاده کردنی مافی پیکهاته جیاوازه کانی تاراده یه ک تیدا پاریزراوه. نا کریت ئەو راستیه له بیربکه ین که چه مکی نازادی باوهر ته نیا پیاده کردنی نازادانه ی باوهر داره ئایینییه کان ناگریته وه، به لکو بی باوهره کانیش پیویسته نازادبن له گوزارشتکردنی بی باوهر بیان، به لام

هیچ دهستوور و یاسایه‌کی تایبته نییه ئەم مافه له ههریمی کوردستان دهسته‌به‌ربکات، ته‌نانه‌ت ناتوانن چوارچیوه‌ی تیگه‌یشتن له‌م چه‌مکه فراوانتر بکه‌ن. لی‌ره‌دا به‌کورتی رهوشی دانپیدانان به‌پیکهاته ئایینییه‌کانی ههریمی کوردستانی عێراق، ده‌خه‌ینه‌پوو:

۱. له‌سه‌ر ئاستی ده‌ستووری: له‌ پرۆژه‌ی ده‌ستووری ههریمی کوردستانی عێراق، دان نراوه به‌ته‌واوی پیکهاته ئیتنی و ئایینییه‌کان له‌گه‌ڵ بوونی نوینه‌رایه‌تی ههریه‌ک له‌ (مه‌سیحیه‌کان، ئیزیدییه‌کان، به‌هائیه‌کان، زه‌رده‌شتیه‌کان، سابیییه‌ی مه‌ندائیه‌کان، یه‌هودیه‌کان) له‌ وه‌زاره‌تی ئەوقاف و کاروباری ئایینی و به‌شداریکردن‌یان له‌ کاروباره‌ فه‌رمیه‌کانی وه‌زاره‌ت و پیدانی بودجه‌ بو‌ چالاکییه‌کان و بونیادنانه‌وه‌یان؛ له‌گه‌ڵ هه‌ندیک سه‌رنج ده‌رباره‌ی دانپیدانان به‌کاکه‌بییه‌کان، ئەگه‌رچی شیوه‌ی مامه‌له‌کردن له‌گه‌لیان پوون نییه به‌هۆی نه‌بوونی ریکه‌وتنیک له‌نیو کاکه‌بییه‌کان خویان له‌سه‌ر ئەوه‌ی که ئایینی سه‌ربه‌خۆن یان موسلمانن، سه‌ره‌رای ئەمه‌ش حکومه‌تی ههریم پالپشتی بنکه‌ پۆشنییرییه‌کانیانی کردووه.

۲. له‌سه‌ر ئاستی یاسایی: کۆمه‌لیک ماف و ده‌سته‌به‌ری گ‌رنگ له‌خۆی ده‌گریت له‌ پاراستن و گه‌شه‌پیدانی مافه‌ کولتووری، ئایینی، زمانی و شوناسیه‌کان. له‌ یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 که تایبته به‌پاراستنی مافی پیکهاته‌کان له‌ ههریمی کوردستان-عێراق، مافی ته‌واوی پیکهاته‌کان پارێزراوه، جه‌خت له‌سه‌ر کۆمه‌لیک بواری گ‌رنگ کراوه‌ته‌وه: نازادیی باوه‌ر و پیاده‌کردنی، پارێزگاریکردن له‌ شوناس، زمان و کولتوور، به‌شداریکردن، گه‌شه‌پیدان و ریک‌ریکردن له‌ جیاکاری و گۆرینی دیمۆگرافی. جیگای باسه، له‌ یاسای ژماره (6) ی سالی 2014 که تایبته به‌زمانه‌ فه‌رمیه‌کان له‌ ههریمی کوردستان، له‌ ماده‌کانی (3و22) دا هاتووه: زمانی پیکهاته‌کانی تورکمان، سریان و ئەرمه‌ن له‌ یه‌که‌ی به‌ریوه‌بردنی خویاندا له‌کاتی پێویست، له‌پال زمانی کوردیدا،

فەرمیين بۆ خویندن، ئاخوتن و کاروبارە کارگێری و ناوخۆییەکان. لە ماددە (2-20)دا، بۆیان هەیه بەزمانی خۆیان میدیایان هەبیت.

۳. لەسەر ئاستی میلی-كۆمەلگایی: بزاوتیک لەسەر ئاستی میلی هەیه بۆ پنیوستیتی دەستەبەرکردنی مافی پیکهاتهکان. پالپشتیهکی میلی بۆ هاوکاری هەیه، بەتایبەتیش پاش ئەو رۆوداوه گەورەى که پیکهاته ئایینی و ئیتنییهکان دوچاری بوونەوه لە پارێزگای نەینهوا و ئاوارەبوونیان بۆ هەریمی کوردستان، دواى ئەوهی که داعش ناوچهکانیانی داگیرکرد لە مانگی ئابی 2014 دا (سلوم، 2016A، 14-15).

رەوشى پیادهکردنی ئایینی و دانپیدانانی یاسایی بەبوون و قەبارەى پیکهاتهکان لە هەریمی کوردستان بەم شیوهیه:

۱. مەسیحی: ئایینی مەسیحی لە سەدهی یەکهەمی زایینی لە عێراقدا بلابۆتەوه. بەشیک لە دانپشتوانانی هەولێر، دهۆک و سلیمانی لە یەکهەمینەکان بوون که باوەریان بەم ئایینه هیناوه (سلوم، 2014، 37). ئەم ئایینه لە دەستووری عێراقی و پرۆژەى دەستووری هەریمی کوردستانیش، ئاماژەى بۆکراوه و لە رۆوی یاساییهوه بەفەرمی ناسینراوه. دووهمین گروپی ئایینین دواى ئیسلامی زۆرینه. بەرپۆهه رایهتیهکی گشتی بۆ کاروباری مەسیحیهکان لە وهزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی حکومهتی هەریمی کوردستان هەیه، هەروهها لە ماددە (2-1) لە یاسای ژماره (5)ی سالی 2015 تاییهت بەپاراستنی مافی پیکهاتهکان لە هەریمی کوردستان-عێراق، وهک یهکێک لە گروپه ئایینییهکانی هەریم دانپینراوه. خاوهنی نوینه رایهتین لە پهلهمانی کوردستان. رپۆرهسمه ئایینییهکانیان لە کلێساکان پیاده دهکەن و جهژنهکانیان وهک پشووی فەرمی ناسینراون (سلوم، 165-166، 2017). مەسیحیهکانی عێراق، هەر لە سەردهمی ئیمپراتۆریهتی عوسمانی تا دواى دامەزراندنی دهولهتی عێراق لە 1921، هەروهها پاش کۆتاییهاتنی رژیمی دیکتاتۆری لە 2003، دواتر هیرشی گروپی

تیرۆریستی داعش له 2014 دوچاری چه ندین کاره ساتی کومه لکوژی، له ناو بردن و راگواستن بوونه ته وه (وردا، 2019، 33-32).

۲. ئیزیدی: یه کیکه له ئایینه یه کتا په رسته کان به پیی کوله که کانی له په رستن و دهقی ئایینی، ئەگه رچی دوچاری چه ندین هی رشی هزری و کولتووری بوونه ته وه به هوی نه زانیی خویندنه وه و تینه گه یشتن له دهقه ئایینییه کانیا ن (دوملی، 2020، 6). ئیزیدیاتی ئایینیکی کونه. په یه وه کارانی به ره چه له ک له نه ته وهی کوردن. تا ئیستا (73) جار دوچاری کومه لکوژی بوونه ته وه. به هه مان شیوهی مه سیحیه کان، به ده ستوور و یاسا دانیا نیپیدا نراوه. خاوه نی به ریوه به رایه تی گشتیین له وه زاره تی ئەوقف و کاروباری ئایینی حکومه تی هه ریمی کوردستان. جه ژنی سه ری سالی ئیزیدییه کان، له سه رجه م دام و ده زگا کانی هه ری م پشووی فه رمیه و له و قوتا بخانا نه ی که زۆرینه ی قوتا بییه کانیا ن ئیزیدین وانه ی (ئیزیدیاتی) ده خویندریت، بۆنمو نه: شاریا له پاریزگای ده وک. سه نته ری کولتووری و په رستگای ئایینی تاییه ت به خویان هه یه له هه ریمی کوردستان. ژماره ی ئیزیدییه کان له هه ریما به نزیکه ی (550000) که س خه ملینراوه. له ئاستی کومه لایه تیدا وه ک پیکهاته یه کی دووره په ریز و ئایینیکی داخرا و ده بیئرین (سلوم، 2016B، 59، 21-12).

۳. سابیئی: یه کیکه له گرووپه دیرینه کانی ولاتی نیوان دوو پرووبار، هۆزیکه کونی عیراقیه. خاوه ن ئایینی تاییه ت به خویه تی. له ئیستادا نزیکه ی (5-7) هه زار که سن له عیراقدا، به شیکیان له پاریزگا کانی هه ولیر و سلیمانی نیشته جین. هه رچه نده به ده ستوور و یاسا له عیراق و هه ریمی کوردستاندا، مافی سابیئییه کان پاریزراوه له پیاده کردنی کولتوور و ریوره سمه ئایینییه کانیا ن، به لام میژووی ئیتنی و ئایینی ئەم گرووپه، بییه ش نییه له کومه لکوژی و پاکتاوی ره گه زی، هه ر ئەمه ش هۆکاری دووره په ریزی و جوړیک له نامۆیین له ئاستی کومه لایه تیدا که

همیشه له ترسی له ناوچوون به داخراوی و په نهانی ماونه ته وه (صبار، 2014، 313-341).

٤. به هائی: ئایینیکی نوییه، له نیوهی دووه می سه دهی نۆزده له بهغداد سه ری هه لداوه. له سالانی حهفتاکانی سه دهی بیست، به هائییه کان دوچاری راوه دونان و ده ربه ده ری بوونه ته وه، له دواى سه یی کوردستان کردووه. ئاماریکی دروست له به رده ستدا نییه سه باره ت به ریژه یان، به لام وهک هه ر پیکهاته یه کی تری عیراق له ناو خه لگدا ده ژین. له هه ری می کوردستاندا، نوینه رایه تییان له وهزاره تی ئه وقاف و کاروباری ئایینیدا هه یه (پروژه ی ریکخراوه کانی مه سه لله و 2012، CDO، 37).

٥. زه رده شتی: هیه ئاماژه یه ک بو بوونی زه رده شتییه کان نییه له عیراقدا، ته نیا له به لگه نامه ی فه رمی سال ی 1936 جهخت له سه ر بوونی ژماره یه کی که م له په یره وکارانی ئه م ئایینه کراوه ته وه. میژووی ئه م ئایینه، پیش ده رکه وتنی هه رسی ئایینه ئاسمانییه که یه و ئایینی کومه لیک گه ل و نه ته وه بووه، له وان هه ش کورد. زه رده شتییه کان له عیراق و کوردستاندا نیشته جین. ده رکه وتنی ئاشکرایان دواى چه ندین سه ده له بیده نگی، سال ی 2015 بوو له هه ری می کوردستان له گه ل دامه زران دنی ئه نجومه ن و زیندوو کردنه وه ی جه ژنه کان یان و داوا کردنی بونیادنانی په رستگا بو پیاده کردنی ئایینه که یان و دانپیدانانی فه رمی بو یان، به تاییه تی دواى بوونی نوینه ری فه رمی له وهزاره تی ئه وقاف و کاروباری ئایینی حکومه تی هه ری می کوردستان. ئایینی زه رده شتی وهک یه کیک له باوهره ئایینییه کان له هه ری می کوردستاندا، به شیوه یه کی فه رمی دانپیدانراوه له یاسای تاییه ت به پاراستنی مافی پیکهاته کان له کوردستانی عیراق (سلوم، 2017، 179).

6. کاکه یی: کاکه یی (یارسانی) ئایینیکی کونی کوردستانه و زۆربه ی باوهرداران کوردن. خاوهنی ریوره سم، جهژن و کولتووری تایبتهت بهخویانن (توفیق، 2020، 11). ئاماریکی فهومی ورد له بهرده ستدا نییه بو دیاریکردنی ژماره ی کاکه یییهکان، بهلام به پپی مه زندهکانی راپورتی کومه له ی نیوده وله تی بو مافی پیکهاتهکان که له 2011 درچوو، ژماره یان به (200,000) کهس دهخه ملیتریت. هیچ جوړه نوینه رایه تییه کی سیاسی یان ئایینی سه ربه خو له نیو کاکه یییهکان له ههریمی کوردستاندا نییه، ئەمهش وینه یه کی نادیا ری دهرباره ی داواکاری و ناسنامه ی ئایینیان دروستکردوو (سلوم، 2017، 127). به پپی یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 تایبتهت به پاراستنی مافی پیکهاتهکان له کوردستان-عیراق، وهک ئایینیکی له ههریمدا دانپیدانراوه.

7. یه هوودی: یه کهمین ئایینی ئاسمانی یه کتاپه رستیه. تا کوچی به کومه لی جووهکان بو ئیسرئیل له سالانی په نجاکانی سه ده ی بیسته م، نزیکه ی (25,000) کهس له پهیره وکارانی ئەم ئایینه له نزیکه ی (200) گوندی ناوچهکانی کوردستان ده ژیان. جووهکانی کورستان له نه وه ی جووهکانی ئیسرئیل و جوودی بوون که له لایه ن شایهکانی ئاشووری دهرکرا بوون. له و سه رده مدا پیاده ی ریوره سمه ئایینییهکانی خو یان کردوو و شوینی په رستن و چه ندین ناوه ندیان هه بووه (بییری، 26: 2013). له ئیستادا ژماره یه کی که می خیزانی کوردی یه هوودی له کوردستانن. به پپی یاسای ژماره (26) ی ره گه زنامه ی عیراقی سالی 2006 هه لاواردن بو یه هوودییهکانی عیراق له مافی وهرگرتنی ره گه زنامه ی عیراقی کراوه، به پشتبهستن به یاسای ژماره (1) ی ره گه زنامه ی عیراقی سالی 1950، ههروه ها یاسای ژماره (12) ی ره گه زنامه ی عیراقی سالی 1951 (سلوم، 2016A، 60-61). هه رچه نده هیچ دانپیدانانیکی فهومی به ئایینی یه هوودی له عیراق و ههریمی کوردستاندا نییه، به لام به له بهرچا وگرتنی ئەوه ی له پرۆژه ی ده ستووری ههریمی کوردستان

2020، ههروهها له ماده (1) برگه (2) یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 ی ناوبراودا، ریگا دراوه به مافی ئازادیی باوهر و ئایینه کانی تر، بۆیه له وهزارهتی ئه وقاف و کاروباری ئایینی، نوینه رایهتی یه هوودیه کان ریگه پیدراوه، وهک ههر ئایینکی تر له ههریمی کوردستاندا.

8. شه به ک: ویرای ئه وهی شه به که کان وهک پیکهاته یه کی ئیتنی نزیکه ی پینج سه دهیه له عیراق ده ژین، به لام به رده وام تا ئیستاش دو چاری په رش و بلاوی و نه هامه تی ده بنه وه. ئه م پیکهاته یه موسلمانن و به زمانیکی جیا له زمانی عه ره بی و کوردی ده دوین. وهک پیکهاته ئایینییه کانی تر له ناوچه ی ده شتی نهینه وا له پاریزگای مووسل ده ژین. نوینه رایهتی سیاسیان دوا ی سالی 2003 بوو. به پیی مه زنده ی راپورتی ریگه خراوه نیوده وه له تیه کان ژماره یان به زیاتر له (250000) که س داده نرین. دوا ی په لاماره کانی داعش له 2014 بو سه ر مووسل، شه به که کان دو چاری مه ترسی کۆمه لکوژی بوونه وه و پرویان له ناوچه کانی ناوه راست و خوارووی عیراق کرد، به هو ی گومانکردن له باوهری ئایینی و په سه نایه تی نه ژادییان، ده ستر ریژیان ده کریته سه ر (سلوم، 2015، 38-39). یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 ی تاییه ت به پاراستنی مافی پیکهاته کان له ههریمی کوردستان-عیراق، به فه رمی ناوی شه به کی وهک پیکهاته یه کی ئایینی ناساندوه.

9. فه یلی: ئه و هۆزه کوردانه ی له به شه کانی باشووری کوردستان، به لای ئیراندا که به لو رستان ناوده بردریت، فه یلییه کان. کورده فه یلییه کان له ئیران، رۆژه لاتی دیجله، ناوه راست و باشووری عیراق نیشه جین. واته گروو پیکی ئیتنی دوولایه نه ن، خاوه ن مۆرکیکی ئیتنی کوردیین. فه یلییه کان موسلمانن شیعه ن. که له پوورکی میلیی تاییه ت به خویان هه یه له شیعر، هونه ر، په ند و سروود تد.. (الجاف، 2014، 357). کوردانی فه یلی، به هه مان شیوه ی پیکهاته کانی تر دو چاری کۆمه لکوژی

و راگواستنی زورهملی بوونه ته وه له نیوان سالانی ههفتاکان تا کوتایی نه وه دههکانی سه دهی رابردوو، ویرای دهستبه سه رداگرتنی مولک و دارایییهکانیان و سه ندنه وهی مافی رهگه زنامهی عیراقی، به ئامانجی سرینه وهی شوناسی نه ته وهی و میژوو بییان (فیلی و النعمانی-36 37,2020). له یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 ی ناوبراودا، وهک پیکهاتهی ئایینی له ههریمی کوردستاندا، کوردانی فهیلی دانیان پیدانراوه.

لیرهدا پرسیاریک جیگای هه لوهسته له سه رکردنه، ئایا ههریمی کوردستان به کرده وه بریوای به ئازادیی باوهر ههیه، یان ئهم دانپیدانانه دهستووری و یاساییه بۆ باوهر و پیکهاته ئایینییهکانیتر، ته نیا بانگه شهیه که له سیاسهتی فه رمانره واییکردن، ههروهکو چون راسل ئامازهی پیده کات؟ ئه گه ر ئه گه ری یه که میان راستیییه که بیته و بریو ابوون به ئازادیی باوهر عه قلییه تی فه رمانره واییکردن و پیکه وه ژیانی جیاوازییه کان بیته، ئه ی ئه و که سانه ی خاوه نی هیچ باوهر پیکای ئایینی دیاریکراو نین، بۆچی جیگای باس و دانپیدانانی یاسایی و کومه لایه تی نین؟ وهک ئاشکرایه ئه وهی به دهستوور و یاسا جهختی له سه رده کریته وه، مه رج نییه له واقیعدا جیبه جی بکریت. که واته ته نیا پاراستنی مافی ئازادیی باوهر و ئایین له دهستوور و یاساکاندا، دهسته به ری نییه، ئه گه ر له واقیعدا ئهم دهقانه پراکتیزه نه کرین. به سه رنجدان له م راستیییه، جوړیک له جیاکاری له سه ر بنه مای ئایینی، له واقیعی دهستووری و یاسایی به دی دهکریت به رامبه ر به مافی ئازادیی باوهر. تا کاتیک ئایین تیکه ل به سیاسه تکردن و فه رمانره وایی بیته، قسه کردن ده رباره ی بوونی ئازادیی باوهر، جیگای تیرامانی هزرییه. به سیاسه تکردنی ئایین، یان به ئایینکردنی سیاسهت، له پووی میتو دییه وه کاریکی هه له یه. سیاسهت، راو بو چوونه، ئه گه ر له گه لی نه بیته، به ره هه لستی ده که یته، به لام ئه گه ر ئه و راو بو چوونه تیکه ل به ئایین

بکریت، فەرزده کریت له سەرت. بۆچوونی جیاواز و په سندنه کردنی، واته ږه تکرده وهی ئایینه که (البوتانی، 2012، 102). لیره وه پیشیلکاریی ئایینی به رامبهه به ئایین و باوهږی پیکهاته کان، ده ستپیده کات، به تایبه تیش که شه ریه تی ئیسلام، بنه مای دارشتنی به شیک له یاساکان بیت، به بی له بهرچا وگرتنی باوهږ و ئایینه کانی تر. هرچه نده یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 ی تایبهت به پاراستنی مافی پیکهاته کان له هریمی کوردستان-عیراق له ماده (6) برگه (1) دا، مافی به شداریکردنی داوه به پیکهاته کان له ده سه لاته کانی یاسادانان و جیبه جیکردن له هریم به پیی یاسا بهرکاره کان، به لام له یاسایه کی وهک باری که سیتی به نمونه، پیشیلکاریی به رامبهه به باوهږی ئایینیان نه نجامده دریت. فه یله سووفی ئه لمانی یورگن هابرماز Jürgen Haber Mas وهک بنه مایهک بۆ لیکنیگه یشتن و په سندرکردنی ئایین و باوهږه جیاوازه کان، جهخت له سهه پنیویستییه تی بوونی زمانی هاوبهش ده کاته وه له نیوانیان. پییوايه نه و یاسا و سیاسه تانه ی که پرویان له هه موو کومه لگایه، نابیت شه رعییه تی خویان له یهک ئایین وه ربگرن (قانع، 2018، 362). نه و کاته نه م زمانه هاوبه شه له نیوان ئایین و باوهږه جیاوازه کان ده دوزینه وه که که سیکی باوهږدار گوئ له بۆچوونه کانی بی باوهږیک بگریت، به پیچه وانه شه وه پیویسته بی باوهږیک خاوه نی نه و توانا هزری و گوزارشته هاوبه شه بیت، تا بتوانیت بۆچوونه کانی به باوهږداریک بگه یه نیت. تا کاتیک ئایینیکی خوی به خاوه نی باشتین باوهږی ئایینی دابنیت و وهک پله دوو و سی و تد...، سهیری ئایین و باوهږه کانی تر بکات، له م مملانی ئایینی و دان به یه کتردانه نانه دا، لیکنیگه یشتن و زمانی هاوبهش پرۆسه یه کی سهخت ده بیت، له لایه کی تر، ویږای ده ستوور، به شیک له یاسا دانراوه کانی عیراق که له هریمی کوردستانیشدا بهرکارن، وهک پیشووتر دهقی ماده و برگه کانی هه ندیک له و یاسایانه مان خستوته پروو، له سهه بنه مای شه ریه تی ئایینی ئیسلام

دارپىژراون، لە كاتىكدا ئىسلام تاكە ئايىنى دانىشتوانى ھەرىمى كوردستان نىيە، بۆيە جارىكى تر پىداچوونەو ھەموار كوردنەو ھى ئەو ماددە ياسايبانەى كە جياكارىي ئايىنيان تىدايە، پىويستىيەكى ھەنووكەيىيە، بەتاييەتەيش كە بەدەستوور و ياسا جەختكراو ھەتەو ھەسەر فرە ئايىنى و باوەرپى لە عىراق و ھەرىمى كوردستان. ئەگەرچى ئايىن بۆ ئەو ھاتوو ھەتەيش كە خزمەتى مرۆفايەتى بكات، بەلام سىروشت و مۆركى خۆسەپاندنى زۆرەملىي باوەر و ئايىنەكان بەسەر يەكتى و رەتكردنەو ھەولدان بۆ لەناوبردنى ئايىن و باوەرەكانى پىش خويان، مېژوو يەكى لە مەملانى و خۆبەباشتردانان لەنيوان باوەرە جياوازەكان دروستكردوو، تا ئىستاش كۆمەلگاي مرۆفايەتى بەو ھەموو پىشكەوتنەى نەيتوانيوە لى دەربازىيت. ھۆكارى ئەمە يەك راستىيە، ئەوئىش برىتييەلە: ويستى ئازادانەى مرۆف بۆ ئەو باوەر و ئايىنەى كە برىواى پىيەتى و بۆتە بەشەيك لە ناخ، ويژدان و كەسىتەيەكەى. ئەم راستىيە پىماندەلەيت: ھەولى بەزۆر باوەرەپىنان، لە بنەرەتدا بى ئەنجام و بەھايە. مادام ھەموو ئايىنەكان لە كۆتايىدا يەك مەبەستيان ھەيە، كەواتە ھىچ باوەر و ئايىنەك لەويتەر باشتر و پىرۆزتر نىيە. ھەولى بەباشتردانانى ئايىنەك و رەتكردنەو ھى باوەر و ئايىنەكانى تر، پىچەوانەى ئەو راستىيە كۆمەلەيەتەيە كە رەوشى باوەر و ئايىن لە مېژوو مرۆفايەتەيدا، لە بارودۆخىكى فرە باوەرپىدا بوو. مرۆف ئازادە چۆن بىردەكەتەو، چ باوەرپىكى ھەيە. بەم شىوئە دەكرىت ئايىن و باوەرە جياوازەكان لە مەملانى مرۆفەكان رىزگارپىان بىت. مەملانى ئايىنى مرۆفەكان، واقىيەكمەن پىشاندەدات كە نە ئايىن لە خزمەتى مرۆفايەتەيە، نە مرۆفەيش خزمەت بەئايىن دەكات، بەلكو لە ئىستادا باوەر و ئايىنەكان بوونەتە دىلى بەرژەو ھەندى و مەبەستە كەسى و تاييەتەيەكانى مرۆف. كاتىك مرۆف وا بىر دەكەتەو كە تەنيا ئەو ھى ئەم باوەرپى پىيەتى دروستە، واتە پەسەندەكردنى ئەوانى تر وەك ئەو ھى كە

هەن. چۆن دەتوانریت ئەم بیرکردنەوهیە بگۆردریت؟ تاکە وەلام بۆ ئەم پرسیارە ئەمەیه کە بەرله هەر شتیک پیویستە وەک مرۆف سەیری ئەوانیتر بکریت ماف، ئازادی، شکۆمەندی و ریزیان بپاریزیت، بەم شیوهیە ئەو مافیان دەبیت کە بەئزادی پیاوهی باوهر و ئایینه‌کەیان بکەن. تا هەموو ئایین و باوهرەکان دان بەجیاوازییەکانی یەکتەر نەنن، لیبوردەیی و پیکه‌وه‌ژیان، واقعی بەرجەستەکراویان نابیت. بۆیه بۆ بەرجەستەکردنی ئازادی باوهر، راسل بیرکردنەوهی ئازاد بەپیویست دەزانیت. واتە کاتیک هەموو را جیاوازه‌کان بەئزادی پیکه‌وه کێپرکی دەکەن و پرسەکانی خۆیان دەخەنەرۆو، بیته‌وهی کەس هەست بەمەترسییەکانی ئەوانیتر بکات لەسەر خۆی. بەم شیوهیە دەرفەتی مافی یەکسان بەباوهردار و بی باوهر دەدات. چەمکی پیکه‌وه‌ژیانی باوهردار و بی باوهر، مانای ئەوه نییه یەکیان براگەرە و سەرورە بیت، ئەویتیاریان مرۆفی پله دوو، سێ و چوار تەد.... بیت. پیکه‌وه‌ژیان، پیویستە شیوازییک بیت له ژیان کە هەمووان بەهەموو جیاوازییەکانیانەوه، هەمان ماف، ئەرک، بەرپرسیاریتی، پیشکەوتن و گەشەکردنیان هەبیت (قانع، 2015، 2-3). راسل عەقلانییەت بەتاکە رزگارکاری جیهان دادەنیت، له مەملانی نیوان باوهرە جیاوازه‌کان، نەک ملکه‌چبوونی عەقل بۆ باوهریکی دۆگما، نەگۆرو کۆتکراو. پیکه‌وه‌ژیان له جیهانیکی باشدا پیویستی بەمەعریفه، دانپیدانان بەیەکتەر هەیه، له‌بری دەمارگرژی، خۆسەپاندن و خۆ بەباشتردانان. ئەم پهوشه ئەوکاتە دیتەدی کە مرۆف بە پرۆسە‌ی گەشەپیدانی هزری و عەقلیدا تێپه‌ربیت و له‌چوارچێوه دیاریکراوه‌چەقبەستوو‌ه‌کە بیته‌وه‌وه و جیاوازییەکان وەک خۆیان په‌سندبکات.

۳. ریکاره مه‌یدانییه‌کان و خستنه‌پرووی زانیارییه‌کانی توێژینه‌وه‌که

۱.۳ میتۆدی توێژینه‌وه‌که

تیگه‌یشتن له چه‌مکی ئازادیی باوهپر، پێویستی به‌خویندنه‌وه‌ی وردی ئه‌و رهوشه‌ یاسایی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ هه‌یه که مافی ئازادیی باوهپر و ئایینیان له هه‌ریمی کوردستان ده‌سته‌به‌ر کردووه. بۆیه له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا، میتۆدی چۆنایه‌تی به‌کارهاتووه، چونکه زانیارییه‌ چۆنایه‌تییه‌کان تێرمان و بیرکردنه‌وه‌ی باب‌ه‌تیمان پێده‌ده‌ن بۆ هه‌لسه‌نگاندن و روونکردنه‌وه‌ی ئه‌م پرسه‌. میتۆدی چۆنایه‌تی بریتیه‌له: توێژینه‌وه له دیارده کۆمه‌لایه‌تییه‌ ئالۆزه‌کان و گه‌یشتن به‌تیگه‌یشتنیکی قوول، هه‌روه‌ها شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و چوارچۆیه‌یه‌ی که دیارده‌که‌ی تیدا رووده‌دات، له رێگای دووباره‌ پێداچوونه‌وه و سه‌رنجدانی له ئه‌رزى واقیعدا (میرزا و آخرون، 2016، 91-92). واته ئه‌م میتۆده پشت ده‌به‌ستیت به‌توێژینه‌وه‌ی ره‌فتار و هه‌لوێسته‌ مرۆبیه‌کان که به‌هۆیه‌وه توێژه‌ر ده‌توانیت راقه و شیکردنه‌وه‌یه‌کی گشتگیر بۆ باب‌ه‌تی توێژینه‌وه‌که‌ی بکات. تیگه‌یشتن له باب‌ه‌تی باوهپر و ئایین به‌هه‌ردوو ره‌هه‌نده‌ ده‌ره‌کی و ناوخۆبیه‌که‌ی، پرۆسه‌یه‌که پێویستی به‌قوولبوونه‌وه‌ی ورد هه‌یه سه‌باره‌ت به‌ئازادیی باوه‌ره‌کان له چۆنییه‌تی پیا‌ده‌کردنی سرووت و پیرۆزییه‌کانیان و شیوازی گوزارشتکردن له‌م ئازادییه‌؛ بۆیه وه‌رگرتنی زانیاریی چۆنایه‌تی به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ ده‌باره‌ی ئه‌م باب‌ه‌ته، باشترین میتۆد ده‌بیت بۆ تیگه‌یشتن له‌م پرسه، تا بتوانین له‌ نزیکترین سه‌رچاوه‌ی زانیاریی باوه‌رپێکراو، که نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌یه، سه‌باره‌ت به‌م باب‌ه‌ته، به‌شیکردنه‌وه‌یه‌کی باب‌ه‌تی و ئه‌نجامیکی زانستی و واقیعی بگه‌ین که ئه‌گه‌ری هه‌یه له به‌کارهێنانی هه‌ر جۆره میتۆدیکیتر، به‌و ئه‌نجامه‌ ورده نه‌گه‌ین. بۆ کۆکردنه‌وه‌ی زانیارییه‌کان، ئامرازى چاوپێکه‌وتنی ریکخراو به‌کارهێنراوه، به‌ئامانجی گه‌یشتن به‌وه‌لامی ئه‌و پرسیارانه‌ی ئاراسته‌ی نمونه‌که‌ کراون. بۆ شیکردنه‌وه‌ی وه‌لامه‌کان پشت به‌ئامرازى شیکاریی باب‌ه‌تی به‌ستراوه.

به پيی ئەم ئامرازه وهلامهکان پۆلینکراون، به پيی ریزبه ندیی پرسیارهکان. به شه لیکچوووهکان دابهشکراونه ته سه ر ته وهری جیاواز، دواتر شیکردنه وهیان بۆکراوه. له بهر رۆشنایی وهلامهکان له کوتایی هه ر ته وهریکدا، ئەنجامهکان خراونه ته روو.

۲.۳ کۆمه لگا و نموونه ی توێژینه وه که

هاوولاتیانی دانیشتووی سنووری پاریزگای هه ولیر که خاوه ن باوهږ و ئایینیکی دیاریکراون، ته نانه ت ئەو که سانه ش که خاوه نی هه یچ باوهږیکی ئایینی نین، کۆمه لگای ئەم توێژینه وهیه پیکدینن. سه باره ت به نموونه ی وه رگیراو له م توێژینه وهیه دا، له جۆری مه به ستداره که بریتیه له و جۆره نموونه یه ی پشت ده به ستیه ته سه ر هه لبژاردنی توێژه ر له یه که کانی نموونه که ی، به و برویه ی که نوینه رایه تی کۆمه لگای توێژینه وه که ی ده که ن به شیوه یه کی دروست. واته نموونه یه ک هه لده بژیریت له سه ر ئەو بنه مایه ی که ئامانجیکی دیاریکراو ده هیننه دی (غنیم، 2013، 30). قه باره ی ئەم نموونه یه له (16) یه که پیکهاتوو له باوهږ و پیکهاته ئایینییه جیاوازهکان و که سانی بی باوهږ که له سنووری پاریزگای هه ولیر نیشته جین؛ له گه ل هه ریه ک له یه که کانی نموونه که، چاوپیکه وتنیکی تاکه که سه یی ریکخراو ئەنجامدراوه و (11) پرسیا ری کراوه یان ئاراسته کراوه (بروانه پاشکوی 1).

۳.۳ بواره کانی توێژینه وه که

ئەم توێژینه وهیه سی بوا ری سه ره کی ده گریته خو ی. بوا ری مرۆیی: ته وای یه که کانی نموونه ی توێژینه وه که ده گریته وه که (16) یه که ن، له باوهږ و ئایینه جیاوازهکان و بی باوهږهکان. بوا ری شوینی: سنووری پاریزگای هه ولیر ده گریته وه که نموونه ی توێژینه وه که ی لی وه رگیراوه. بوا ری کاتی: ماوه ی ئەنجامدانی توێژینه وه که ده گریته وه که له مانگی تشرینی دووه می 2020 تا تشرینی دووه می 2021 ی خایاندوو ه.

۴.۳ ئامرازه کانی کۆکردنه وهی زانیاریی تووژینه وهکه

بۆ کۆکردنه وه و شیکردنه وهی زانیارییه کانی په یوه ست به بابته تی تووژینه وه که ئەم دوو ئامرازه ی خواره وه به کارهینراوه:

(a) چاوپیکه وتن

باشترین ئامراز بۆ وهگرتنی زۆرتین و وردترین زانیاری سه بارهت به نازادیی باوهر، ئەنجامدانی چاوپیکه وتنی راسته وخۆیه له گه ل یه که کانی نمونه ی تووژینه وه که. جۆری چاوپیکه وتنی ریکخراو له گه ل نمونه ی تووژینه وه که ئەنجامدراوه که بریتیه له: دیاریکردنیکی وردی پرسیاره کانی چاوپیکه وتن پینش ئەنجامدانی پرۆسه که، ههروه ها ئاراسته کردنی پرسیاره کان بۆ هه موو لیتووژهران به هه مان ریزبه ندی و گه یشتن به زانیاریی دوورودریژ له وه لامه کان (سعد، بدون سنة الطبع ، 1). چاوپیکه وتنه کان به شیوه ی تاکه که سی تۆمارکراون و (11) پرسیار ی کراوه ئاراسته ی یه که کانی نمونه که کراون؛ دواتر وه لامه کان یان پۆلینکراون بۆسه ر ته وه ری جۆراوجۆر، ههروه ها به به کارهینانی ئامزای شیکاریی بابته تی، زانیارییه پۆلینکراوه کان شیکراونه ته وه.

(b) شیکاریی بابته تی

به مه به ستی شیکردنه وهی زانیارییه مهیدانییه کانی تووژینه وه که، ئامزای شیکاریی بابته تی به کارهاتوو. ئەم ئامرازه پیناسه ده کریت به رینگایه ک بۆ شیکردنه وهی زانیارییه چۆنایه تیه کان. واته بریتیه له: پۆلینکردنی کومه لیک دهقی لیکچوو. تووژهر به پشکنین و سه رنجدانیکی ورد، زانیارییه هاوبه شه کان دیاریده کات وه کو ناو نیشان و بیرو که کان (Caulfield, 2019, 1). به پپی ئەم ئامرازه زانیارییه ده ستکه وتوو ه کان دابه شکراونه ته سه ر چه ند ته وه ریکی جیاواز له سه ر بنه مای جۆری ئەو پرسیارانه ی ئاراسته ی نمونه ی تووژینه وه که کراون، دواتر شیکردنه وه یه کی بابته تیانه بۆ وه لامه کان یان ئەنجامدراوه، وێرای

خستنه پرووی ئه نجامه کانی هر تهوهریک، له سهر بنه مای بوچوونی یه که کانی نمونه که. ماوهی ئه نجامدانی چاوپیکه وتنه کان سی مانگی خایاندوه؛ له گه ل هر یه کیک له یه که کانی نمونهی توژیینه وه که نیو کاتژمیر تا کاتژمیریک، چاوپیکه وتنه کان بهرده وام بووه. دواي تو مارکردن و نووسینه وهی زانیارییه کان که به پیی پرسیاره کانی توژیینه وه که پولینکراون، به شیک له وه لامه کان خراونه ته پروو که په یوه ندیی راسته وخویان هه یه به بابتهی توژیینه وه که.

۵.۳ خستنه پرووی زانیارییه مهیدانییه کانی توژیینه وه که

دواي ئه نجامدانی چاوپیکه وتن له گه ل یه که کانی نمونهی توژیینه وه که، زانیارییه وهرگیراوه کان به پیی پرسیاره کانی چاوپیکه وتن، دابه شکرانه ته سهر ئه م تهوهرانهی خواره وه:

یه که م: شیوهی پیاده کردنی ریورهم و سرووته ئایینییه کان

هر باوهر و ئایینیک ریورهم و سرووتی جیاواز و تاییهت به خوی هه یه. سه بارهت به کومه لگای کوردی که پیکهاته یه کی فره ئایینی هه یه، بوچوونی نمونهی توژیینه وه که به م شیوهیه: ههردوو باوهرداری موسلماننی سوننی (م.ع.ح و ئ.ئ.ص) بوچوونی هاوبه شیان هه یه و ده لئین: [به شیوهی ئاشکرا پیادهی ئایینه که مان ده که یین، به بی هیچ ریگرییه ک] باوهرداری موسلماننی شیعی (ئ.غ.ف) ئاماژه بو ئه وه ده کات: [گرنگی به ئایین ناده م، به لام ئایینی موسلمان به ئاشکرا پیادهی سرووته کانی ده کرایت]، ههروه ها باوهرداری موسلماننی سوننی (ج،ح) ده لئیت: [به شیوهی ئاشکرا سرووت و ریورهمه کانی ئایینه که م په پیره وه ده که م، هیچ جوهره سانسوریک به دی ناکه م، چونکه ئایینه که م زورینه یه، بویه که مترین هه ره شه یان ترس له م بواره دا هه یه]. ئه م بوچوونانه سه بارهت به ئایینی ئیسلام هیچ گومانیک له خونانگرن، چونکه ئایینی زورینه و فه رمییه له پرووی ده ستووری و یاسایییه وه. به ئاشکرا

و بی هیچ ریگرییه ک پهیره وکارانی پیاده ی سرووته کان دهکن. سه بارهت به ئایینی یارسانی (ر.ع.ک) ئاماژه بوئه وده دکات: [یارسان ئایینیکی بانگه شه کار و موژده به خش نییه، بویه هه موو ریوره سمه کانی به بی دهنگه دهنگ له مالان دهکری. دهتوانین بلین به نهئینی به ریوره دهچیت]. (ی.ئ.ع) ده لیت: [ته قریبه ن به شتویه نهئینی، دروستبوونی ئایینه کهش له سه ر بنه مای نهئینی بووه به هوئی ترسان له توند په وه کان]. هه روه ها (ز،ج،م) پییوایه: [سه رجه م باوه ردارانی ئایینی یارسان به نهئینی سرووت و ریوره سمه ئایینییه کانی خویان به جیده گه یه نن. هوکاری سه ره کی دهگه ریته وه بوئه وه ی ئایینی زورینه ی کومه لگای کوردستان ئیسلامه و به درئیژی میژوو ئه و ئازادییه ره هایه نه بووه که به سه ره به ستی موماره سه ی سرووته ئایینییه کانی خویان بکن. له ده ستووری عیراق و ره شنووسی ده ستووری هه ریمی کوردستان ماف و ئازادییه کانی ئایینی یارسان جیگیر نه کراوه به فه رمی. هوکاریکی تر ئه وه یه که سه رجه میان له به لگه نامه فه رمیه کانیان به ئیسلام تو مارکراون. له م بارودوخه دا ناچارن بیده نگه هه لبرئین و به نهئینی په رستشی خویان ئه نجامبده ن]. پهیره وکارانی یارسان پییانوایه ئازادیی پییوستیان نییه بو ئه نجامدانی ئاشکرای ریوره سم و سرووته ئایینییه کانیان، هوکاری ئه مه ش دهگه ریتنه وه بو زالبوونی ئایینی زورینه و نه بوونی دانپیدانانی یاسایی به مافی ئایینیان. جیی ئاماژه یه، له پرۆزه ی ده ستوور و یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 تاییهت به پاراستنی مافی پیکهاته کان له کوردستان- عیراق، کاکه یی وه ک پیکهاته یه کی ئایینی له هه ریما دانپیدانراوه، به لام مافی گوړینی ناسنامه ی ئایینیان نییه له موسلمانوه بو یارسانی. باوه رداری ئیزیدی (س.ج.ئ) به هه مان شیوه ی موسلمانان ده لیت: [به شتویه ئاشکرا]، هه روه ها (خ.د) ده لیت: [به شتویه ئاشکرا پیاده ی ته وای عورفه کانی ئایینه که م ده که م که پیویست ده کات له شوینی دیاریکراو و تاییه تمه ند

ئەنجامی بدهین به‌بی کیشه]. ئیزیدییه‌کان هاوشیوهی موسلمانان به‌شیوهی ئاشکرا و ئازادانه پیادهی سرووته‌کانی خۆیان ده‌که‌ن، سه‌ره‌پای بوونی دانپیدانانی ده‌ستووری و یاسایی له‌سه‌ر ئاستی عێراق و هه‌ریمی کوردستان. سه‌باره‌ت به‌و یه‌کانه‌ی نمونه‌ی توێژینه‌وه‌ که خۆیان به‌بی باوهر ناساندووه، بۆ نمونه: (ئ.ع) ئاماژه بۆ ئەوه ده‌کات: [بی باوهران سرووتی دیاریکراویان نییه، چونکه هیچ ئایینیکیان نییه، به‌لام بۆچوونمان سه‌باره‌ت به‌ ره‌چه‌له‌کی بوون هه‌یه و جیاوازه له ته‌واوی تیوره ئایینییه‌کان]. هه‌روه‌ها (ح،ع،ح) ده‌لیت: [باوهرم به‌هیچ ئایینیک نییه. باوهرم به‌وه هه‌یه مرۆف پیرۆزترین پیرۆزییه و ده‌بیت ته‌واو ئازاد بیت له پیاده‌کردنی ماف و ئازادییه‌کانی]. له‌لایه‌کی تر (س،ف،ع) ده‌لیت: [بی ئایینه‌کان هیچ سرووتیکیان نییه]. ئەم بۆچوونانه پێمانده‌لێن هه‌ندیک خه‌لک هه‌ن باوهریان به‌هیچ ئایینیک نییه، به‌لام ئازادیی ئەوه‌شیان نییه بی باوهریی خۆیان رابگه‌یه‌نن، چونکه تیگه‌یشتنی کۆمه‌لگای کوردی بۆ ئەم چه‌مکه زۆر سه‌ره‌تایییه و ته‌نانه‌ت به‌ده‌ستوور و یاساش هیچ پانتایییه‌ک بۆ ئازادی بی باوهره‌کان له عێراق و هه‌ریمی کوردستاندا ده‌سته‌به‌ر نه‌کراوه. سه‌باره‌ت به‌ئایینی مه‌سیحی باوهردار (ن.ب.ح) ده‌لیت: [پیاده‌ی هیچ سرووتیک ناکه‌م] (م.ی.ح) ئاماژه بۆ ئەوه ده‌کات: [به‌شیوه‌ی ئاشکرا، چونکه ئایینه‌که‌م به‌فه‌رمی له ده‌ستووری عێراقدا دانی پێدانراوه]. هه‌روه‌ها (م،ب،د) ده‌لیت: [به‌شیوه‌ی ئاشکرا]. مه‌سیحییه‌کان هاوشیوه‌ی موسلمان و ئیزیدییه‌کان، به‌ئاشکرا پێوره‌سم و سرووته ئایینییه‌کانیان ئەنجامده‌دن، هه‌روه‌ها به‌ده‌ستوور و یاسا دووه‌مین پیکهاته‌ی ئایینی دانپیدانراون له عێراق و هه‌ریمی کوردستان. باوهرداری موسلمانان شیعی-شه‌به‌ک (ع.ش.ف) ئاماژه بۆ ئەوه‌ده‌کات: [به‌شیوه‌ی ته‌واو و ئاشکرا پیاده‌ی سرووته‌کانی ئایینه‌که‌م ده‌که‌م، به‌لام هه‌ندیک سرووت هه‌یه ته‌گه‌ر ئەنجامی بده‌ین له‌پیش هاوڕیکانمان دوچار ی سووکایه‌تیپیکردن ده‌بینه‌وه، بۆیه

به ئاشکرا ئەنجامی نادهین به هۆی مهترسی بۆسه ر داهاتوومان]. ئەم بۆچوونه پیمانده لیت موسلمانانیش به پێی جیاوازیی ئایینزا و نهژادی نه ته وه بییان، رادهی ئازادیی پیاده کردنی باوهری ئایینیان جیاوازه. بارودۆخی ئازادیی باوهر بۆ موسلمانیکى شه به ک که له دهستووری عێراقدا دانپێدانراو نییه و ته نیا له ههریمی کوردستاندا وهک پیکهاته یه کی ئایینی ناسینراوه، بهرته سکتیره به بهراورد له گه ل موسلمانانی تر.

ئه نجامه کان ده ریده خه ن زۆربه ی ئایینه کان به شیوه ی ئاشکرا پیاده ی سرووت و رپۆره سمه کانی باوهره که یان ده که ن. دانپێدانانی دهستووری و یاسایی به باوهر و ئایینه کان له م بواره دا گرنگی خۆی هه یه له ئاستی کومه لگادا. ئەم دانپێدانانه فه رمییه ده رفه تی ئازادیی زیاتریان پیده دات له پیاده کردنی سرووته کان. له لایه کی تر، به ته نیا دانپێدانانیش دهسته به ری ته واو نییه بۆ ئازادیی باوهر، ئەگه ر بارودۆخی سیاسی له بار و هۆشیاریی کومه لایه تی پالپشت نه بیته بۆ ئەم پرسه، چونکه هه ره شه ی ده سه لات و په سندنه کردنی کومه لایه تی دوو له هۆکاره کاریگه ره کانن که ده بنه رپگر له به رده م ئازادیی باوهر و ئایین. راسل وای بۆچوو ه ئەگه ر هزری ئازاد ئه وه بیته هه موو را جیاوازه کان به ئازادی کتێپرکی بکه ن و پرسه کانی خۆیان بخه نه روو به بی فه رزکردنی هه یج جو ره سزایه کی دارایی، یان یاسایی له سه ریان، که ئەمه حاله تیکی نمونه بییه و هه یج ده وه له تیکی مه زن نه یه توانیوه ئەم ئاسته تیپه رینیت (راسل، 2016، 155-156)، ئه وه سه باره ت به بی باوهره کان له کومه لگای کوردیدا، ئەم هزره ئازاده بوونی نییه، ته نانه ت بۆ هه ندیک له باوهره دانپێدانراوه کانیش جو ریک له شاراوه بی به دیده کریت. ئەم ئەنجامه نزیکه مانده کاته وه له گه ل ئەنجامی یه کی که له توێژینه وه کانی پیشوو که ئاماژه بۆ ئه وه ده کات یاساکان له سه ر ئاستی ناو خۆیی و نیوده وه له تی کو توبه ندی ئازادییه کانی بۆچوون و باوهریان

کردوو، ههروهها شیوهکهی دیاریکراوه له پیگای دیاریکردنی بهرپرسیاریتییهکان و له بهرچاوگرتنی زیانهکان لهگه له دهق لهسه ر پئ و شوینهکانی چاودییری و روونکردنهوهی پولهکهی (صبرینه، 2017).

دووهم: شوینی پیادهکردنی باوهری ئایینی

پیادهکردنی سرووتی ئایینی له شوینی دیاریکراودا ئهجامدهدریت، ئهگه رچی باوهر بههیزی نادیار په یوهندییهکی رۆحیه و ئهجامدانی سرووت و په رسته شهکان له ههر شوینیک بیت په سندکراوه، به لام بوونی شوینی تاییه تمه نده، جوړیک له دانپیدانانی هیمایی به ئایین و باوهرهکان ده به خشیت. له م باره یه وه نمونهی توژی نه وه که بوچوونیان سه باره ت به شوینی پیادهکردنی باوهری ئایینیان دهخه نه پروو: باوهردارانی موسلمان بوچوونیان به م شیوه یه: (م.ع.ح) ده لیت: [له مال یان له مزگهوت، هیچ ریگریهک له مه دا نییه]. (ج.ح) ئاماژه دهکات به: [مزگهوت، مال و هه ندیک کاتیش له شوینی کار]، ههروهها (ئ.ئ.ص) ده لیت: [له ههر شوینیک که به هویت، نهک له شوینیکی تاییه تی وهک مزگهوت به نمونه] (ئ.غ.ف) ئاماژه بو ئه وه دهکات: [ئایینی ئیسلام سرووتهکانیان له شوینی په رستن یان هه رشوینیکی تر ئهجامدهدن]. (ع.ش.ف) ده لیت: [به پپی گونجان هه ندیک جار له مزگهوت و حوسه نیات، له مال یان له شوینی کار]. ئه م بوچوونانه ئه وه دهردهخن که موسلمانان جگه له شوینی دیاریکراوی ئهجامدانی په رسته شهکان که مزگهوت، ده توانن له ههر جیگایهکی تر که گونجاو بیت بو ئه م کاره پیادهی باوهری ئایینیان بکن. سه باره ت به باوهردارانی یارسانی (ر.ع.ک) ده لیت: [هه موو ریوره سمهکان له مالان ئهجامدهدرین] باوهرداریکی تری یارسانی (ئ.ئ.ع) ئاماژه دهکات بو ئه وهی: [له ناوچه یهک یان له مالیک که ته نیا کاکه بییهکانی لیه]، ههروهها (ز.ج.م) ده لیت: [ههفتانه و مانگانه بو به جیگه یاندنی په رسته شه

ئایینییهکان له جهمخانه نا رهسمیهکانی مالان کوردهبینهوه]. باوهردارانی یارسانی پیماندهلین بههوی نهبوونی شوینیکی تایبته و دیاریکراو بو پیادهکردنی سرووت و ریورهسمه ئایینییهکانیان، له جهمخانهی مالهکاندا کوردهبینهوه. ئەگەرچی ئەمه دیاردهیهکی ئایینی ئاشکرایه سهبارته بهکاکهیبیهکان، بهلام جوریک له نهینی بهریوهچوونی ریورهسمهکانی پیوهدیاره. وهک خویان ئاماژهی بودهکهن ئەم بارودوخه نهینییه له پیناو پاراستیان بووه له مهترسی و ههپهشهی دهسهلاتی سیاسی و ئایینی زورینه. ههچهنده له ئیستادا ههریمی کوردستان دهرفهتیکی زیاتری بو تهواوی پیکهاته نهتهوهیی و ئایینییهکان دروستکردوو، بهلام بهردهوامیدانی یارسانهکان بهئهنجامدانی سرووتهکان له جهمخانه و ههولنهدان بو دروستکردنی شوینیکی فهومی و ناسراو جیگای تیرامانه. له ئایینی مهسیحیدا باوهردار(م.ی.ح.): دهلیت: [له کهنیهدا] (ن.ب.ح.) ئاماژه دهکات بوئهوهی: [هیچ سرووتیکم نییه ئەنجامی بدهم]، ههروهها(م.ب.د.) دهلیت: [بهزوری له کهنیه و ههندیکیش له مالهوه]. مهسیحیهکان هاوشیوهی موسلمانان له شوینی تایبته که کلێسایه پیادهی باوهریی ئایینیان دهکهن، له مالهوهش دهکریت ئەنجامداریت. سهبارته بهئایینی ئیزیدی (س.ج.ئ.) دهلیت: [له مالهوه، له بۆنه ئایینییهکانیش له پهستگای لالاش] و (خ.د.) دهلیت: [بهپی سروشتی ئایینی ئیزیدی و باوهرهکهی، مومارسهی سرووتهکان له مالهوه ئەنجامدهدرین. له لادیکاندا له مهزاری تایبته، ههروهها ههندیکی شوینی تایبته ههیه بو سهردانیکردن و ئەنجامدانی سرووتی ئایینی وهکو: پهستگای لالاش، مهزارهکانی همه رهشان، شهرفهددین و مهم شقان و تد...]. بهههمان شیوه ئیزیدییهکان هم له مالهوه و هم له پهستگا و مهزارهکان سرووتهکانیان جیبهجیدهکهن. سهبارته بهوانهی باوهریان بههیچ ئایینیک نییه، کهواته هیچ سرووتیکیش نییه بو ئەنجامدان.

ئەم بۆچوونانە بەو ئەنجامەمان دەگەيەنن ئەو ئايىنانەي دەستورى عىراقى دانى پىداناون، بەفەرمى شوينى تايبەت و ناسراويان بۇ پىادەكردن ھەيە، بەلام ئايىنى پىكھاتەكانى تر لەو مافە بىبەشن، ئەگەرچى ھەرىمى كوردستان لە پىرۆژەي دەستور و ياساي تايبەتدا، ماف و ئازادىي ئايىنى زياترى دەستەبەركردوۋە بۇ ھەموو پىكھاتەكان، چونكە كۆمەلگايەكى فرە ئايىنە و ھەولى خۆسەپاندنى تاك باۋەرپى سەركەوتوو نابىت تىايدا. ئەم ئەنجامە نزيكە لە يەككىك لە ئەنجامەكانى تويژىنەۋەي پىشوو كە تىايدا ھاتوۋە: ھىچ كۆمەلگايەك نىيە كە فرەيى ئايىنى تىدانەبىت، ھەموو ھەولىك بۇ پاككردنەۋەي كۆمەلگا لە جۇراوجۇرى سەركەوتوو نابىت (قرفور، 2014). راسل پىيوايە شوينەكانى پەرستن دەتوانن بنەما ئايىنىيەكان فىرى خەلك بكن، بەلام ئەوانەي باۋەر و بنەما ئايىنىيەكان ۋەردەگرن، كەمىان دەتوانن كاريگەرى لەسەر شوينەكانى پەرستن دروستبكن. لە كاتىكدا ئەم شوينانە كاريگەرىي گەۋرەيان لەسەر كۆمەلگاكان ھەيە (راسل، 2015:37). ئەم بۆچوونە ئەو راستىيە دەردەخات بوون و نەبوونى شوينى تايبەت بەپەرستن گىرنگ نىيە بەقەد ئەۋەي كەسەكان چۆن باۋەرپە ئايىنىيەكان ۋەردەگرن و چ كاريگەرىيەك دروستدەكەن لەسەر تەۋاۋى كۆمەلگا، چونكە راستىيە ۋاقىيەيەكە لە تىروانىنى راسل برىتتىيەلە: كاريگەرىي بەرچاۋى مزگەوت، كلئىسا، پەرسنگا و تى... لەسەر عەقلىيەتى بىر كىردنەۋە و رەفتارى خەلك، نەۋەك بەپىچەۋانەۋە.

سنىيەم: گۆرىنى باۋەر، يان ئايىن

يەككىك لە مافەكانى مرؤف، برىتتىيەلە: گۆرىنى باۋەر و ئايىن كە ماددە (18)ى راگەيەنراۋى جىھانى مافەكانى مرؤف، جەختى لەسەر كىردۆتەۋە. رىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان لە راپورتيكى سالى 2012دا ئامازەي بەمافى پاراستنى ئەو كەسانە كىردوۋە كە باۋەر و

ثایینیان دهگورن. سه بارهت بهم پرسه یه که کانی نمونه ی توژیینه وه که بۆچوونی لیک نزیکیان ههیه. بۆنمونه: باوهرداری موسلمانان سوننی (م.ع.ح.) دهلیت: [مافیکه له مافه کانی مرؤف و خودا پیدیاوه تا ئه و کاته ی که له ژیاندایه، بهلام بۆچوون و ههلوئست له ناو ئایینه کان ههیه، ههروهها بۆته چه مکیکی کولتووریی - کومه لایه تی و گورینی سهخته]، ههروهها باوهرداری ئیزیدی (خ.د.) دهلیت: [پیموایه کاریکی ئالوزه، سه ره پای ئه وه ی که مافیکی مرؤفه ئایین یان باوهر په که ی بگوریت، بهلام عورفه کومه لایه تییه کان ده بنه بهر به ست له م کاره دا و ده یکه نه تابوو، له لایه کی تر، نه بوونی یاسایه ک که ئه م کاره ریکبخت کیشه یه کی تره، وای نه کردوو ه کاره که به ئاسانی بیته دی]. بی باوهړ (ح.ع.ح.) ئاماژه بۆ ئه وه ده کات: [ئایین هه لئبارده ی خودی مرؤفه کان نییه، به لکو به ریکای لاسایی کردنه وه له خیزان و کومه لگا به سه ره ریدا فه رزکراوه، دواتر ده که ویته ژیر کاریکه ریه کانی به ئاسانی ناتوانیت خوی لئ ده ربازبکات. کاتیک بریاری خۆبه دوورگرتن له ئایین ده دات، له ناو خیزان و کومه لگا که ی دوچار ی گرفت و کومه لیک نار په حه تی ده بیته وه و به هیچ شتیه وه یه ک ئازاد نییه له هه لئباردن]. ههروهها باوهرداری مه سیحی (ن.ب.ح.) پنیوایه: [سروشتییه، به پنی یاسای مه ده نی که ئه وانه ی ده یگورن ده پاریزیت، به لام له ناوچه کانی ئیمه نا که لئی بییه سین]. ئه م بۆچوونانه ئاماژه به دوو خالی گرنه ده که ن: یه که میان ئه وه ی که ئایین دیارده یه کی کومه لایه تی و توخمیکی کولتوورییه، به مه ش بۆته بنه مایه کی کاریکه ر له سیسته می په روه رده و پیگه یاندنی خیزانی و له ویشه وه رۆچۆته نیو ته وای بواره کانی کومه لگا. که واته له م بارودۆخه دا گورینی باوهړ و ئایین ریکری و سه ختی زوری له پیتشه. دووه میان هیچ یاسایه ک له عیراق و ههریمی کوردستان نییه ریکه به گورینی ئایین و باوهړ بدات، ته نیا نا موسلمان ده توانیت ئایینه که ی بگوریت و بییت به موسلمان، به پنی ماده (261,2) له

یاسای ژماره (3) ی سالی 2016 یتایبیت به‌کاری نیشتمانی. له کاتیکدا ئەمه پیچەوانه‌ی ماده (41) ی ده‌ستووری عێراقییه که نازادی پابه‌ندبوون به‌باری که‌سیتی به‌پیی ئایین، ئایینزا و بیروباوهر به‌هه‌لبژاردنی خۆیان بۆ هاوولاتیان ده‌سته‌به‌ر ده‌کات. باوهر‌داری موسلمانانی سوننی (ج.ح.) ده‌لێت: [ئەگەر له دیدگای ئایینه‌وه وه‌لام‌بده‌مه‌وه رینگه‌پیداوه‌ نییه، به‌لام بۆچوونیکێ فراوانترم هه‌یه ره‌نگه ناکۆکیش نه‌بیت له‌گه‌ل بنه‌ماکانی ئایین. ئەگەر هاتوو گۆرینی ئایین به‌قه‌ناعه‌ت و بیروباوهری که‌سه‌کان بیت و کاتیک که‌سێک ئایینیک جێبێت و بچێته‌سه‌ر ئایینیکێ تر، دژایه‌تی یان سووکایه‌تی به‌ئایینی پیشووی نه‌کات، ریز له‌ هه‌لوێسته‌که‌ی ده‌گرم و وه‌ک نازادیی تاک مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا ده‌که‌م]. هه‌روه‌ها باوهر‌داری موسلمانانی شیعی-شه‌به‌ک (ع.ش.ف.) ده‌لێت: [به‌تێروانیی من کاریکی سروشتییه، هه‌ر که‌سێک قه‌ناعه‌تی به‌و ئایین و باوهره‌ نه‌بیت که‌ له‌سه‌ریتی، هه‌لده‌ستیت به‌گۆرینی به‌جیگره‌وه‌یه‌ک که‌ به‌گونج‌اوی ده‌زانیت بۆ خۆی، به‌لام پیوێسته سووکایه‌تی به‌ئایین و باوهری یه‌که‌می نه‌کات، چونکه‌ خه‌لکانیک هه‌ن برۆیان پێیه‌تی]. باوهر‌داری موسلمانانی سوننی (ئ.ئ.ص.) ئاماژه‌ بۆ ئەوه ده‌کات: [هیچ کێشه‌یه‌کم له‌م باره‌یه‌وه نییه، به‌ رای من هه‌موو خه‌لک نازادن له‌ هه‌لبژاردن و گۆرینی ئایینیان، چونکه ئایین له‌نیوان که‌سه‌که و خودا‌که‌یه‌تی و هیچ په‌یوه‌ندییه‌کم به‌مه‌وه نییه]. باوهر‌داریکی تری موسلمانانی شیعی (ئ.غ.ف.) ده‌لێت: [شتیکێ باشه، چونکه ئایین له‌ بنه‌مادا باوهره، نه‌ک فهرزکردن له‌سه‌ر که‌سێک که‌ برۆا به‌ئایینیک یان باوهریک بێتیت که‌ برۆای پێ نییه]. ئەم بۆچوونانه پێمانده‌لێن ئایین په‌یوه‌ندیداره به‌قه‌ناعه‌تی که‌سه‌کان. باوهر و ئایین بابه‌تیکێ رۆحییه و سووکایه‌تییکردنی مانای ریزنه‌گرتنی هه‌ست و وێژدانی مرۆقه. سووکایه‌تیکردن به‌هیما و پیروزییه‌کانی هه‌ر ئایینیک له‌ پووی یاساییه‌وه تاوانه و سزای دیاریکراوی خۆی هه‌یه، به‌پیی یاسای

سزادانی عیراقی. باوهر داری ئیزیدی (س.ج.ئ.). ده لیت: [هه موو که سیک نازادی ره های هه یه له هه لیزاردنی ئایین که گونجاوه بوی به بی کوت و مهرج]. باوهر دارانی یارسانی (ئ.ئ.ع.). ده لیت: [بروام به نازادی گورینی ئایین و باوهر هه یه] و (ر.ع.ک.) ئاماژه بۆ ئه وه ده کات: [گورینی ئایین لای من ئاساییه، چونکه مرۆف به بی ویستی خوی وهک میرات ئایینی بۆ ده مینیته وه و بزاردی خودی خوی نییه]، ههروه ها (ز.ج.م.) پییوایه: [مرۆف نازاده پیویسته مافی هه لیزاردنی ئایین و گورینی هه بیت]. بی باوهر (س.ف.ع.). ده لیت: [به مافیکه بنچینه یی بۆ مرۆف داده نریت]. باوهر داری مه سیحی (م.ی.ح.). ده لیت: [مافیکه سروشتیه بۆ هه موو مرۆفیک به پتی به لکه نامه نیوده وه لته ییه کان]. ههروه ها باوهر داری مه سیحی (م.ب.د.). پییوایه: [مرۆف نازاده له وه ی چ باوهر پیک هه لده بژیریت]. ئه م بۆ چوونانه وهک جوړیک له مافی نازادی له بابته ی گورینی ئایین و باوهر ده روان، مرۆف سه ره پشک ده که ن له هه لیزاردنی، به له بهر چا وگرتنی ئه وه ی که ئایین و باوهر وهکو توخمیکه کولتووری له خیزانه وه بۆ نه وهکانی دوا ی خویان ده میننه وه و مرۆف وهکو تاکه کهس له وه هه لیزاردنه دا بی به شه، بۆیه جهخت له سه ر پیویستیتی ئه م مافه ده که ن. له لایه کی تر بی باوهر (ئ.ع.). ده لیت: [پیموایه نازادی ئایین و باوهر جوړیکه له نازادی که ده قی له سه ره له ناو بنه ماکانی مافه مه دهنی و سیاسییه کان. من باوهر ی خۆم گورپی که له سه ری په روه ده کرابووم له ئیسلامه وه بۆ بی باوهر، دوا ی خویندنه وه یه کی زۆری تیوره زانستییه نو یکان ده رباره ی ره چه له کی بوون. ئه م بریاره م خودیه و پیویسته هه ر مرۆفیک، به پتی قه ناعته ی خوی ئه م بریاره بدات]. ئه م بۆ چوونه، بیرو که ی راسلمان بیرده خاته وه سه باره ت به وه ی که زانست، مه عریفه ت و عه قلانییه ت مرۆف ده گه یه ن به یه قین و وه لامی دلنیا که ره وه، به لام کاتیک ئایین وه لامی روون و

یه کلاکه ره وهی بۆ هه موو پرسیار و بابه ته کان نییه، ئه وه مروّف ده که ویتته گومان له راستی ئایین و باوهږه که ی.

یه کیک له و ته وهرانه ی سه باره ت به ئایین راسل باوهږی پی هه بوو، بهرگریکردنیکی توندبوو له مافی هه مووان، باوهږدار و بی باوهږ، له گوزارشتکردنی بۆچوونه کانیا ن له گه ل ره تکرده وه ی هه موو شیوه کانی سه رکوتکردنی نازادیی راده برین. له م روانگه یه وه، کوی گشتی ئه م بۆچوونانه به و ئه نجامه مان ده گه یه نن و پیرای جیاوازی باوهږ و ئایینی یه که کانی نمونه ی توژیینه وه که، هه موویان کۆکن له سه ر ئه وه ی پرسی گۆرینی ئایین و باوهږ نازادییه کی که سییه. پیویسته ئه م مافه به یاسا ریکبخریت. له کاتیکدا یاسا عیراقیه کان که له هه ری می کوردستانیشدا بهرکارن، نازادیی گۆرینی ئایین بهرته سک ده که نه وه و له سه ر بنه مای ئایینی زۆرینه که ئیسلامه بریاری لیده دن. ئه م ئه نجامه نزیکه له و ئه نجامه ی توژیینه وه ی پیشوو که ده رکه وتوو ه یاساکان و سیسته مه سیاسیه کان هه لسوکه وت له گه ل ئایین و باوهږه مروبییه کان ده که ن به پیی بهرژه وهندی و باکگراوندی ئایینیان، به راشکاو ی ئه ویتتر ره ت ناکه نه وه، به لکو ده یخه نه ژیر رکینی خویان و ملکه چی حوکم و سیسته مه که ی خویانی ده که ن، به پاساوی سیسته می گشتی و بهرژه وهندی گشتی بالای ولات (فرقور، 2014).

چوارهم: گۆرینی ئایین و دووباره گه رانه وه بۆ ئایینی په سه ن

هه ندیک جار تاکه که س ده گاته ئه و بروایه ی باوهږ یان ئایینی خوی بگۆریت، به لام دواتر دووباره ده گه ریتته وه سه ر باوهږ و ئایینی یه که می. ئایینه کان چۆن ده روانه ئه م پرسه؟ سه باره ت به مه باوهږدارانی موسلمان بۆچوونیا ن به م شیوه یه: (م.ع.ح.) ده لیت: [له ئایینه که مدا بۆچوونی جیاواز ده رباره ی ئه م بابه ته هه یه، به پیی هه لومه رچی میژوویی، میزاجی که سی و سیاسی تد... به لام به رای من

هیچ ریگریه کی شه رعى نابینم، له بهرئوه موسلمان نازاده له گورین، وازهینان و گه رانه وه بوی، هیچ سزایه کیشی له سهر نییه، له لایه کی تر، (ج.ح.) ده لیت: [ئه وهنده ی زانیاریم هه بیته ریگه پیدراوه به مەرچ و ریوشوینی دیاریکراو، ههروه ها (ئ.ئ.ص) ئاماژه بو ئه وه دهکات: [له ئایینی ئیسلامدا نابیت ئایینت بگوریت، به لام له حاله تی گه رانه وه بو ئایینی ره سه ن له سزا ده بوردریته]. (ئ.غ.ف.) ده لیت: [سه بارهت به ئایینی ئیسلام داخراو نییه و ریگا به که سیک ده دریت بگه ریته وه سهر ئایینی ره سه نی، ههروه ها ئایینه کانی تریش په سندن دهکات بو هاته نه ناو ئایینی ئیسلام]. (ع.ف.ش.) ده لیت: [له ئایینی ئیسلامدا که سیک ئایینی بگوریت ریگه پیدراو نییه، به لام له حاله تی گه رانه وه پیدرا په سنده و هیچ ریگریه ک له م کاره دا نییه، به لام ئه م دیارده یه زور که م رووده ات، چونکه ئه وه ی هه لده ستیت به گورینی ئایینی، ئه ناجامی پالنه ر و هوکارى زور به هیزه که ده بیته هو ی ئه م کاره، سه خته جاریکی تر قه ناعه تی بیت و بگه ریته وه سهر ئایینه که ی]. له ئیسلامدا گورینی باوه رپی ئایینی ریگه پیدراو نییه، نه عورفی کومه لایه تی و نه یاسا ریگا به موسلمانیک نادات ئایینه که ی بگوریت، ته نانهت هه موو هاوولاتیانی عیراقی بو یان هه یه به فه رمی به و ئایینه نه ی ده ستور دانیییداناون باوه رپی خو یان تو ماربکه ن. واته ئایینه کانی تر ریگه پیدراو نین، ئه گه رچی ئه مه پیچه وانه ی بنه مای ده ستورییه و له گه ل بارو دوخی فره ئایینی کومه لگا که ناکو که. سه بارهت به باوه ردارانی یارسانی (ر.ع.ک.) ئاماژه بو ئه وه دهکات: [له باوه رپی یارسانیدا هه ر که سیک باوه رپی بگوریت هیچ سزایه کی نییه و گه رانه وه شی ئاساییه]. (ئ.ئ.ع.) ده لیت: [پیموانییه که س به ره له ست بیت ئه گه ر که سیک بگه ریته وه ئایینی کاکه بی دوای گورینی، ههروه ها (ز.ج.م.) ده لیت: [پیم ئاساییه و له ئایینی یارسانیدا ئه م بریاره لای پیایو ئایینییه (پیر)]. که واته گورین و گه رانه وه بو سهر باوه ر له ئایینی یارسانیدا، قه ده غه کراو نییه. له ئایینی ئیزیدیشدا

باوهردار (س.ج.ئ.) ده‌لایت: [پیموایه ده‌توانیت بگه‌ریته‌وه سه‌ر ئایینه ره‌سه‌نه‌که‌ی به‌بی دوچاربوون به‌ئازار] باوهردار (خ.د.) ده‌لایت: [له ئایینی ئیزیدیدا ئامازه به‌م کاره نه‌کراوه، چونکه ئایینیکی داخراوه و موژده‌به‌خش نییه، ده‌کریت به‌یه‌کگه‌یشتن و په‌یوه‌ندی هه‌بیت، به‌لام به‌بی مافی گه‌رانه‌وه]. ئەم دوو بۆ‌چوونه پیچ‌ه‌وانه‌ی یه‌کترن، به‌لام وه‌ک ئاشکرایه ئیزیدی ئایینیکی کراوه نییه و باوهر‌کانی تر وه‌رناگریت، هه‌ر که‌سیکیش باوهر‌که‌ی بگوریت جاریکی تر ده‌رفه‌تی گه‌رانه‌وه‌ی نییه. له ئایینی مه‌سیحیدا (ن.ب.ح.) ده‌لایت: [هیچ فه‌رزکردنیک له مه‌سیحیه‌تدا نییه]. (م.ی.ح.) ده‌لایت: [رینگه‌پیدراوه] و (م.ب.د.) ده‌لایت: [له‌م بواره‌دا شماره‌زاییم نییه، به‌لام پیموایه ده‌کریت، ته‌نیا به‌ئه‌نجامدانی هه‌ندیک سرووت و نوێژ بۆ په‌سندکردنی گه‌رانه‌وه‌که‌ی]. به‌پێی ئەم بۆ‌چوونانه بیت هه‌ردوو ئایینی یارسانی و مه‌سیحی هیچ رینگیه‌کیان له‌ گورین و گه‌رانه‌وه بۆ باوهری ره‌سه‌ن نییه. بی باوهر‌کانیش سه‌باره‌ت به‌م پرسه بۆ‌چوونی خۆیان هه‌یه، بۆ‌نموونه: (ئ.ع.) پیموایه: [مادام ئایینی یان باوهری گوریه به‌قه‌ناعه‌ته‌وه، ده‌توانیت بگه‌ریته‌وه بۆ ئایینه‌که‌ی ئەگه‌ر قه‌ناعه‌تی به‌وه هه‌بیت. کیشه ئه‌وه‌یه زۆربه‌ی گه‌راوه‌کانی سه‌ر ئایینی ره‌سه‌ن، له ئە‌نجامی فشاری کومه‌لایه‌تی بووه له‌لایه‌ن خیزان و که‌سوکاریان نه‌ک به‌قه‌ناعه‌تی خۆیان بووبیت]، له‌ لایه‌کی تر (ح.ع.ح.) ده‌لایت: [مرۆف ئازاده، چونکه ئیمه وابه‌سته نین به‌دهق و بنه‌مای هیچ ئایینیک]، هه‌روه‌ها (س.ف.ع.) ده‌لایت: [هه‌موو که‌سێک مافی په‌نابردنه هه‌ر ئایین یان ئایینزایه‌کی هه‌یه به‌بی زۆرلێکردن]. ئەم بۆ‌چوونانه له‌روانگه‌ی ئه‌وه‌ی که ئینتیماکردن بۆ ئایین و باوهر مافی هه‌ر که‌سیکه، باس له‌ گورین و دووباره گه‌رانه‌وه‌ی ئایین و باوهر ده‌که‌ن.

کۆی ئەم بۆ‌چوونانه ئە‌نجامیکمان بۆ ده‌رده‌خه‌ن که ئایینه‌کان به‌پێی بنه‌ما شه‌رعییه‌کانی خۆیان بریار له‌سه‌ر گورین و گه‌رانه‌وه بۆ ئایینی ره‌سه‌ن ده‌ده‌ن. حاله‌تی پیچ‌ه‌وانه له هه‌ردوو ئایینی ئیسلام و

ئیزیدیدا ههیه. له ئیسلامدا گۆرین قهدهغهیه و هاتنه ناوهوهی باوهږهکانی تر ږیگه پیدراوه، بهلام له ئیزیدیدا هاتنه ناوهوهی ئهوانیتر و دووباره گهږانهوهی ئیزیدییهک بو سهر باوهږی پهسهنی ږیگه پینه دراوه. ههردوو ئایینی مهسیحی و یارسانی حالهتی هاوشیوهیان ههیه. سهبارت به ئایینی ئیسلام ئهجامه که گونجاوه له گهله یهکیک له ئهجامهکانی توژیینهوهی پینشوو که ئاماژدهکات بهوهی: له جیهانی ئیسلامیدا نازادیی ئایینی قهدهغهیه، له بهرئهوه نازادیی لای زانایانی شهریعهتی ئیسلامی بریتییه له: نازادبوونی مرؤف له شههوهتی ناخ و دهروونی مرؤیی، موسلمان پیادهی مافی بوچوون دهکات له چوارچیوهی ئه و ږیسیانهی که ئاین به ږیوهیان دهبات (صبرینه، 2017).

پینجه م: یاسای گریبهستی هاوسه رگیری

ئایینهکان ږیورهسمی تایبته و جیاوازیان ههیه بهمه بهستی به ږیوهچوونی ږرؤسهی هاوسه رگیری. گریبهستی هاوسه رگیری وهک پیوستییهکی سه رهکی ږرؤسه که به یاسای دیاریکراو ئهجامدهدریته، ئه م یاسایهش له سه ر بنه ما شه رعییهکانی ئاین داده ږیژریته. که واته هه ر باوهږ و ئایینیک پیوسته یاسای گریبهستی هاوسه رگیری تایبته بهخوی هه بیته. له عیراق و هه ریعی کوردستان گریبهستی هاوسه رگیری به پیی یاسای باری که سیتی ئهجامدهدریته، که حوکمهکانی له شه ریعهتی ئایینی ئیسلام وه رگیراوه. سه بارته به باوهږدارانی موسلمانان نمونهی توژیینه وه که، ئاشکرایه به پیی یاسای باری که سیتی عیراقی ئه م گریبهسته ئهجامدهدن. لیژده زیاتر مه بهستی سه رهکیمان قسه کردنه له سه ر باوهږ و ئایینهکانی تر که چوون و به چ یاسایهک ئه م گریبهسته ئهجامدهدن؟ سه بارته به باوهږدارانی یارسانی: (ر.ع.ک.) دهلیت: [به یاسای باری که سیتی عیراقی]. (ئ.ئ.ع.ع.)

دهلیت: [به یاسای ئیسلام له دادگا، به لام به دوعا و نوژی تاییهت له مالی کاکه بی]. ههروهها (ز.ج.م.) ئاماژه بو ئه وه دهکات: [یارسانه کان رپوره سمی خویان ههیه له جهمدا، پیری سه ره پهرده کهلامی تاییهتی له سه ره ده خویانی و به ئاماده بوون و ره زامه ندی بووک و زاوا و بنه ماله کانیان ئه نجامه دریت. پاشان به شیوه ی یاسایی له دادگا ماره بری لای دادوهر دهنوسری بو به دهسته ئینانی به لگهی ره سمی]. کهواته ئایینی یارسانی له (جهم) دا، پرۆسه ی ماره برینی هاوسه رگیری به ریوه ده چیت، به پیی بنه ماکانی ئایینه که، به لام گریبه ستی فه رمی پرۆسه که له دادگا به پیی یاسای باری که سیتی عیراقی ده بیت. سه بارهت به ئایینی ئیزیدی باوهر دار (س.ج.ئ.) دهلیت: [به پیی یاسای ئایینی ئیزیدی و یاسای باری که سیتی عیراقی]. ههروهها باوهر دار (خ.د.) دهلیت: [به یاسای تاییهت به ئیزیدی ده بیت، به لام به فه رمی به پیی یاسای باری که سیتی ئیسلامی له دادگا کان تو ماره کهریت]. ئه م بوچوونانه ده ریده خه ن ئیزیدییه کان یاسای تاییهتی خویان ههیه بو ماره برین، به لام به فه رمی ههروهکو یارسانه کان به یاسای باری که سیتی عیراقی گریبه سته که ئه نجامه دهن. سه بارهت به ئایینی مه سیحی باوهر دار (ن.ب.ح.) دهلیت: [یاسای که نیسه ی کلدانی کاسۆلیکی] و (م.ی.ح.) دهلیت: [به پیی رپوره سمی که نیسه، دواتر به پیی یاسای باری که سیتی پشتراست ده کهریته وه]. ههروهها (م.ب.د.) دهلیت: [گریبه ستی بوراخی پیروز له که نیسه، دواتر گریبه ستی فه رمی و یاسایی به پیی یاسای باری که سیتی عیراقی]. بی باوهران (ئ.م. و ح.ع.ح. و س.ف.ع.) به هه مان یاسای باری که سیتی عیراقی گریبه ستی هاوسه رگیریان ئه نجامداوه.

ئه م ئه نجامه ده ریده خات پیکهاته ئایینییه کانی هه ری می کوردستان، سه ره رای ئایینی ئیسلام، به یاسای باری که سیتی عیراقی گریبه ستی هاوسه رگیری ئه نجامه دهن. واته باوهر و ئایینه کانی تر یاسای تاییهت

به باری که سیتیپان نییه تا له دادگاکاندا به شیوهی فهرمی به کاریبینن، به لکو نه ریت و گریبهستی ئایینی ئه نجامده دن پیش گریبهستی فهرمی دادگا به یاسای ناوبراو. ئاشکرایه حوکمه کانی یاسای ناوبراو له شه ریه تی ئایینی ئیسلام وهر گیراوه، ئه مهش به نه گونجاو ده بینریت له گه ل حوکمه شه رعیه کانی ئایینه کانی تر، چونکه ده بیته هو کاریک بو سه پاندنی ئایینی زورینه که پیچه وانهی ماده (41)ی ده ستوری عیراق و ریککه و تننامه نیوده و له تیبه کانی مافه کانی مروّقه.

شه شه م: هاوسه رگیری نیوان ئایینه جیاوازه کان

هه ندیک له ئایینه کان ئه نجامدانی هاوسه رگیری له نیوان یه کتری قه ده غه ده که ن. ئه م قه ده غه کردنه له یاساکاندا ره نگدانه وهی هه یه و له به شه کانی پیشووتری ئه م توژی نه وه یه دا ئاماژه ی پیکراوه. سه باره ت به م پرسه بو چوونی باوه ردارانی موسلمان به م شیوه یه: (م.ع.ج.) ده لیت: [ئایینه که ریده دات، به لام پیکه وه بوون له یه ک مالدا ئه وه پشتده به ستیه سه ر ئاستی روشنبیری هه ر خیزانیک]. (ئ.ئ.ص) ده لیت: [وه کو خو م ریکه ده دم، به لام ئایینی ئیسلام ریکه به هاوسه رگیری ده دات له گه ل ئایینه کانی تر به مه رجبی باوه ره ئیانی که سه که به ئیسلام] و (ئ.غ.ف.) ده لیت: [ریج به ئافره تی موسلمان نادریت هاوسه رگیری له گه ل پیاویک بکات له ئایینه کانی تر، ئه مه حه رامکراوه له رووی شه رع و یاساوه، به لام له نیوان ئایینزا ئیسلامیه کاندا ریج به هاوسه رگیری ده دریت]. (ج.ح.) ده لیت: [ده کريت، به لام به مه رج]، هه روه ها (ع.ش.ف.) ده لیت: [له شه ریه تی ئیسلامیدا ئه م کاره په سنده له نیوان ئه وانهی خاوه ن کتیبی ئاسمانین. له گه ل ئایینه نا ئاسمانیه کان په سند نییه. له واقیعا به پئی ئه و داب و نه ریه ی هه یه له ناوچه که ی ئیمه، ژن ئایینی خو ی ده گوریت بو سه ر ئایینی میرده که ی، زور به که می رووده دات میرد ئایینی بگوریت بو ئایینی ژنه که ی، ئه مه به واقیع و عورف زور ناسراو نییه]. بو چوونی

شهریعتی ئیسلامی روونه سه بارهت بهوهی پیاو ده توانیت هاوسه رگیری له گه ل ئایینه کانی تر دا بکات، به مه رجیک ئافره ته که بیته به موسلمان یان له ئه هلی کتیب بیته، به لام بو ئافرهت ئه مه ریگه پیدراو نییه، مه گهر پیاوه که بیته سهر ئایینی ئیسلام. ئه مه له یاسای باری که سیته عیراقی ژماره (188) ی سالی 1959 به مادهی تاییهت دیاریکراوه. سه بارهت به ئایینی یارسانی (ر.ع.ک.) ده لیت: [ئایینه که م ریگه به وه نادات] و (ئ.ئ.ع.) ده لیت: [پیده دات، به لام حالتهی زور که م]، ههروه ها (ز.ج.م.) ده لیت: [ئایینی یارسانی ریگری ناکات له هاوسه رگیری له گه ل ئایینی تر، هه له بت زیاتر چه زده که ن برواداری یارسانی بخوازن، له بری پیچه وانه که ی]. ئه م بوچوونانه ده ریده خهن، وه ک نه ریتی ئایینی یارسان ریگه به نه نجامدانی هاوسه رگیری نادات له گه ل باوهر و ئایینه کانی تر، ده شیت هۆکاری ئه مه له پیناو مانه وه و پاراستنی ئایین و کولتووری کاکه یی بیته، له و حاله تانهش که هاوسه رگیری له گه ل ئه وانیترا ئه نجامده دن، له وانه یه یه کیک له هۆکاره کانی ئه وه بیته کاکه ییبه کان به فه رمی به ئایینی ئیسلام تو مارکراون نه وه ک یارسان. له ئایینی مه سیحیدا، باوه ردار (ن.ب.ج.) ئاماژه بو ئه وه ده کات: [کومه لگای ئیمه دواکه وتوووه و ته سه ور ناکه م ئه مه پروبدات]. (م.ی.ج.) ده لیت: [ئایینه که م ریج نادات] و (م.ب.د.) ده لیت: [پیموانییه ریج بدات، به لام ئه مه به زوری له رووی کومه لایه تییه وه ریگه پیدراو نییه]. به پیی ئه م بوچوونانه بیته ئایینی مه سیحی ریج به هاوسه رگیری له گه ل ئایینه کانیترا نادات، به لام له واقیعه ا هه ندیک حالهت ده بینین که ئافره تی مه سیحی هاوسه رگیری کردوو له گه ل پیاوی موسلمان. باوه ردار ی ئیزیدی (س.ج.ئ.) ده لیت: [به هیج شیوه یه ک ریج نادات] و باوه ردار (خ.د.) یش ده لیت: [نابیت و له پیشووتریش قهت ئه مه رووی نه داوه، هه رچه نه ده ئه مه مافیکه له مافه کانی مرووف، به لام ئیزیدییهت وا داده نیت ئه م کاره زیان به کیانی ئیزیدییه کان ده گه یه نیت، چونکه خوینی ئیزیدی تیکه ل

به خوینی گهلانی تر ده بیت، ئایینی ئیزیدی به پاکی نامینتیه وه له رهسه نایه تی و ره چه له کدا]. ئهم بوچوونانه جهخت له سه ر داخراوی ئایینی ئیزیدی ده که نه وه، نه وه که ته نیا له په سندنه کردنی هاوسه رگیری له گهل باوهر و ئایینه کانی تر، به لکو پروا به ئینتیمای هیچ که سیک بو ئایینی ئیزیدی نه که ن جگه له خو یان. بی باوهرانی نمونه ی تو یژینه وه که بوچوونیان به م شیوه یه: (ئ.ع.ع.) ده لیت: [ئیسلا م ری ده دات ئه گه ر ژنه که له ئه هلی کتیب بیت، به لام بو ئافره تی موسلمان ری نادات، به لام رای که سی خو م وه ک بی باوهر یک هیچ ه لویستیکم له م بابه ته دا نییه]. (ح.ع.ح.) ده لیت: [هه موو جو ره بیرو باوهر یکم به لاوه په سنده تا ئه شو یینه ی دژی بنه ما مرویی، ماف و نازادییه کان نه بیت، به لام ئه وه ی له ئایینی ئیسلامدا هه یه له گهل مافی مروفا نایه ته وه]، هه روه ها (س.ف.ع.) ده لیت: [پییوسته ری ز له مرو ف بگیری ت و جیا کاری له نیوانیاندا نه کری ت له سه ر بنه مای جیاوازی ئایینی]. بی باوهران له پروانگه ی مافه کانی مرو ف ه وه له بابه تی هاوسه رگیری ده پروان. ری زگرتن له ویست و ئاره زووی تاکه کان به گرنگتر ده زانن له باوهری ئایینیان، چونکه دواچار دوو کهس له ناو پروسه که دا هه لسوکه وت له گهل یه کتریدا ده که ن، نه وه ک دوو ئایین.

ئهم ئه نجامه ئه وه ده رده خات له هه ری می کوردستاندا پروسه ی هاوسه رگیری له نیوان هه موو ئایینه جیاوازه کاندایه ری گه پیدراو نییه. له ئایینی ئیزیدیدا به ته واوی قه ده غه یه، له نیوان ئایینه کانی تریش به که می پرووده دات، هه روه ها له ئایینی ئیسلامدا به مه رج هاوسه رگیری له گهل ئایینه کانی تر دا ئه نجامه دریت. که واته باوهری ئایینی یه کی که له ری گرییه کانی نزی کبوونه وه و په یوه ندی خزمایه تی له نیوان پی که اته ئایینییه کانی هه ری می کوردستان.

حهوتهم: ئازادیی باوهږ له ههریمی کوردستان

کاتیک پیکهاتهی کومه لگا فره ئایینی ده بیټ، ویست و پیویستی بۆ ئازادیی باوهږ زیاتر ده بیټ. له م جوړه کومه لگایانه دا دانپیدانانی یاسایی به ته و اوای ئایین و باوهږه جیاوازه کان پیویسته، له پیناو پیکه وه ژیان و ئاسایشی کومه لگا. له پیناو ئه م ئامانجه ههریمی کوردستان له ئیستادا ده رفه تی زیاتری بۆ پرسی ئازادیی باوهږ و ئایین فره راهه مکردووه، ههروه ها یاسای تایبه تی بۆ پیکهاته ئیتی و ئایینییه کان هه یه. ئه گه رچی تیینی له سه ر جییه جیکردنی یاساکه هه یه، به لام ئه مه به هه نگاویکی پیشکه وتوو و ئه رینی داده نریټ. ده رباره ی بوونی ئازادیی باوهږ بۆچوونی یه که کانی نمونه ی توژیینه وه که به م شیوه یه: باوهږداری یارسانی (ئ.ئ.ع.ئ). ئاماژه بۆ ئه وه ده کات: [ئازادییه کی ئایینی باش هه یه له کوردستاندا]. باوهږداری موسلماننی سوننی (ج.ح.) ده لیټ: [به شیوه یه کی گشتی له ئاستیکی باشدایه، ویرای بوونی هه ندیک تیینی له م ره وه وه]. باوهږداری ئیزیدی (س.ج.ئ.) ده لیټ: [به راورد ناکرخی له گه ل حکومه تی ناوه ندی]. باوهږداری یارسانی (ر.ع.ک.) ده لیټ: [ئه گه ر به راوردی ئازادیی باوهږ بکه ین له نیوان ههریمی کوردستان، ولاتانی ده وره به ر و حکومه تی فیدرالی عیراقی، بی گومان حکومه تی ههریم باشتره، چونکه خاوه نی یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 یه تایبه ته به پاراستنی مافی پیکهاته نه ته وه بی و ئایینییه کانی کوردستان، ههروه ها له ناو وه زا ره تی ئه وقاف و کاروباری ئایینی به ریوه به رایه تییه کی تایبه تییان هه یه به ناوی پیکه وه ژیان]. ئه م بۆچوونا نه رهوشی ئازادیی باوهږ و ئایین له ههریمی کوردستاندا له بارودوخیکی زور باشدا ده بینن به به راورد له گه ل حکومه تی عیراق. باوهږداری موسلماننی سوننی (م.ع.ح.) پیئوایه: [له به رزترین ئاستیدایه، ته نیا ئه وه ی په یوه سه ته به گورینی ئایین، ئه م ئازادیی ره یکه پیدراو نییه لای زوربه ی ئایینه کان، به لام یاساکانی ههریمی کوردستان هه لوئیستیکی بی لایه نانه یان هه یه.

واته دهقیکی راشکاوانه نییه که پالپشتی نازادیی گورپینی ئایین بکات و بیپارئیزیت، یان بهراشکاوانه قهدهغهی بکات، بهمهش ئەم بابەتهی بۆ ئایین و باوهرهکان جیهیشتوووه]. باوهررداری موسلمانانی شیعی (ئ.غ.ف.) دهلیت: [زۆرباشه، بهلام پیویستی بهدانانی یاسا و فتوای ئایینی زیاتر ههیه له ئیستادا]. ههروهها باوهررداری مهسیحی (م.ب.د.) ئاماژه بۆ ئەوهدهکات: [لای دهسهلات ئاراستهیهکی پهسند و باش ههیه بۆ پیدانی بوار بهم نازادییه، کێشهکه زیاتر له ئاستی کومه لگایه، بهوهی زهحمهته پهسندی ئەم نازادییه بکهن، ههروهها کاتیک بابەتهکه پهیهوست دهبیت بهشهریعت، دهسهلات پابهند دهبیت و لاناډات له هیلای دیاریکراو، چونکه زۆرینه ئەم نازادییه رەت دهکهنهوه، ئەمهش بهربهستیکی گهورهیه]. ئەم بۆچوونانه ئەوه رووندهکهنهوه که راسته ههریمی کوردستان بهیاسا گورپینی ئایین رەت ناکاتهوه، بهلام ههچ ههولیکیش لهم بوارهدا نییه بۆ دانانی یاسایهک که ریگا بهگورپینی ئایین بدات. له لایهکی تر، باوهررداری موسلمان (ئ.ئ.ص) دهلیت: [باشه، بهلام ههندیکی بهربهستی تههروفی ههیه له لایهن حزبه ئیسلامیهکان و کهسانی تاییهت]. باوهررداری ئیزیدی (خ.د.) پییوایه: [له قونای ریخسته و په رهپیدانی نازادیی ئایینی دهستی پیکردوووه و بهشیوهیهکی لهسهرخۆ دهردهکهویت، بههوی ترس و بهربهستهکانی موتهتەرف و رادیکالهکان. کارهکه پیویستی بهههولی زیاتر و پرۆگرامی هوشیاری ههیه، بهتاییهتی ریخستهی ئەو یاسایانهی که نازادیی ئایین و باوهر دهگرهوه]. موسلمانانی شیعی - شهبهک (ع.ش.ف.) دهلیت: [بهتیروانینی من نازادییهکی گهورهتری ههیه له تهواوی ناوچهکانی تر، بهلام ههندیکی ئایین و باوهر ههیه کوتکراون و نازادیی تهواویان نییه بۆ پیادهکردنی سرووته ئایینییهکانیان]. ئەم بۆچوونانه پیماندهلین ئیسلامی سیاسی ریگره له پیادهکردنی مافی نازادیی باوهر. یاساکان پیویستیان بهههموارکردن ههیه تابتوانن نازادیی زیاتر بۆ باوهر و ئایینهکان دهستهبهربهکن.

باوهرداری مهسیحی (ن.ب.ح.) دهلیت: [نازادی ههلبژاردن نییه بههۆکاری نه ریتی ئایینی و خپلهکی]. باوهرداری یارسانی (ز.ج.م.) دهلیت: [به پرووکەش ههیه، به لام زور دووره له و نازادییه راسته قینه ره هایه یاسایییهی که من تیای ژیاوم له ئه وروپا]. ههروهها باوهرداری مهسیحی (م.ی.ح.) پینوایه: [ههیه، به لام له باشتترین بارو دوخدا نییه، ئه و یاسایییهی له ههریم جیبه جی دهکریت ریگا به موسلمان نادات ئایینه کهی بگوریت]. بیباوهرانیش بۆچوونیان بهم شیوهیه: (ئ.ع.) پینوایه: [تا ئیستا یاسا به شیوهیهکی گشتی دژبیکه له گهڵ نازادیی ئایین و باوهر، دهقهکان ئاماژه به و حالهته ناکهن ئه گهر که سیک ئایینی گورپی، یان داوای ریکارهکانی گورپینی ئایین بکات له یاسای باری که سیتی. ئه گهر داوای گورپین بکات پینوایه ههلوسته یاسایییهکی لاواز دهییت، (ح.ع.ح.) دهلیت: [به رادهیهکی زور مومارسهی نازادیی باوهر له ههریمی کوردستان، عیراق و ناوچه که له ژێر هه ره شهیهکی زوردایه، به تایبته بۆ ئهوانه ی به ئاشکرا بی بروایی خویان به ئایینه که یان راگه یاندوووه و مهترسی بۆ سهر ژیانیان ههیه] و (س.ف.ع.) دهلیت: [له ئاستی پینوایه نییه، تیروانینیکی نزم ههیه له لایه ن ئایینه کانه وه بۆ بی ئایینه کان]. ئه م بۆچوونانه نه رینین سه بارهت به پهوشی نازادیی باوهر، پینوایه که موکورتی له یاساکاندا ههیه، به تایبتهی ئه وهی په یوهسته به ریگریکردن له موسلمانان بۆ گورپینی ئایینیان، ههروهها نه بوونی هیچ ماده و برگهیهکی یاسایی که ئاماژه به پاراستنی مافی ئه و که سانه بکات بی باوهرپی خویان یه کلا ده که نه وه.

به پیتی ئه م ئه نجامه بیته له ههریمی کوردستاندا دهرفه تیک بۆ نازادیی باوهر و ئایین ههیه، به لام به پیتی پینوایه نییه. به ته واوی مافی نازادیی باوهر بۆ ته واوی پیکهاته کان له یاساکان دهسته بهر نییه. دانپیدانانی یاسایی به نازادیی باوهر و ئایین نه یه توانیوه به پیتی پینوایه دانپیدانانی کومه لایه تی دهسته بهر بکات. بی باوهران له پووی

کومه لایه تی و یاساییه وه مافیان پاریزراو نییه. هیچ یاسایه ک نییه ریگا به گۆرینی ئایین بدات له موسلماننه وه بۆ ئایینه کانی تر، ته نانه ت بۆ ئه و که سانه ش که خاوه نی ئایین و باوهره کانی ترن و به هۆکاری سیاسی و ئایینی و زۆره ملی کراون به موسلمان. که واته به پشتبهستن بهم بۆچوونانه، سه باره ت به ئازادیی باوهر، ئه و ته رزه هزریه نایینین که راسل ئاماژه و بانگه شه ی بۆ ده کات به وه ی هه مووان مافی وه ک یه کیان هه یه، باوهر دار و بی باوهر، له گوزارشتکردنی بیروباوهره که یان (راسل، 2016: 11)، چونکه نه له چوارچۆیه ی یاسا و نه له ژیا نی کومه لایه تیدا دانپیدانان به یه کتری له نیوان باوهر دار و بی باوهر به راده ی پیویست دهسته بهر نییه، ههروه ها یاساکان ریگا خۆشکه ر نین بۆ پیاده کردنی مافی ئازادیی باوهر. ئه م ئه نجامه پیچه وانه ی ئه نجامی کی توژی نه وه ی پیشووه که تیایدا ده رکه وتووه به ریژه ی (84,3%) ی هاوولاتیانی هه ری می کوردستان بر وایان به ئازادیی ئایینی هه یه (بیدار، 2016).

هه شته م: ریگریه کانی پیاده کردنی ئازادیی باوهر و ئایین

هه لبه ت له هه ری می کوردستاندا که ئیسلام ئایینی زۆرینه و سه رچاوه ی دانانی هه ندیک له یاساکانه، که م تا زۆر ده بیته هۆکاریک بۆ هه می نه کردن به سه ر ئایین و باوهره کانی تر. له کاتی که دا بنه ما و ناوه رۆکی باوهر و ئایینه کان له یه کتر جیاوازن، هه ولدان بۆ سه پاندن و به بهر زتر دانانی ئایینی که به سه ر ئه وانیتتر، به ره به ست دروستده کات له به رده م پیاده کردنی مافی ئازادیی باوهر. له م باره یه وه باوهر دارانی موسلمان بۆچوونیان به م شیوه یه: (م.ع.ح) ده لیت: [زۆری ئاراسته و ئایینزا و پیروزیه ره هاکانیان، ریگری ده که ن له بریاردانی ئازادی گۆرینی ئایین]. به بۆچوونی (ئ.ئ.ص) ریگریه کان بریتین له: [بیرو بۆچوونی ته ته روفی له لایه ن هه ندیک که س و حزبه ئیسلامیه کان

له ریگای بلاوکردنه‌وهی کولتووری په‌سند نه‌کردن جگه له ئایینی ئیسلام، هه‌روه‌ها دانانی ئه‌وانی تر له‌ژێر ناوی کافر یان موشریک]. (ئ.غ.ف.) ده‌لیت: [چونکه زۆرینه‌ی کومه‌لگا موسلمانی سونین، له هه‌ندیک کاتدا ره‌خنه‌گرتن و بچووکردنه‌وه بۆ ئایینزا و ئایینه‌کانی تر پروده‌دات له‌کاتی موماره‌سه‌کردنی سرووته‌کانیان، له لایه‌کی تر (ج.ح.) پینوایه: [ئه‌و پیاوه ئایینیانه‌ی که دژایه‌تی باوهر و ئایینه‌کانی تر ده‌که‌ن، زیاتر مه‌به‌ستیانه سۆزی شوینکه‌وتوو و بۆخۆیان رابکێشن. واته به‌کاره‌یتانی سۆزی خه‌لک بۆ ده‌ستکه‌وتی که‌سی و سیاسی، له لایه‌کی تر، ده‌رکه‌وتنی گرووپه‌ په‌رگیر و توندپه‌وه‌کان زۆرجار رینگربووه له‌وه‌ی تاک به‌ئزادیی موماره‌سه‌ی ئازادیی باوهر بکات له هه‌ری می کوردستاندا]. باوهرپداری مه‌سیحی (م.ب.د.) ده‌لیت: [کاتیک بابه‌ته‌که په‌یوه‌ست ده‌بیته به‌و پرسانه‌ی له‌سه‌ر ئاستی کومه‌لگان، هه‌روه‌ها که ده‌گاته بابه‌تی شه‌ریعه‌ت ئه‌وکاته نزیکبوونه‌وه له بابه‌ته‌که یان گفتوگۆکردن تیایدا سه‌خت ده‌بیته]. باوهرپداری ئیزیدی (خ.د.) ئاماژه بۆ ئه‌وه ده‌کات: [زۆربه‌ی به‌ر به‌سته‌کان که‌سی-کومه‌لگایین و تیکه‌لبوونه له‌گه‌ل جێبه‌جێکردنی یاساکان، چونکه جێبه‌جێکارانی یاسا به‌زۆری کاریگه‌رن به‌ئینتیماکانیان. په‌سندنه‌کردنی فره‌یی ئایینی له‌ناو یه‌ک ئایین یان له‌نیوان شیعه و سوننه و ئه‌و جیاوازیانه‌ی که هه‌یانه، گرووپه‌کان پله‌به‌ندیان بۆ ده‌کریت له‌گه‌ل ته‌واوی پیکهاته‌کانی تریش له ئازادیی موماره‌سه‌کردنی باوهرپه‌کانیان]. ئه‌م بۆچوونانه زیاتر جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌که‌نه‌وه که بنه‌ما و ئه‌حکامه‌کانی خودی ئایین ده‌بنه رینگ له پیاده‌کردنی ئازادیی باوهر، به‌تایبه‌تیش ئه‌حکامه‌کانی ئایینی ئیسلام و هه‌ولدان بۆ سه‌پاندنی به‌سه‌ر ئایین و باوهرپه‌کانیتر و پله‌به‌ندکردنیان له‌سه‌ر بنه‌مای زۆرینه و که‌مینه، هه‌روه‌ها بۆچوونی گرووپه ئیسلامیه‌کان و به‌شیک له برواداران، ته‌نانه‌ت هه‌ولدان بۆ به‌کاره‌یتانی ئایین له پیناو به‌رژه‌وه‌ندیی که‌سی. باوهرپداری یارسانی (ر.ع.ک.) ده‌لیت:

[رېگري ههيه بههوی کولتووری ئایینی و کومه لایهتی له ئاستی کومه لگادا]. باوهررداری موسلمانى شیعی-شه بهک (ع.ش.ف.) پینوایه: [ئایین و باوهره نوپکان دوچارى رېگري دهبن له موماره سه کردن، بههوی نوپى باوهره که یان]. باوهررداری یارسانى (ز.ج.م.) پینوایه [رېگري زوره، چونکه زورینهی کومه لگا پرواداری ئایینی ئیسلامن و سروشتی ئایینه که دیموکراسیانه نییه هیچ ئایینیکی تر قبول ناکات. میژووی ئایینه کوردییه کان باشترین به لگه ن که به درپژایى میژوو کوکوژ، مالویران و نهفالكراون]. باوهررداری مه سیحی (م.ی.ح) ده لیت: [خراپترینیان که پرو به پرووی ده بینه وه وتاری تونده، به تاییه تیش له بۆنه کان و له حاله تی تریش]. ههروهها باوهررداری ئیزیدی (س.ج.ئ.) ده لیت: [سهختی په سندنه کردنی ئه وانیتر، وتاری توندوتیژ له دژی ئایینه کانى تر]. ئەم بۆچوونانه ئاماژه به کولتووری خو به باشتر دانانی ئایینیک به سه ر ئه وانى تر ده که ن، ههروهها په نگدانه وهی ئەم کولتووره له ژيانى کومه لایه تی و ئەو په یامه ی که لایه نگر و پروادارانى ئایینه که ده یگه یه نن له په سندنه کردنی ئه وانیتر. بى باوهرپانى نمونه ی توپژینه وه که بۆچوونیان سه بارهت به م پرسه به م شیوه یه: (ئ.ع.) رېگرییه کان دابهش دهکات بۆ: [یه که م: به ربه ستی یاسایی/نمونه ی دهقی ئایینی که هوشداریی ده دات له گۆرپینی ئایینی ئیسلام بۆ ئایینه کانى تر، به لام ئه وانیه ی ئینتیمایان بۆ ئایینه کانى تر هه یه ئه گه ر بیگۆرن بۆ ئیسلام کیشه نییه. دوهم: به ربه ستی کومه لایه تی/نمونه ی خه لک، هاورپى و خزم، جوړیک له فشارى کومه لایه تی فه رز ده که ن به نا لیبورده یی بۆ ئەو که سه ی که ئایینی گۆرپوه، سه ره رپای پیاوانى ئایینی که به کافری داده نین و ده بیته هوی ده رکردنی یان کوشتنی]. (ح.ع.ح.) ده لیت: [دژایه تی، هه ره شه و لیدان له به رژه وه ندییه کان، هه ولدان بۆ جتیه چیکردنی ئه حکامه کانى ئایینه که یان ئه گه ر ده رفه تیان هه بیته، ته نانه ت کوشتن]. ههروهها (س.ف.ع.) پینوایه: [هه ندیک به ربه ست هه یه

له گوزارشتکردن له پابوچوون، به‌تایبه‌تی له لایه‌نگرانی ئایینی ئیسلامی]. جاریکی تر ئه‌و یاسایانه‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌حکامه‌کانی ئایینی ئیسلام دارپژراون، له لایه‌ک، له لایه‌کی تر، ئه‌و عه‌قلیه‌ته‌ی که پینوایه‌ گۆرینی ئایین بی باوه‌پیه، رینگن له پیاده‌کردنی ئازادیی باوه‌پ. باوه‌پداری مه‌سیحی (ن.ب.ح.) ده‌لێت: [هیچ ریگریه‌ک نابینم] و باوه‌پداری یارسانیش (ئ.ئ.ع.) ده‌لێت: [به‌بوچوونی من نییه]. ئه‌م دوو بوچوونه پینانویه هیچ ریگریه‌ک نییه له به‌رامبه‌ر مافی ئازادیی باوه‌پ له هه‌ریمی کوردستاندا.

به‌گه‌رانه‌وه بو هزری راسل سه‌باره‌ت به‌چه‌مکی عه‌قلانییه‌ت بو تیگه‌یشتن له ئازادیی باوه‌پ، ده‌بینین هه‌لوێستیکی عه‌قلانی ئازادیه‌خاوانه‌ی کراوه‌ی هه‌بوو، که رۆچووبوو هه‌لوێستی لیبورده‌یی له‌سه‌ر بنه‌مای په‌سندکردنی ئه‌وێتر و ریزگرتنی راکانی. پینوایه‌ ئه‌م پیاده‌کردنه عه‌قلانییه‌ له‌سیاسه‌ت، ئایدیۆلۆژیا و ئایینه‌کاندا به‌دی ناکه‌ین، به‌لکو له‌بری ئه‌وه ده‌مارگرژی، توندی، زیاده‌پۆیی، تراویله‌ک و په‌سندکردنی ئه‌و بوچوونانه‌ی که ده‌گونجین له‌گه‌ل حه‌زی تاک و گرووپه‌کان، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر به‌تالیوونیشیان سه‌لمینراوێت (راسل، 2016، 12-13-160). له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌م ته‌رزه هزریه، وێرای جیاوازی باوه‌پ و ئایینی یه‌که‌کانی نموونه‌ی توێژینه‌وه‌که، له بوچوونه‌کانیان به‌و ئه‌نجامه ده‌گه‌ین که جوړیک له ریگری هه‌یه له‌به‌رده‌م ئازادیی باوه‌پ له هه‌ریمی کوردستاندا. بارودۆخی یاسایی و کومه‌لایه‌تی زیاتر پالپشتی ئیسلامی زۆرینه ده‌که‌ن. بازنه‌ی باوه‌پداری له ئایینی زۆرینه‌دا کورته‌ده‌که‌نه‌وه، ئه‌م جوړه بیرکردنه‌وه‌یه‌ش نا عه‌قلانییه‌ و تیگه‌یشتن له چه‌مکی ئازادیی باوه‌پ و په‌سندکردنی جیاوازییه‌کان و لیبورده‌یی سه‌ختتر ده‌که‌ن. ئه‌م ئه‌نجامه نزیکه له ئه‌نجامی یه‌کیک له توێژینه‌وه‌کانی پیشوو که ده‌رکه‌وتوو: یاساکان له‌سه‌ر ئاستی ناوخوا‌یی و نیوده‌وله‌تی کۆتوبه‌ندی ئازادیه‌کانی

بۆچوون و باوهپیان کردوو، ههروهها شیوهی ئازادییه که دیاریکراوه له ریگای دیاریکردنی بهرپرسیاریتییهکان و له بهرچا و گرتنی زیانهکانی له گهڵ دهق له سههر پێ و شوینهکانی چاودیری و پوونکردنهوهی رۆله کهی (صبرینه، 2017).

نۆیه م: هۆکارهکانی ریگریکردن له ئازادیی باوهپ و ئایین

زۆربهی یهکهکانی نمونهی تووژینهوه که هاوپا بوون له سههر شهوهی که مافی ئازادیی باوهپ و ئایین به تهواوی دهسته به رنه کراوه و ریگری ههیه له پیاده کردنی. سهبارت به هۆکارهکانی ریگری بۆچوونیان بهم شیوهیه: باوهپداری موسلمانان سوننی (م.ع.ح.) هۆکاری ریگرییهکان دهگه رینیتتهوه بۆ: [زۆری ئاراسته و ئایینزای نیو ئایین و باوهپهکان و سهختی نوینه رایه تیکردنیکی راسته قینهی جیگری. شه پیرۆزییه ره هایه ی که هه ر ئایینیک هه یه تی و ته نازول نه کردن لایان له بهر شه وه ندی ئازادیی باوهپ]. شه بۆچوونه پییوايه ئاراسته هزری و باوهپیهکانی هه ر ئایینیک له ویتیر جیاوازه. شه جیاوازی و پیرۆزییه ره هایه ی هه یانه وهکو ریگرییه که دهبن له دانپیدانان به په سندرکردن و مافی شه وانیتیر له ئازادیی باوهپ و ئایین. باوهپداری موسلمانان سوننی (ج.ح.) ده لیت: [نه بوونی یاسایه کی گشتگیر و سه رده میانه بۆ پاراستنی بیروباوهپی تاکه کان بی جیاوازی. په ره سه ندنی سۆشیال میدیا و سه کوکانی تایبته به دژایه تیکردنی بیروپراکان، ههروهها که می هۆشیاری له باره ی ئازادیی باوهپ]. شه بۆچوونه که مته رخمی له بواری یاسایی به هۆکاریکی ریگری داده نیت، شه گه رچی یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 تایبته به پاراستنی مافی پیکهاتهکان له هه ریمی کوردستان ده رچوو، به لام دهقی یاساکه وهکو خۆی به تهواوی جیه جی نه کراوه، له لایه کی تر بوونی میدیای ئازاد و کوئترۆل نه کراو، ههروهها تینه گه یشتن له چه مکی ئازادیی باوهپ له هۆکارهکانی پینشیلکردنی شه م

مافهن. باوهرپداری موسلماننی سوننی (ئ.ئ.ص) ده‌لئیت: [به‌رژه‌وه‌ندی حزبی ئیسلامیی سیاسی له ئاستی نیوده‌وله‌تی و ناوخویی له بلاوکردنه‌وهی کولتووری په‌سندنه‌کردنی ئەوانیترا، له لایه‌کی تر باوهرپداری ئیزیدی (خ.د.) ده‌لئیت: [ئه‌سکی بیرکردنه‌وه و بوونی بیرو بۆچوونی رادیکالی، هه‌روه‌ها کاریگه‌ریی سیاسی له‌سه‌ر بابته‌تی ئازادیی باوهر و ئایین]. ئەم بۆچوونانه پیمانده‌لئین تیکه‌لکردنی سیاسه‌ت و ئایین کاریگه‌ریی نه‌رینی هه‌یه له‌سه‌ر پرسنی ئازادیی باوهر، هه‌روه‌ها ئیسلامی سیاسی برۆای به‌ئازادیی باوهر نییه و ته‌نیا ئایینی ئیسلام به‌په‌سند ده‌زانیت، جیاوازییه‌کان ره‌تده‌کاته‌وه. باوهرپداری موسلماننی شیعی (ئ.غ.ف.) پینوایه: [ئه‌بوونی هۆشیاریی کومه‌لگایی و په‌سندنه‌کردنی ئەوانی تر به‌هۆی لایه‌نی ئایینی و ریزنه‌گرتنی ئازادیی ئەوانیترا، ته‌نانه‌ت له‌وانه‌یه فه‌رزنه‌کردنی سزای یاسایی له‌سه‌ر ئەوانه‌ی که سه‌رپێچی ده‌که‌ن یان که‌مه‌ترخه‌من]. له لایه‌کی تر باوهرپداری ئیزیدی (س.ج.ئ.) ده‌لئیت: [ئه‌بوونی سیسته‌م و یاسای ته‌شریعی که سنووریک بۆ به‌ربه‌سته‌کان دابنیتا، هه‌روه‌ها باوهرپداری یارسانی (ز.ج.م.) ده‌لئیت: [یارسانه‌کان به‌ئیسلام تو‌مارکراون و له‌گورپینیشدا رینگری یاسایی هه‌یه]. جاریکی تر ئەم بۆچوونانه جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر که‌می هۆشیاری له‌ تیگه‌یشتنی ئازادیی باوهر و که‌مه‌ترخه‌می له‌ دانان و جیه‌جیککردنی یاساکان به‌پیی پیوست، به‌هۆکاری رینگرییه‌کانی به‌رده‌م ئەم مافه‌ داده‌نین. باوهرپداری موسلماننی شیعی-شه‌به‌ک (ع.ش.ف.) ده‌لئیت: [ترس له‌ نا‌ئارامیی سیاسییه‌کان و هه‌ندیک گرووپی ده‌ره‌کی له‌ نانه‌وه‌ی پشئوی له‌ ناوچه‌که‌دا، هه‌ندیک ئاراسته‌ی ئایینیش هه‌یه که جو‌ریک له‌ مه‌ترسی دروستده‌که‌ن بۆسه‌ر ئایینه‌کانی ترا]. ئەم بۆچوونه پینوایه ناجیگیری بارودۆخی سیاسی، هۆکاریکی مه‌ترسیداره بۆئه‌وه‌ی ئایین و باوهره جیاوازه‌کان نه‌توانن ئازادانه گوزارشت له‌ بوونیان بکه‌ن، له لایه‌کی تر ده‌رکه‌وتنی هه‌ندیک گرووپی په‌رگیر و

توندوتیژ بەناوی ئایین و بەپالپشتی ولاتانی دەورو بەر ھۆکارێکی ترە لە رینگریهەکان، ویژای رینگری و بەرھەلستی ئایینەکان لەگەڵ یەکتەری. باوەرداری یارسانی (ر.ع.ک.) پینوایە: **[بە ئاگای خەلک لە ناسینی ھاوئیشتمانینی خویان، چونکە چەند سالیک پیش ئیستا پرۆگرامەکانی خویندن هیچ ئاماژە یەکی دروستی تیدا نەبوو بۆ ناساندنی سەرچەم ئایین و نەتەوەکانی کوردستان].** ئەم بۆچوونە ئاماژە بۆ بابەتیکی گرنگ دەکات، ئەویش بایەخ نەدانی وەزارەتی پەرودەدە بەپرسی ئازادى باوەر و ئایین، لە کاتیکدا لە ھەموو قوئاغەکانی خویندن بابەتی ئایینی دەخویندریت، بەلام زیاتر جەختکردنەو لەسەر ئایینی زۆرینە و پشتگوێخستنی ئایینەکانی تر، تەنانت رپوون نەکردنەو ھى چەمکی ئازادى باوەر وەک مافیک لە مافەکانی مرۆف، وەکو ھۆکاریک بۆ رینگری ئازادى باوەر رۆل دەبینن. لە کاتیکدا ئاشناکردنی قوتابیان بەجیاوازی ئایین و باوەرەکان، ھۆشیاریی تیگەیشتن و پەسندکردنی جیاوازیەکان لەلایان دەکاتە شیوازییک لە بیرکردنەو و بەشیک لە شوناسیان. باوەرداری مەسیحی (م.ی.ح.) دەلێت: **[ئەوانەى پینچەوانە و رینگری پیکەو ھەژانی ئاشتییانەن سزا نادرین، سەرەرای بوونی یاساکە ئەم رەفتارەیان بەتاوان دادەنێت].** ئەم بۆچوونە ئاماژە بەلاوازی رۆلی یاسا دەکات لە سزادانی ئەو کەسانەى کە سەرپینچی مافی ئایینی و جیاوازی باوەرەکان دەکەن. نەبوونی سزای یاسایی یان کەمتەرخەمی و پشتگوێخستنی پینشیلکاریهەکان، ھۆکارێکی رینگرە لە پیکەو ھەژانی ئاشتییانەى باوەر و ئایینەکان. باوەرداری مەسیحی (م.ب.د.) پینوایە: **[ئە ئیستا بەشیکى زۆرى خەلک لە کۆمەلگاکەمان پارێزگارکارن و رەگەزى ئایین رۆلى گرنگ لە ژيانیان دەبینت، بۆیە بیروکەى مرۆف ھەر مرۆفە بەچاوپوشین لە ئایین و باوەرەکەى بلاونەبۆتەو].** لە لایەکی تر بی باوەر (ئ.ع.) ھۆکاری رینگریهەکان دەگەرینیتەو بۆ: **[کەمى ھۆشیاری بەمافەکانى مرۆف و مافی باوەر، برپوانەبوون پینان لە لایەن زۆرینەى**

کومه لگا له کوردستان، عیراق و روزه لاتی ناوه راست به گشتی]. ئەم دوو بۆچوونه واده بینن ئەوهندهی خه لک گرنگی به ئایین ددهن، وهکو بابه تیکی پروت و دامالراو له واقعی ژیان، ئەوهنده بیریان بۆ ئەوه ناچیت که ئاینیش یه کیکه له مافه کانی مروّف ده کریت جیاوازیی هزر و باوهږه کان، ئایینی جیاوازیشی لی دروست بییت، له سه رووی ئەمانه شه وه هۆشیارنه بوون به وهی شکوی مروّف پیویسته پاریزراو بییت به هه موو جیاوازییه کانه وه. بی باوهږ (ح.ع.ح.) ئاماژه بۆ ئەوه ده کات: [ئایینی ئیسلام که خوی به دوا ئایین ده زانیت، هیچ باوهږ و ئایینیکی به لاره په سند نییه، ته نیا ده یانه ویت خویان بن]، ههروهایی باوهږ (س.ف.ع.) پییوایه: [موسلمان هکان هیز و ده سه لاتیان له کومه لگادا ههیه، به پشت به ستن به ده ستور به وهی ئایینی ده ولته]. ئەم دوو بۆچوونه ئایینی ئیسلام به ریگر داده نین له بهردهم مافی نازادیی باوهږ و ئایینه کانی تر له کومه لگادا، چونکه پالپشتی ده ستووری و یاسایی ههیه، ئایینی زۆرینه و سه رچاوهی دانانی به شیک له یاسا کانه. پیچه وانهی هه موو بۆچوونه کانی تر باوهږ داری یارسانی (ئ.ئ.ع.) و باوهږ داری مه سیحی (ن.ب.ح.) ده لین: [هیچ هۆکاریک بۆ ریگری نابینن]. به بۆچوونی راسل له هه موو ئایینی کدا گوزارشت له باوهږ پی که سی، یان بی باوهږی و هه لنه گرتنی بۆچوونیک دیاریکراو ریگه پینه دراوه یان ده بییت په سند بکریت یان له حاله تی په سندنه کردنیدا ده بییت بیدهنگ بن. ئەم جوړه بیرکردنه وه په هایه ی نیو هه ر ئایین و باوهږ یک هۆکاری سه ره کی ریگرییه کانی نازادیی باوهږ و ئایینه (راسل، 2016، 155). له بهر روشنایی ئەم تیروانینه ی راسل، بۆچوونی یه که کانی نمونه ی توژیینه وه که ئەو ئەنجامه ده رده خات که هۆکاری جوړاوجوړ ریگر له پیاده کردنی مافی نازادیی باوهږ و ئایین، به لام له کو تاییدا هه موو هۆکاره کان ده گه ریینه وه بۆ ئەو راستیه ی که باوهږ و ئایینه کان به راده ی پیویست یه کتر په سندنه کانه. هه ر ئایینیک خوی

له ویتتر به باستر داده نیت، ههروهها مافی پیشیلکردنی مافی ئهوانیتتر بهخوی دهدات. هۆکاری ریگرییهکان ئهمانه: ناھوشیاری بهچه مکی نازادیی باوهپر و پهسندنهکردنی جیاوازییهکان و پیروزیی رههای باوهپر ئایینییهکان. ناجیگیری بارودۆخی سیاسی و سوودوهرگرتن له ناکوکی و مملانیی ئایینزاکان له لایه ن گرووپه دهرهکییهکان. کهمتهرخه می پرۆگرامی پهروهدهیی له ناساندنی ئایین و باوهپر جیاوازهکانی کومه لگای کوردی و پوون نهکردنهوهی مانای نازادیی باوهپر. کهموکورتی لایه نی یاسایی له دارپشتن، دانان و جیبه جیکردنی ئه و یاسایانهی تایبه تن به مافی ئایینی، ههروهها کهمتهرخه می له سزادانی ئهوانه ی پیشیلکاری بهرامبه ر به مافی ئایینی و باوهپر دهکن. ئه م ئه نجامه نزیکه له ئه نجامی توژیینه وهیه کی پیشوو که گه یشتوو به وهی: ئه وهی په یوهسته به تاوانی ئایینی و سووکایه تیکردن به پیروزییهکان و هئما ئایینییهکان، سزاکان به پیتی پیویست دامرکه رهوه نین، به لکو هاندهرن بو دووباره کردنه وهی تاوانهکان، بویه تاکهکان ترسیان له ئه نجامدانی نییه (فرقور، 2014).

دهیه م: تیکه لاوی ئایینه جیاوازهکان له ژيانی کومه لایه تیدا

ژيانی کومه لایه تی پیویستی به به شداریکردنی کومه لایه تی تاکهکان ههیه. پیکه وه ژيانی ئاشتییانه ی ئایین و باوهپر هکان، پیویستییه کی کومه لایه تییه. ئه م بارودۆخه پیویستی به په سندکردنی جیاوازییهکان ههیه، کومه لگای مروفایه تیش به جیاوازییهکانییه وه پیشده که ویت. بوچوونی یه کهکانی نمونه ی توژیینه وه که سه باره ت به م پرسه به م شیوهیه: باوهپرداری موسلماننی سوننی (م.ع.ح.) ده لیت: [به هوی ئه وهی چالاکوانیکی مافهکانی مروقم ریژی هه موو ئایین و باوهپر هکان ده گرم و په یوه ندیم له گه لیان له به رزترین ئاستدایه. سه ره رشتیاریی ماسته ر و دکتورا که م باوهپرداریکی مه سیحیه و ئه م

جياوازيه نه بۆته رېگر له پەيوەنديمان]. باوەردارى موسلمانى سوننى (ج.ح.) دەلالت: [بەھۆى كارەكەمەوہ پەيوەندىي دۆستانەم لەگەل تەواوى ئەو كەسانە ھەيە كە وەكو من بىرناكەنەوہ و تەنانەت ئەوانەشى كە خاوەنى ھىچ ئايىنىك نىن. تائىستا ھىچ جۆرە بەرپەككەوتنىكى ئايىنى و باوەرپىي لەنئوانماندا نەبووہ، ھەروەھا دراوسىي كرىستىيانىشم ھەبووہ، رېزم لە تايبەتمەنديەكانىشى گرتووہ]. لە لايەكى تر باوەردارى موسلمانى شىعى - شەبەك (ع.ش.ف.) دەلالت: [لەناوچەيەكى فرە ئايىنىدا دەژىم و بەپىي بوارى كار كردنم تىكە لاوبىيەكى تەواوم ھەيە لەگەل ئايىن و باوەرەكانى تر]. باوەردارى يارسانى (ر.ع.ك.) پىنوايە: [تىكە لاوى نئوان ئايىنەكان لە ئاستى دەستەبژىرە و شۆرپنەبۆتەوہ بۆ ناو كۆمەلگا، ناتوانىن بلين تىكە لاوبىيەكى باشە، بۆنمونه: تەنيا پىرۆزبايىكردنە لە بۆنەكان]. ھەروەھا بى باوەر (س.ف.ع.) دەلالت: [لە رىگاي كارەكەم لە بوارى كۆمەلگاي مەدەنى و چالاكىيە ھونەرىيەكان، بەشئوہى بەردەوام ھەلسوكەوت دەكەم لەگەل ھەموو پىكھاتەكان بەبى جياوازى]. ئەم بۆچوونانە ئاماژە بۆ ئەو دەكەن كە ھەندىك كات بوارى كار كردن و جۆرى كار، كارىگەرىيان ھەيە لەسەر دروستكردنى پەيوەندىي كۆمەلایەتى لەنئوان باوەر و ئايىنە جياوازەكان، ھەروەھا پىنوايە لەناو تووژىكى ديارىكراودا ئەم تىكە لاوبوونە زىاتر ھەستى پىدەكرىت تا ژيانى گشتى لە ئاستى كۆمەلگادا. باوەردارى موسلمانى سوننى (ئ.ئ.ص.) دەلالت: [رېزى باوەر و ئايىنەكانى تر دەگرم، ھەروەھا ھاوړىم ھەيە لەنئو مەسىحى، ئىزىدى، كاكەيى و ئىسلامى سوننى و شىعى، وەك برا مامەلەيان لەگەلدا دەكەم]. باوەردارى موسلمانى شىعى (ئ.غ.ف.) ئاماژە بۆ ئەو دەكات: [بەشدارى و تىكە لاووم لە زۆرەي كاتەكانى رۆژانە لەگەل كەسانى نا موسلمانە، ئەمە لە ئاستىكى نايابدا دەبىنم، چونكە پىويستمان بەوہيە بەشدارى يەكترىكەين، ھەروەھا پىم باشە زانىارى تەواوم ھەبىت لەسەر ئايىنەكانى تر و لە بۆنە ئايىنىيەكانيان

به شداریده کم]. باوهر داری یارسانی (ز.ج.م.) ده لیت: [تیکه لیم له گهل خیزان و که سایه تی روشنیر و نه کادیمی و دوستی خوم هه یه له سه رجه م ئایینه کان و خوشمده وین. دیدار و په یوه ندیی کومه لایه تی و خیزانیمان هه یه و له بونه کومه لایه تییه کانی په کتری به شداریده که یین]. باوهر داری ئیزیدی (س.ج.ئ.) پییوایه: [زورباشه به تاییه تی له لایه نی داب و نه ریته کان و بونه کومه لایه تی و کولتوورییه هاوبه شه کان له نیوان ئایینه کان]. باوهر داری یارسانی (ئ.ئ.ع.) ده لیت: [له خوشییه کان به شدار ده بین بونموونه: جه ژنه کانی موسلمانان] باوهر داری ئیزیدی (خ.د.) ده لیت: [تیکه لاویم له گهل هه موو پیکهاته ئایینه کان هه یه، چ له بونه ئایینه کان، یان کاری هاوبه ش له گهل ئایینه کانی تر بونموونه: زوربه ی ئه وانیه ی کارم له گهل ده که ن ئینتیمایان بو ئایینی ئیزیدی نییه، له پال نووسین و بلاوکردنه وه ی له پیناو به رگریکردن له مافی هه موو ئایینه کان]. ئەم بۆچوونانه ده ریده خهن سه ره پای دوستایه تی تاکه کان له گهل په کتری له ئاستی تاکه که سیدا، بونه کومه لایه تی و ئایینه کان هۆکاریکن بو به شدار ی و تیکه لاوی نیوان باوهر و ئایینه جیاوازه کان. بی باوهر (ئ.ع.) ده لیت: [وهک کهس زور ئاسایی و سروشتییه، په یوه ندیم له گهل زور له باوهره جیاوازه کان هه یه، به لام ده رباره ی ئه وه ی بلیم بی باوهر م زور سه خته و کهس په سندی ناکات]. ئەم بۆچوونه پیمان ده لیت ئه وانیه ی ئینتیمایان بو ئایینه جیاوازه کان هه یه ده کریت له په یوه ندیییه کی کومه لایه تی ئاساییدا بن، به لام بو بی باوهر یک ئەمه کاریکی ئاسان نییه، چونکه کهسی بی باوهر له رووی کومه لایه تی و ئایینه یه وه په سندکراو نییه له ئاستی کومه لگادا. له لایه کی تر، بی باوهر (ح.ع.ج.) ده لیت: [چونکه من باوهر دارنیم به هیچ، بویه تیکه لاویم له گهل یان سنوورداره و به ناچاری و له ژیر کاریگه ری و حوکمی کومه لگا له سنووری دیاریکراودا وهک ئایین، نهک وهک مرؤف له گهل یان تیکه لده بم]. ئەم بۆچوونه ده ریده خات هه ندیک جار خودی کهسه کان

دەبنە ھۆكارى دووركەوتنەۋە لە بەشدارىي كۆمەلايەتى و پىكەۋەژيانى نيوان باۋەر و ئايىنە جياۋازەكان.

بەبۆچۈنى راسل زانست و دل دەتوانن مرقاىەتى فىرى ئەۋە بكن كه لە چۈاردەورىان بەدۋاى يارمەتییە خەيالئییەكان نەگەرین و ھاۋپەيمانئیتی لە ئاسماندا دانەھینن، بەلكو لەسەر زەۋیدا بەدۋاى ئەۋەدا بگەرینن، چۆن ئەم جیھانە بكنە شۈئینئىكى گونجاۋ بۆئەۋەى تئیدا بژین. جیھان بەعقل دەكریتەۋە، نەۋەك بەملكەچبۈون و كۆيلايەتى بۆ ترسەكان، ئەمە بىرۆكەيەكى دروست نىيە بۆ تاكى ئازاد. جیھانى باش پىۋىستى بەمەعریفە، نەرمونىانى، ئازايەتى، عەقلى ئازاد و ھیوا بەداهاتوو ھەيە (راسل، 2015، 34-35). لەبەر رۆشنايى ئەم بۆچۈنە عەقلانئییەت تاكەكان لە تىگەيشتن لە مانای مرقاىەتى نزيك دەكەنەۋە. مرقاىەتى پىۋىستى بەپىكەۋەژيانە، ئەمەش بەدى نايەت تا مرقا چەقى بايەخپیدان نەبیت بەچاۋپۆشین لە ھەموو جياۋازىيەكان، ئەمەش بەھۆى گەشەپیدانى عەقلىيەۋە رۋودەدات كە مرقا ئازاد دەكات لە ھزرى داخراۋ. لە بۆچۈنى يەكەكانى نمونەى تۋیژینەۋەكە دەگەینە ئەۋ ئەنجامەى ھەندىك جار بوار و جۆرى كاركردن دەرفەتىك دروستدەكات بۆ تىكەلاۋبۈون و نزيكبۈونەۋەيان بەبى گۋیدانە جياۋازىيەكان. لە ئاستى تاكەكەسیدا تارادەيەك ئاستى ھۆشيارى و يادكردنەۋەى بۆنە ئايىنئییەكانئیش رۆلى ئەرئىنئییانەيان ھەيە لەم بوارەدا. ھەندىك جار تىنەگەيشتنى كۆمەلگا لە چەمكى ئازادىي باۋەر دەبیتە ھۆكارىك بۆ دووركەوتنەۋەى بى باۋەرەن لە ژيانى كۆمەلايەتى، چونكە لە رۋوى كۆمەلايەتییەۋە پەسند نەكراون يان دەبیت بى باۋەرپىيان بەنھىنى بمىنئیتەۋە تابتوانن بەشدارىي كۆمەلايەتییان ھەبیت ياخود دەبیت دوورەپەرئىزبن. كەۋاتە كۆى گشتى بۆچۈنەكان ئەۋەيە كە پىكەۋەژيانئىكى كۆمەلايەتى ئايىن و باۋەرە جياۋازەكان ھەيە بەھۆكارى جۆراۋجۆر. ئەم ئەنجامە نزيكە لە ئەنجامى ئەم تۋیژینەۋەيەى پىشۋو

که پینوایه: کومه‌لگا فره کولتور و ئایینه‌کان به‌رامبه‌ر ته‌حه‌دایه‌کی گه‌وره‌ن له پرووی دروستکردنی جوړیک له پیکه‌وه‌ژیان له‌نیوان هاوولاتییه‌کانیان بو ریگریکردن له رق و دهمارگیری، به‌لام ته‌حه‌دای خو‌یان ده‌که‌ن به‌رامبه‌ر ئه‌و ولاتانه‌ی که خو‌یان به‌یه‌ک یه‌که‌ی گونجاو داده‌نین یان خاوه‌نی ئایینی زورینه‌ن یان دان نانین به‌هیچ ئایینیک (فرقور، 2014). له لایه‌کی تر، ئه‌نجامی ئه‌م تو‌یژینه‌وه‌یه‌ی پینشوو که تیایدا ده‌رکه‌وتوو ه‌اوولاتیانی ه‌هریمی کوردستان به‌پریژه‌ی (43,4%) جیاوازی ئایینی به‌هۆکاری ه‌ه‌ستیا‌ری پیکه‌وه‌ژیان دانانین (75%) بر‌وایان به‌په‌ت نه‌کردنه‌وه‌ی ئایینه جیاوازه‌کان ه‌ه‌یه. (77%) گرنگیده‌دن به‌ به‌شداریکردنی هاوبه‌شیه ئایینییه‌کان له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی ئایینیان جیاوازه، ه‌ه‌روه‌ها (66,7%) یان به‌شداری ده‌که‌ن له بۆنه ئایینییه‌کانی یه‌کتیدا. (71%) بر‌وایان به‌بوونی په‌یوه‌ندی کومه‌لایه‌تی به‌هیز ه‌ه‌یه له‌نیوان ئه‌وانه‌ی ئایینیان جیا‌یه، ه‌ه‌روه‌ها (80,7%) ئه‌و وتاره ئایینیانه وه‌رده‌گرن که بانگه‌شه ده‌که‌ن بو ری‌زگرتنی ئه‌وانیتر و پیکه‌وه‌ژیان له‌گه‌لیاندا (بیدار، 2016).

یازده‌م: پینشیا‌زه‌کان بو باشترکردنی پهوشی ئازادیی باوهپ

سه‌باره‌ت به‌پینشیا‌زی یه‌که‌کانی نمونه‌ی تو‌یژینه‌وه‌که بو باشترکردنی پهوشی ئازادیی باوهپ له کومه‌لگای کوردیدا، کوی گشتی بو‌چوونه‌کان له‌م خالانه‌ی خواره‌وه‌دا کۆده‌که‌ینه‌وه:

۱. دانانی ده‌ستووریک که تیایدا جه‌خت له‌سه‌ر ئازادیی باوهپ و ئایین بکاته‌وه، ه‌ه‌روه‌ها دانانی یاسای تاییه‌ت به‌م پرسه له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌ستووری و ری‌که‌وتننامه نیوده‌وله‌تییه‌کان. لادانی ده‌سته‌واژه‌ی (ئیسلام ئایینی فه‌رمی ده‌وله‌ته) له ده‌ستووردا، له‌بری ئه‌وه بنووسری‌ت (ده‌ستوور ته‌واوی مافه ئایینییه‌کان ده‌گریته‌وه بو ه‌موو تاکه‌کانی کومه‌لگا، له ئازادیی باوهپ و پیاده‌کردنی ئایینی له ولاتدا). گۆر‌انکاری

یاسایی له دهقه‌کان و سزادانی ئەوانەیی سەرپێچی له یاسا‌کانی تاییهت به‌ئایین و باوهپر ده‌که‌ن. هه‌موار‌کردنه‌وه‌ی یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 تاییهت به‌پاراستنی مافی پیکهاته‌کان له هه‌ریمی کوردستان. دانانی یاسایه‌ک بۆ هاوسه‌رگیری که بنه‌مایه‌کی مه‌ده‌نی هه‌بیت، نه‌وه‌ک ئایینی. مه‌رجه‌کانی په‌زانه‌ندی دوو لایه‌نه، ته‌مه‌ن، ته‌ندروستی جه‌سته‌یی و ده‌روونی بگریته‌وه.

2. تیشک خستنه‌سه‌ر میژووی هاوچه‌رخي ئایینه جیاوازه‌کان له ریگی راگه‌یاندنه‌وه. هه‌ماهه‌نگی هاوبه‌ش له‌نیوان ریگخراوه‌کان و حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان بۆ چر‌کردنه‌وه‌ی هه‌وله‌کان بۆ کار‌کردن له‌سه‌ر پرسى په‌رگیری ئایینی و هزری توند‌په‌وی. ریگخستنی کاری دامه‌زراوه ئایینییه‌کان و به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تییه‌کانی ئەوقافی هه‌موو ئایینه‌کان، هه‌تانه‌دی یه‌کسانی له ماف و ئەرکه‌کانیان و پالپشتیکردنیان. هاندانی پیاوانی ئایینی له ریگی وتاره‌کانیان له‌سه‌ر ریزگرتنی ئازادیی ئایینه‌کان و دوورکه‌وتنه‌وه له زۆرلی‌کردن. بلاو‌کردنه‌وه‌ی رۆشنیری پێویست ده‌رباره‌ی پیکه‌وه‌ژیانی ئاشتییانه‌ی ئایینه‌کان و بنه‌ما‌کانی ئازادیی باوهپر، هه‌روه‌ها په‌سند‌کردن و ریزگرتنی ئەوانی تر له ریگی کۆر و کۆبوونه‌وه‌ی به‌رده‌وام. پیا‌ده‌کردنی سرووته ئایینییه‌کان به‌ئازادییه‌کی ته‌واو و گوزارشت‌کردن له بۆچوونه‌کان. پیا‌چوونه‌وه به کتێبه ئایینییه‌کانی خویندنی بنه‌رته‌ی و پرۆگرامی کۆلیژه‌کانی خویندنی شه‌ریعت، ئاماده‌کردنه‌وه‌یان به‌شیوه‌یه‌ک به‌های مرۆفایه‌تی سه‌رلیست بیت و ناساندنی سه‌رجه‌م ئایین و باوه‌په‌کانی هه‌ریمی کوردستان له‌خۆ بگرن.

3. ئایین ته‌نیا باوه‌پێکی خودی بیت و له پێگه‌ی بریار‌دانا نه‌بیت، چ له ده‌سه‌لات و فه‌رمان‌په‌وایی‌کردن یان له‌ناو خیزان و کومه‌لگادا. ته‌رخان‌کردنی ریزه‌ی کۆتا له په‌رله‌مان بۆ ته‌واوی پیکهاته ئایینییه‌کان.

دروستکردنی دهستهیه کی پراویژکاری تایبته به پیکهاته ئایینییه کان که سه ربه په ره له مان، یان سه روکایه تی ههریمی کوردستان بیت. کوی گشتی پیشنیازه کان هه مه لایه نن. باشتکردنی پهوشی یاسایی، پهروه دهیی، کولتووری، سیاسی، ئایینی و کومه لایه تی له خۆده گرن، به ئامانجی زیاتر دهسته به رکردنی مافی ئازادیی باوهپر بو ته وای باوهپر و ئایینه کانی ههریمی کوردستان.

4. خستنه پرووی ئه نجام، ده ره ئه نجام و پیشنیازه کانی توژیینه وه که

1.4 ئه نجامه کانی توژیینه وه که

دوای خستنه پرووی زانیارییه مهیدانییه کان، ئه م توژیینه وه یه به م ئه نجامانه ی خواره وه گه یشتووه:

1. زۆربه ی ئایینییه کان به شیوه ی ئاشکرا پیاده ی سرووت و ریۆره سمه کانی باوه پر که یان ده که ن. دانپیدانی ده ستووری و یاسایی ده رفه تی ئازادیی زیاتریان پی ده دات. به ته نیا دانپیدانان ده سه ته به ری ته وای نییه بو ئازادیی باوه پر، ئه گه ر بارودوخی سیاسی له بار و هوشیاریی کومه لایه تی پالپشت نه بیت بو ئه م پرسه. بی باوه پر ده کان ئازادیی پیویستیان نییه بو ئاشکرا کردنی بی باوه پریان، ته نانه ت بو هه ندیک له باوه پر دانپیدانراوه کانیش جوړیک له شاراوه یی به دی ده کریت. ئایینه دانپیدانراوه کانی ده ستووری عیراقی، به فهرمی شوینی تایبته ت و ناسراویان بو پیاده کردن هه یه، به لام ئایینی پیکهاته کانی تر له و مافه بیبه شن، ئه گه رچی ههریمی کوردستان له پرۆژه ی ده ستوور و یاسای ژماره (5) ی سالی 2015 ی تایبته به پاراستنی مافی پیکهاته کان، ماف و ئازادیی ئایینی زیاتری ده سه ته به رکردووه بو هه موو پیکهاته کان.

2. وێرای جیاوازیی باوهپر و ئایینی یه که کانی نمونه ی توژیینه وه که، هه موویان کوکن له سه ره ئه وه ی که پرسی گوړینی ئایین و باوهپر، پرسیکی خودی و ئازادییه کی که سییه. پیویسته ئه م مافه به یاسا

رېښکېڅریت. له کاتیکدا یاسا عیراقییه کان که له ههریمی کوردستانیشدا بهرکارن، نازادیی گورپینی باوهږ و ئایین بهرتهسک دهکه نه وه و لهسه ر بنه مای ئایینی زورینه که ئیسلامه برپاریان لیده دریت. ئایینه کان جیاوازن له برپاردان لهسه ر گورپین و گه پانه وه بۆ ئایینی رهسه ن. حاله تی پیچه وانه له ههردوو ئایینی ئیسلام و ئیزیدیدا هه یه. له ئیسلامدا گورپین قه دهغه یه و هاتنه ناوه وه ی باوهږه کانی تر رېگاپیدراوه، به لام له ئیزیدیدا هاتنه ناوه وه ی ئه وانیتز و دووباره گه پانه وه بۆ باوهږی رهسه ن رېگاپینه دراوه. له ههردوو ئایینی مه سیحی و یارسانیدا گورپین و دووباره گه پانه وه بۆ ئایینی رهسه ن رېگاپیدراوه.

۳. پیکهاته ئایینییه کانی ههریمی کوردستان به یاسای باری که سیتی عیراقی گریبهستی هاوسه رگیری ئه نجامده دن. واته باوهږ و ئایینه کانی تر یاسای تاییه ت به باری که سیتیان نییه، به لکو نه ریت و گریبهستی ئایینی ئه نجامده دن پیش گریبهستی فه رمی دادگا به یاسای ناوبراو. پرۆسه ی هاوسه رگیری نیوان هه موو ئایینه جیاوازه کان رېگاپیدراو نییه. له ئایینی ئیزیدیدا به ته واوی قه دهغه یه، له نیوان ئایینه کانی تریش به که می رووده دات، هه روه ها له ئایینی ئیسلامدا به مه رج هاوسه رگیری له گه ل ئایینه کانی تر دا ئه نجامده دریت.

۴. ئه نجامیکی تری ئه م تویرینه وه یه ئه وه یه که ده رفه تیک بۆ نازادیی باوهږ و ئایین هه یه، به لام به پیی پئویستیش نییه. به ته واوی ئه م مافه بۆ ته واوی پیکهاته کان له یاساکان ده سته به ر نییه. دانپیدانانی یاسایی به نازادیی باوهږ و ئایین نه ییتوانیوه دانپیدانانی کومه لایه تی ده سته به ربکات. بی باوهږان له رووی کومه لایه تی و یاسایییه وه مافیان پاریزراو نییه. هه یچ یاسایه ک نییه رېگا به گورپینی ئایین بدات له موسلمانوه بۆ ئایینه کانی تر، ته نانته بۆ ئه و که سانه ش که خاوه نی ئایین و باوهږه کانی ترن و به هوکاري سیاسی و ئایینی زوره ملی کران به موسلمان.

۵. جۆرىك لە رېگرى ھەيە لە بەردەم ئازادىيى باوەر لە ھەريىمى كوردستاندا. بارودۆخى ياسايى و كۆمەلايەتى زياتر پالپشتى ئىسلامى زۆرىنە دەكەن. ئەم جۆرە ھەلۆيىستە تىگەيشتن لە چەمكى ئازادىيى باوەر و پەسندكردنى جياوازييەكان و لىيوردەيى سەختتر دەكەن. ھۆكارى رېگرىيەكان ئەمانەن: ناھۆشيارى بەچەمكى ئازادىيى باوەر و پەسندكردنى جياوازييەكان و پىرۆزىيى رەھايى باوەرە ئايىنيەكان. ناجىگىرى بارودۆخى سياسى و سوودوەرگرتن لە مەملەتتى ئايىنزاكان لە لايەن گرووپە دەرەككەيەكان. كەمتەرخەمى پىرۆگرامى پەروەردەيى لە ناساندنى ئايىن و باوەرە جياوازهكانى كۆمەلگای كوردى و پوون نەكردنەوھى مانايى ئازادىيى باوەر. كەموكورتى لايەنى ياسايى لە دارشتن، دانان و جىيەجىكردن ئەو ياسايانەى تايبەتن بەمافى ئايىنى، ھەروھە كەمتەرخەمى لە سزادانى ئەوانەى پيشىلكارى بەرامبەر بەمافى ئايىنى و باوەر دەكەن.

۶. ھەندىك جار بوار و جۆرى كاركردن دەرەتەك دروستدەكەن بۆ تىكەلاوبوون و نزيكبوونەوھى ئايىن و باوەرە جياوازهكان. لە ئاستى تاكەكەسيدا تارادەيەك ھۆشيارى تاك و يادكردنەوھى بۆنە ئايىنيەكان پۆلى ئەريىنيانەيان ھەيە لەم بواردەدا. تىنەگەيشتنى كۆمەلگا لە چەمكى ئازادىيى باوەر دەبىتە ھۆكارىك بۆ دووركەوتنەوھى بى باوەرەن لە ژيانى كۆمەلايەتى، چونكە لە پووى كۆمەلايەتتەوھى پەسندكردنەكراون يان دەبىت بى باوەرپىيان بەنھىنى بمىتتەوھى تابتوانن بەشدارىيى كۆمەلايەتتەيان ھەبىت ياخود دەبىت دوورەپەريىزن. پيشنىيازەكان بۆ باشتىركردنى رەوشى ئازادىيى باوەر ئەم بوارانە دەگرنەوھى: ياسايى، پەروەردەيى، كۆلتورى، سياسى، ئايىنى و كۆمەلايەتى، بەئامانجى زياتر دەستەبەركردنى ئەم مافە بۆ تەواوى باوەر و پىكھاتە ئايىنيەكانى ھەريىمى كوردستان.

٢.٤ دهرئه نجامی توژیینه وه که

کومه لگای کوردی له گه له ئه وهی کومه لگایه کی فره ئایین و باوهره، به لام تیگه یشتنیکی سه ره تایی و تارادهیه ک داخراوی بو چه مکی ئازادیی باوهره هیه. له بازنه ی ئه م تیگه یشتنه دا ته نیا ئه و که سانه ی باوهرییان به ئایینیکی دیاریکراو هیه، بو هه ندیکیان ئازادییه کی ره ها و هه ندیکی تریان ئازادییه کی سنووردار و دیاریکراو هیه له دهربرینی باوهر و جیبه جیکردنی ریوره سم، سرووت و پیروزییه کان. ئه وانیه ی باوهرییان به هیچ ئایینیک نییه، له دهره وهی ئه م بازنه یه ن. واته مافی ئازادیی گوزار شتکردنیان نییه، له ده ستوور و یاساشدا دانپیدانراو و پیناسه کراو نین. تا ئه و کاته ی ناساندنی چه مکی ئازادیی باوهر ته نیا دانپیدانانی یاسایی بیته به و ئایین و باوهرانه ی که له ههریمی کوردستاندا به فه رمی ناسینراون، ئه وه تیگه یشتنیکی ناته واومان ده بیته بو مافی ئازادیی باوهر.

پهوشی ئیتنی و ئایینی له ههریمی کوردستاندا، جوړیک له پیکه وه ژیا نی له نیوان پیکهاته ئایینییه جیاوازه کاندایه دروستکردوه، به لام هه ندیک ریگری و هوکار وایانکردوه هه موو باوهر و ئایینه کان به هه مان ئاست ئازاد نه بن. پالپشتی ده ستووری و یاسایی بو ئایین، یان نه بوونی پالپشتی، کاریگری دروستده که ن له سه ر بارودوخی مافی ئازادیی باوهر. پالپشتی و دانپیدانانی یاسایی به ته نیا ده سته به ریی ئه م مافه ناکات ئه گه ر تاکه که س گه شه به توانا هزرییه کانی خو ی نه دات. تا ئیستا باوهریی ئایینی یه کیکه له به ماکانی دروستکردنی په یوه ندیی کومه لایه تی له نیوان تاکه کان، ته نانه ت نزیکبوونه وه و په یوه ندیی خزمایه تی نیوان پیکهاته ئایینییه کانی ههریمی کوردستان به هیز نییه و ریگری ئایینی هیه. له پرۆسه ی بیرکردنه وه و بریاردانا، پیش مرۆقبوون، بیر له باوهر و ئینتیمای ئایینی ده کریته وه، بویه تاکه کان نه یان توانیوه به عه قلییه تیکی ئازادانه بیربکه نه وه و بریاربدن. به گشتی

تیکه لاوبوون و به شداریکردنی کومه لایه تی نیوان باوهر و ئایینه کان، له ئاستیکی دیاریکراودایه.

۳.۴ پێشنیازهکانی توێژینه وه که

له کۆتایی توێژینه وه که ئه م پێشنیازانه ده خهینه پروو، به ئامانجی دهسته به ریی زیاتری مافی ئازادیی باوهر:

۱. بوئه وهی ئازادیی باوهر وهک مافیک له مافهکانی مرووف سهیر بکریت، پێویسته له پرۆسهی پێگه یاندنی خیزانی و پهروه ده ییدا، تاکه کان به وه هوشیار بکرین که پرسای باوهر و ئایین پێویسته وهک ئازادییهکی که سیدی سهیر بکریت. به و راستیه ئاشنا بکرین که دهستتیه وردانی ئه وانیت له م پرسه دا پێشیلکردنی مافهکانی مرووفه.

۲. دانانی یاسا پێویستی به پابهندی و جیهه جیکردنه. ئه گهر یاساکانی تایبهت به باوهر و ئایین وهک خویان جیهه جی نه کرین و له کاتی پابهندنه بوونیش سزای سه رپێچیکاران نه دریت، دهقی یاسا ناتوانیت دهسته به ریی ئه م مافه بکات.

۳. پێویسته به یاسا کار بکریت له سه ر مافی گۆرینی ئایین بو ئه وانهی مه به ستیانه بیگۆرن، به هوی ههر هۆکاریک بیت. ئه و یاسایانه هه موار بکرینه وه که جیاکاری ئایینیان تیدایه، تا ته واوی باوهر و ئایینهکانی هه ریمی کوردستان مافهکانیان دهسته به ر بکرین، ههروه ها پێداچوونه وه بکریت له پیناسه کردنی یاساییانهی چه مکی ئازادیی باوهر. ئه م پیناسه کردنه ته نیا مافی ئازادیی باوهر داریی بو ئایینیکی دیاریکراو له خوی نه گریت، به لکو ئه و که سانهش بگریته وه که بی باوهریی خویان یه کلا کردۆته وه، به مه رجیک پیروزیی ئایینه کان پارێزراو بیت.

سه چاوه کان

- اعلان مناهضة جميع اشكال تمييز العنصري على اساس الدين والعقيدة 1981(36/55) قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة، ماخوذ من شبكة الانترنت التالية: من: 18 شباط 2021
<https://www.ohchr.org/AR/ProfessionalInterest/Pages/ReligionOrBelief.aspx>
- البوتاني، عبدالفتاح علي(2012)، الاسلام السياسي في اقليم كردستان-العراق ملاحظات وانطباعات تاريخية وسياسية، دهوك: مركز الابحاث العلمية والدراسات الكوردية.
- بيدار، ادم (2016)، واقع التعايش وتقبل الاخر وخطاب الكراهية على الاساس الديني لدى عينة من محافظات اقليم كردستان العراق-دراسة ميدانية، اربيل: منظمة المسلة لتنمية الموارد البشرية والمنظمة PAX.
- بييري، ثورا شورتنس(2013)، جووه كاني كردستان ژياني روژانه، داب و نهرت، هونهر و پيشه، و: سه باح، گوران، هه وليتر: ده زگای چاپ و بلاو كرده وهی ئاراس.
- پروژهي دهستوري هه ريمي كردستاني عيراق 2020، هه وليتر: په رله ماني كردستان_عيراق. له م سايتي ئينته رنيت و هه رگير او ه له: 20 شوباتي 2021
<https://qanun.net/wp-content/uploads/2020/08/%D8>
- پروژهي ريكر او وه كاني مه سه لله و CDO (2012)، كه مينه كان له عيراق گه ران به دواي دادوهری و يه كسانيدا-ترس له ئاينده، هه وليتر: بي چاپخانه.
- پينجوييني، سه روهه عه بدولر ه حمان (2007)، ريشه و بنچينه كاني توندوتيزي ئاييني، سلیماني: بي چاپخانه.
- توفيق، زرار صديق (2020)، كاكه يي-ئه هلي حق و شه بهك- ليكولينه وه يه كي ميژوويي، هه وليتر: بلاو كراوه ي ئه كاديمي اي كوردي.
- الجاف، سيناء صلاح (2014)، الكورد الفيليون-دراسة في المنظور الثقافي، في الكتاب: سلوم، سعد (2014)، السياسات والاثنيات في العراق منذ الحكم العثماني حتى الوقت الراهن، بيروت: مؤسسة مسارات للتنمية الثقافية و الاعلامية.

- جامعة منيسوتا (دون سنة الطبع) دليل دراسي- حرية الدين او المعتقد: مكتبة حقوق الانسان. ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من: 17 شباط 2021:
<http://hrlibrary.umn.edu/arabic/SGreligion.html>
- خضر، مجد(2021)، تعريف المجتمع لغة واصطلاحاً، ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من: 16 اذار 2021: <https://mawdoo3.com>
- دستور جمهورية العراق (2005)، بغداد: مجلس النواب العراقي.
- دولمي، خضر(2020)، الايزيدية كراس تعريف بالديانة الايزيدية ومعتقداتها، اربيل: تحالف الاقليات العراقية AIM
- راسل، برتراند(2005)، عبادة الانسان الحر، ت: عمارة، محمد قدرى، القاهرة: المجلس الاعلى للثقافة.
- راسل، برتراند(2016)، ما الذي أؤمن به، ت: الزعبي، عدي، دمشق: دار ممدوح عدوان للنشر و التوزيع.
- راسل، برتراند(2015)، لماذا لست مسيحياً، ت: ناصيف، عبدالكريم، بيروت: دار التكوين للتأليف والترجمة والنشر
- سعد، يحيى(دون سنة الطبع) انواع المقابلة في البحث العلمي، ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من: 10 اذار 2021:
<https://www.drasah.com/Description.aspx?id=3041>
- سلوم، سعد(2014)، المسيحيون في العراق التاريخ الشامل والتحديات الراهنة، بيروت: مؤسسة مسارات للتنمية الثقافية والاعلامية.
- سلوم، سعد(2015)، مائة وهم عن الاقليات في العراق، بيروت: مؤسسة مسارات للتنمية الثقافية والاعلامية.
- سلوم، سعد(A ٢٠١٦)، حرية المعتقد للاقليات الدينية في العراق، بيروت: مؤسسة مسارات للتنمية الثقافية و الاعلامية بالشراكة مع HARTLAND ALLIANCE INTERNATION
- سلوم، سعد (B ٢٠١٦)، الايزيديون في العراق-الذاكرة، الهوية، الابداء الجماعية، بغداد: CEI.
- سلوم، سعد(2017)، حماية الاقليات الدينية والاثنية واللغوية في العراق-دراسة تحليلية في الاطر الدولية و الاقليمية والوطنية، النجف الاشرف: جامعة الكوفة.
- سعاد، بن جيلالي (2016)، حرية المعتقد في النظام القانوني الجزائري، رسالة ماجستير، منشورة، الجزائر: جامعة الجزائر.

- صبار، محمد غازي (2014)، المندائيون بين المواطنة والاستبعاد الاجتماعي، في الكتاب: سلوم، سعد (2014)، السياسات والاثنيات في العراق منذ الحكم العثماني حتى الوقت الراهن، بيروت: مؤسسة مسارات للتنمية الثقافية والاعلامية.
- صبرينة، برامة (2017)، حريتا التعبير والمعتقد كأسلوب للاتصال والتبادل، اطروحة دكتوراه، الجزائر: جامعة محمدا مين دباغين.
- الصقور، صالح (2009)، موسوعة الخدمة الاجتماعية المعاصرة، عمان: دار زهران للنشر والتوزيع.
- لجنة البندقية (2004)، المبادئ التوجيهية لاستعراض التشريعات المتعلقة بالدين او العقيدة، وارسو: مكتب المؤسسات الديمقراطية وحقوق الانسان (ODIHR) و التابع لمنظمة الأمن والتعاون الأوروبي (Osce).
- ليثي، دانيال هيرفيو، ويليه، ژان پول، ديانتل، ئيروان و لووى، ميشيل (2008) ئايين چييه؟ و: باخهوان، عادل، سليمانى: دهزگاي چاپ و پهخشى سهردهم.
- مجيدية، إبراهيم (2016) حرية المعتقد بين النسخ والإحكام، مأخوذ من شبكة الانترنت التالية من: 14 شباط 2021:
<https://www.mominoun.com/articles/%D8%AD%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A>
- محمهد، سمكو (2019) گوناح و ئيمان-تويژينه وه له بارهى گروپه ئيتنييه كانى كوردستان، ههولير: ئهكاديمياى كوردى.
- المؤسسة الدولية للديمقراطية والانتخابات (2014)، العلاقات بين الدين و الدولة، الكراسات الاساسية لبناء الدستور.
- مونير، بلحاج (2012)، الحق في حرية المعتقد وممارسة الشعائر الدينية، رسالة ماجستير، الجزائر: جامعة وهران.
- ميران، رهشاد (2000)، رهوشى ئايينى و نهته وهى له كوردستاندا، چ. 2، ههولير: سهنته رى برايه تى.
- ميرزا، غريب و فخرالدين، يوسف و سلامة، يوسف (2016)، مقدمة في مناهج البحث العلمي الاجتماعي، معهد الجمهورية لمنهجيات البحث العلمي.
- العبيدي، علي مجدي علاوي و حسين، هناء محمد (2010)، التسامح الاسلامي السياسي مع الاديان و مفهوم التسامح في الاديان السماوية، في الكتاب: التسامح

- في الديانات السماوية، اعمال مؤتمر الاديان السنوي الاول لسنة 2009، بغداد: بيت الحكمة.
- عزت، احمد(دون سنة الطبع)، محاكمات الايمان-دراسة في قضايا ازراء الاديان، القاهرة: مؤسسة حرية الفكر و التعبير.
- الغالي، خالد(2016)، ماهي تحفظات الدول العربية على حقوق الطفل؟، ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 20 شباط 2021: <https://www.irfaasawtak.com/rights-and-liberti>
- غنيم، ندى(2013)، ادوات البحث العلمي، ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 9 اذار 2021: <http://www.aspu.edu.sy/laravel-filemanager/files/18/5%2021>
- قرقور، نبيل(2014)، الحماية الجنائية لحرية المعتقد- دراسة مقارنة، اطروحة دكتوراه، الجزائر: جامعة محمد خضر بسكرة.
- فيلي، عبدالواحد و النعماني، شاكر محمود (2020)، الفيليون ابادة شعب و ولادة قضية، بغداد: شبكة تحالف الاقليات العراقية AIM
- قانع، ميريوان وريا (2018)، دين و عهلمانيهت، سليمانى: ناوهندى بلاوكرده وهى نه نديشه.
- قانع، ميريوان وريا (2015)، دين و دونيا، چ3، سليمانى: ناوهندى بلاوكرده وهى نه نديشه.
- قانون الاحوال الشخصية 1959 رقم (188) وتعديلاته، بغداد.
- قانون الاحوال المدنية العراقية 1972 رقم (65) معدل، بغداد. ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 21 شباط 2021: <http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/5595-html>
- قانون المدني العراقي 1951 رقم(40)، بغداد: مجلس النواب. ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 21 شباط 2021: <http://jafbase.fr/docAsie/Irak/code%20civil%20irakien%201951>
- قانون البطاقة الوطنية 2016 رقم(3)، بغداد: مجلس النواب العراقي. ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 21 شباط 2021: <https://arb.parliament.iq/archive:2021>
- قانون العقوبات العراقية 1969 رقم (111)، بغداد. ماخوذ من شبكة الانترنت التالية من 25 شباط 2021:

- <https://www.rwi.uzh.ch/dam/jcr:00000000-0c03-6a0c-ffff-ffff96be3560/penalcode196>
- وردا، ولیم خمو (2019)، العراقیون المسیحیون الواقع التاریخی، الاصاله، الخصائص التنوع الطائفي والاثني واللغوي، Norwegian Peoples Aid.
- یاسای زمانه فەرمییەکان له هەریمی کوردستان- عێراق 2014 (ژ.6) ههولیت: په‌رله‌مانی کوردستان- عێراق. له‌م سایتە‌ی ئینتەرنیت وەرگیراوه له: 22 شوباتی 2021-<http://www.Kurdistan-parliament.org/files/articles/91210122204>
- یاسای پاراستنی مافی پیکهاته‌کان له هەریمی کوردستان-عێراق(2015ژ.5) ههولیت: په‌رله‌مانی کوردستان-عێراق له‌م سایتە‌ی ئینتەرنیت وەرگیراوه له: 20 شوباتی 2021-<https://www.parliament.krd/business/legislation>
- Caulfield, Jack (2019) How to do thematic analysis, Available 11th March 2021 from:
- <https://www.scribbr.com/methodology/thematic-analysis/#:~:text=Thematic%20analysis%20>
- United Nations(1948) Universal Declaration of Human Rights. Available 14th February 2021 from:
- <https://www.un.org/ar/universal-declaration-human-rights/index.html>

پاشکۆ 1 (پرسیاره‌کانی چاوپیکه‌وتن)

- 1- به‌شیوه‌ی ئاشکرا یان شاراوه‌ پیا‌ده‌ی رێپه‌سم و سرووته‌کانی باوه‌ر/ئایینه‌که‌ت ده‌که‌یت؟ ئه‌گه‌ر به‌شیوه‌ی شاراوه‌یه هۆکاره‌که‌ی بۆچی ده‌گه‌رینیته‌وه؟
- 2- له‌ کوێدا پیا‌ده‌ی باوه‌ر/ ئایینه‌که‌ت ده‌که‌یت؟
- 3- بۆچوونتان چیه‌ سه‌باره‌ت به‌ گۆرینی باوه‌ر/ ئایین؟
- 4- له‌ باوه‌ر/ئایینه‌که‌تدا گۆرینی باوه‌ر و دواتر گه‌رانه‌وه‌ بۆسه‌ر باوه‌ری ره‌سه‌ن تاچه‌ند ریگه‌پیندراوه‌؟
- 5- به‌ چ یاسایه‌ک گرێبه‌ستی هاوسه‌رگیری ئه‌نجامده‌ده‌ن؟

- ۶- ئايىنەكەت رېگەدەدات ھاوسەرگىرى لەگەل كەسك بکەيت كە لە ئايىنىكى تر
بىت؟
- ۷- چۆن دەروانىتە ئازادى باۋەر لە ھەرىمى كوردستان؟
- ۸- چ جۆرە رېگىيەك دەبىنى لە پىادەكردنى ئازادى باۋەر و ئايىنەكان لە ھەرىمى
كوردستان؟
- ۹- ھۆكارى ئەو رېگىيانە چىن؟
- ۱۰- تىكەلاۋى و بەشدارىتان لەگەل ئايىنەكانى تردا چۆنە؟ بەھىنانە ۋەى نمونەيەك
ۋەلامەكەت روونبەكەرەۋە
- ۱۱- پىشنىازتان چىيە بۇ باشتىركردنى رەۋشى ئازادى باۋەر لە ھەرىمى
كوردستان؟

الملخص

واقع حرية المعتقد في المجتمع الكوردي دراسة ميدانية في محافظة أربيل

تأريخ صراعات المعتقد والدين وقبول الاختلافات، محاولات فرض دين الاكثرية، أدت الى ظهور مفهوم حرية المعتقد. في اطار فهم هذا المصطلح، كل المعتقدات المختلفة لهم حق المساواة في اجراء طقوسهم ومقدساتهم. أهمية تناول وعرض هذه القضية تكمن في ان الاعتراف القانوني لحرية المعتقد في المجتمع الكوردي، يكون جزء من عقلية التفكير واخلاقيات اجتماعية لكل المعتقدات المختلفة. تم اجراء هذه الدراسة بهدف توضيح واقع حرية المعتقد اخذين بنظر الاعتبار الضمانات الدستورية والقانونية في العراق واقليم كردستان. لتحليل هذا المفهوم تم اعتماد الرؤية الفكرية لبرتراند راسل حول الحرية، الدين و العقلانية. توصلنا في دراستنا هذا الى مجموعة من النتائج ومن ابرزها: اغلب الاديان يمارسون طقوسهم الدينية الخاصة بعلانية وفي مكان عبادتهم. قضية تغيير الدين ممنوع قانونا. كل الاديان والمعتقدات ينظمون احوالهم الشخصية وعقود زواجهم وفق القانون العراقي، المعتمد على مباديء واحكام الدين الاسلامي. الى جانب ان الزواج بين ابناء الاديان المختلفة يتعرض الى جملة من العراقيل من قبل الاديان المختلفة. هناك فرصة لحرية المعتقد، لكن ليست بالشكل المطلوب. الاعتراف القانوني لهذه القضية لم يتحول الى اعتراف وقبول اجتماعي. الاشخاص غير المؤمنين لا يتم حماية حقوقهم قانونيا ولا مجتمعا. قلة الوعي حول مفهوم حرية المعتقد وعدم قبول الاختلاف، عدم الاستقرار السياسي وتقصير المناهج التربوية وتشريع وتطبيق القوانين من اهم العوائق امام حرية المعتقد.

الكلمات المفتاحية: الدين، الحرية، حرية المعتقد، القانون، العقلانية.

Abstract

The reality of the freedom of belief in the Kurdish society A field study in Erbil governorate

The conflicting history of beliefs and religions, as well as the rejection of variations and attempts to impose the dominant religion, resulted in the development of the concept of religious freedom.

Within the context of this principle, all differing beliefs have an equal right to the free exercise of their inherent nature and sanctity. The significance of stressing this topic is that legal acknowledgment of freedom of faith and religion in Kurdish society can be incorporated into the mindset and social morals of all different faiths. The research sought to explain the condition of religious freedom in Iraq and the Kurdistan Region by examining constitutional and legal requirements.

This topic is analyzed via the lens of Bertrand Russell's ideological paradigm of freedom, religion, and rationality. One of the study's major findings is that the majority of religions adhere openly and in private to their faith's rites and ceremonies. While changing religion is not permitted by law. Under the Iraqi Personal Status Act, all religions and beliefs have marriage contracts, but the law's provisions are based on Islamic religious law, thus marriage between other religions is a religious barrier. While religious liberty is possible, it is not necessary, and legal acknowledgement of this subject has not resulted in social confession. Disbelievers are not protected legally or socially. The lack of awareness of the concept of religious freedom and opposition to differences, as well as the instability of the political situation, the neglect of the educational program, and the establishment and implementation of legislation, are the primary impediments to religious freedom.

Key words: religion, freedom, freedom of faith, law, rationality.